

การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ
ของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก
AN ANALYTICAL STUDY OF CRITICAL REFLECTION THINKING METHODS
OF THE CHARACTERS AS FOUND IN THE VESSANTARA JATAKA

พระมหาวรวรรณ์ นภฎริสิริ (อัคราพร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ
ของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก

พระมหาวรวรรณ์ นภฎริสิริ (อัคราพร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY OF CRITICAL REFLECTION THINKING METHODS
OF THE CHARACTERS AS FOUND IN THE VESSANTARA JATAKA**

PHRAMAHAWARAWAT NABHABHURISIRI (ATTHAPORN)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมมานวัตร, ผศ,ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ

(พระครูสุวิธานพัฒนบัณฑิต, ดร.)

..... กรรมการ

(พระมหาประมวล จานทตฺโต, ดร.)

..... กรรมการ

(ดร.ประยูร แสงใส)

..... กรรมการ

(รศ.บรรจงศรี จีระวิพูลวรรณ)

..... กรรมการ

(รศ,ดร.บุญยงค์ เกศเทศ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาประมวล จานทตฺโต,ดร. ประธานกรรมการ

ดร.ประยูร แสงใส กรรมการ

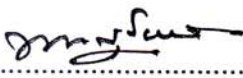
รศ.บรรจงศรี จีระวิพูลวรรณ กรรมการ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

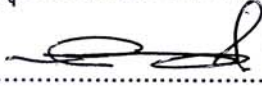
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

.....

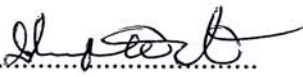
ประธานกรรมการ

(พระครูสุวิธานพัฒนบัณฑิต, ดร.)

.....

กรรมการ

(พระมหาประมวล ฐานทตโต, ดร.)

.....

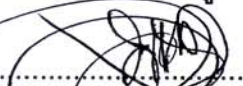
กรรมการ

(ดร.ประยูร แสงใส)

.....

กรรมการ

(รศ.บรรจงศรี จีระวิพูลวรรณ)

.....

กรรมการ

(รศ.ดร.บุญยงค์ เกศเทศ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาประมวล ฐานทตโต,ดร. ประธานกรรมการ

ดร.ประยูร แสงใส

กรรมการ

รศ.บรรจงศรี จีระวิพูลวรรณ

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละคร
ที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก

ผู้วิจัย : พระมหาวรวัชรนนท์ นภฎริสิริ (อัคราพร)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาประมวล ฐานทตฺโต ป.ธ.๖, พธ.บ.,

M.A.(Ling.), M.A., Ph.D.(Pali&Bud).

: ดร. ประยูร แสงใส ป.ธ.๔.,พ.ม., พธ.บ.,

M.A.(Ed), P.G.DIP. In Journalism Ph.D.(Ed).

: รศ. บรรจงศรี จีระวิพลวรรณ

วทม.

วันสำเร็จการศึกษา : ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

งานวิจัยเล่มนี้ เป็นการศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่สำคัญในเวสสันดรชาดก โดยมีวัตถุประสงค์ในการวิจัย คือ ๑) ศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของเวสสันดรชาดก ๒) ศึกษาวิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก ๓) ศึกษาวิเคราะห์ประโยชน์ของวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก โดยวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเฉพาะตัวละครเอก คือ พระเวสสันดร

จากการศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่สำคัญในเวสสันดรชาดก พบว่า เวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ มีมูลเหตุมาจากเมื่อคราวที่พระพุทธองค์ทรงเสด็จโปรดพระประยูรญาติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ และจากการศึกษาบทบาทของตัวละครพบว่า บทบาทของตัวละครสำคัญประกอบด้วย ๑) มีความกตัญญูคุณและมีความโอบอ้อมอารี ๒) มีความเอื้ออาทร ยึดมั่นในมติมหาชนและยอมเสียสละเพื่อปวงชน ๓) มีความรัก ความห่วงใย ความเมตตา สั่งสอนและส่งเสริมการทำความดีบุตรพร้อมครอบครัวของบุตร

ให้ยึดมั่นในคุณงามความดี ๔) มีความรักความซื่อสัตย์ต่อภรรยา ดูแลรับผิดชอบ เอาใจใส่ ถนอมหัวใจ ให้เกียรติยกย่องและมอบความเป็นใหญ่ให้ภรรยาด้วยความจริงใจ

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการในทางพระพุทธศาสนามี ๑๐ ประการ มีบทบาทต่อกลไกการทำงานในกระบวนการคิด คือ ทำให้ผู้ฝึกฝนคิด เกิดการพัฒนาทางความคิด และจากการศึกษาวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก พบว่า ตัวละครสำคัญในเวสสันดรชาดก มีวิธีคิดแบบชาญฉลาด มีกุศโลบายในการคิด ปัจจุบันเรียกกันว่า “คิดเป็น” สามารถนำความคิดที่ไตร่ตรองไว้ดีแล้วไปสู่ขั้นตอนการปฏิบัติได้ ทำให้จิตเกิดการชักพอกด้วยคุณธรรมความดีต่างๆ ส่งผลดีต่อการประพฤติอันเป็นประโยชน์ ต่อการดำเนินชีวิตในหลายมิติ คือ มิติทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ประเพณีวัฒนธรรมและจริยธรรม

ประโยชน์ของวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกประกอบด้วย ๑) ด้านสังคม เกิดการบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์หรือมีจิตสาธารณะ มีจิตที่เป็นบุญเป็นกุศล และมีจิตเมตตาต่อสังคม ๒) ด้านเศรษฐกิจ เกิดการเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีเพื่อนบ้าน เกิดการสร้างงานเพิ่มรายได้แก่ท้องถิ่น ๓) ด้านการเมืองการปกครอง เกิดการปกครองโดยธรรม มีความเคารพต่อกฎหมายประชาธิปไตย และมีมาตรฐานสร้างความมั่นคงต่อระบบการบริหารราชการแผ่นดินระหว่างผู้ปกครองกับประชาชน ๔) ด้านประเพณีวัฒนธรรม เกิดแบบอย่างที่ถูกต้องดีงามตามจารีต สร้างค่านิยมในการเสียสละบริจาคให้เป็นทานและสร้างศรัทธาเรื่องการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

Thesis Title : An Analytical Study of Critical Reflection Thinking Methods
of the Characters As Found in The Vesantara Jataka

Researcher : Phramaha Worawat Nabhabhurisiri (Atthaporn)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Pramuan Thanadatto

Pali.VI, B.A., M.A.(Ling.), M.A., Ph.D.(Pali & Bud)

: Prayoon Saengsai Pali.IV, B.A.,

M.A.(Ed),P.G.DIP.in Journalism Ph.D.(Ed)

: Assoc.Prof. Banchongsri Jeeravipoolvarn

M.Sc.Agricultural.

Date of Graduation : March 31, 2012

ABSTRACT

The objectives of this thesis are 1) to study the historical background and importance of the Vessantara Jataka in general, 2) to study critical reflection thinking methods of important characters in the Vessantara Jataka ,and 3) to study the advantage from the results of Critical Reflection Thinking Methods of the important characters appearing in the VessantaraJ ataka by analyzing the information from documents and the related research.

The result of the study found that the Vessantara Jataka included 13 parts, and it was originated from the event when the Lord Buddha had come to visit his relatives at Kapilavastu. Furthermore, the study on the role of the characters found that: 1) the characters are grateful and generous; 2) kind and hold on public opinion as well as sacrifices for the people; 3) love, care and being compassion to teach and promote the good thing for the child and family by practicing the four virtues; and 4) love and respect to the wife, and also

responsible for the caring and preservation of dignity and honor of the wife with serenity.

The study also found that, according to Buddhism, there are 10 categories of critical reflection thinking methods. It has very important role on thinking process as it enable one to improve his/her thinking process in obtaining valuable knowledge. Moreover, the study found that the important characters in the Vessantara Jataka have a skillful thinking process in the sense that they can implement the thinking process in cultivating and perfecting their behaviors. Positively, such thinking process also helps to create the sound society in various dimensions such as economic, political and social issues.

The advantage of this study can be summarized as follows: 1) in social aspects, it promotes harmony and generosity to the society; 2) in economic aspects, it helps the member of the society to maintain interpersonal relationship and that of living in comfort; 3) in the political aspects, it promotes the ruler of the society to rule righteously and creates a good governmental system where everyone is subjected to the laws of the country; and 4) in cultural and traditional aspects, the critical reflection thinking methods of important characters in the Vessantara Jataka help in generating moral society where the people engage with meritorious actions and believe on causes and results.

กิตติกรรมประกาศ

นมตฤ รตนตตยสส.

อภัย รจนาวิสโย พุทธสตุถมหาปณทิตฎฐิติววตถาย พุทธศาสนสิกขาปริปริยา รจิตโต.

นภฏริสิริภิกขุณา รจิตตา.

ปลื้มปิติและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทุนเล่าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทยให้ตั้งแต่ระดับปริญญาตรี ๒๕๔๙ – ๒๕๕๒ และระดับปริญญาโท ๒๕๕๓ – ๒๕๕๔ รวม ๖ ปี

ขอความเจริญในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงมีแต่พระเดชพระคุณ ดร.พระเทพกิตติรังษี เจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น เจ้าอาวาสวัดธาตุ พระอารามหลวง

ขอขอบพระคุณ ดร.พระมหาประมวล ฐานทตโต ที่มีความเมตตาให้เกียรติเป็นประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของท่าน ดร.ประยูร แสงใส และ ท่าน รศ.บรรจงศรี จีระวิพูลวรรณ ที่ให้เกียรติเป็นกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ขอแทนคุณ คุณโยมพ่อสุทิม คุณโยมแม่มาลีวรรณ คุณโยมน้องสาวภักดิ์ัญญา ที่ได้มอบความปรารถนาดีโดยส่วนเดียวมาให้ตลอด ๒๔ ปีที่ผ่านมา

พระมหาวรารรณห์ นภฏริสิริ(อัทธภาพ)

๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย	๑๐
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ ความเป็นมาและความสำคัญของเวสสันดรชาดก	๑๓
๒.๑ ความหมายของคำว่า “ชาดก”	๑๓
๒.๒ ความเป็นมาและความสำคัญของชาดก	๑๔
๒.๓ ความเป็นมาและความสำคัญของเวสสันดรชาดก	๒๑
๒.๔ สาระสำคัญของเวสสันดรชาดก	๒๕
๒.๕ บทบาทของตัวละครสำคัญที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก	๕๘
บทที่ ๓ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการตามแนวพระพุทธศาสนา	
ในเวสสันดรชาดก	๗๐
๓.๑ นิยามและความหมายของคำว่า “โยนิโสมนสิการ”	๗๐
๓.๒ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ	๗๖
๓.๓ โยนิโสมนสิการกับวิธีการคิด	๘๗
๓.๔ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก	๘๙

บทที่ ๔ ประโยชน์ของวิธีคิดตามหลักโยนิโสมนสิการ

ของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก	๑๐๗
๔.๑ ประโยชน์ด้านสังคม	๑๐๗
๔.๒ ประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ	๑๑๗
๔.๓ ประโยชน์ด้านการเมืองการปกครอง	๑๑๙
๔.๔ ประโยชน์ด้านประเพณีวัฒนธรรม	๑๒๑
๔.๕ บทสรุป	๑๒๔

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๒๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๒๗

บรรณานุกรม	๑๒๘
-------------------	-----

ประวัติผู้วิจัย	๑๓๙
------------------------	-----

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย และคัมภีร์ฎีกาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกคัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์ฎีกาที่ใช้อ้างอิงใช้อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์ อ้างอิงระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น

ที่.สี. (บาลี) ๙/๒๗๖/๙๗, หมายถึง ที่มณิกาย สิลกขนุทธคูปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐

ที่.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๗. หมายถึง ที่มณิกาย สิลกขนุทธคูปาลีภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

ที่.สี.ฎีกา(บาลี) ๑/๒๗๖/๓๗๓ หมายถึง ที่มณิกาย ลีนตฤปปกาสินี สิลกขนุทธคูปีกา ภาษาบาลี เล่ม๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๓๗๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังคคูปาลี (ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที่.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ที่มณิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที่.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ที่มณิกาย ปาฎีกาวรรค (ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
ส.นิ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ทานวคคูปาลี (ภาษาบาลี)
ส.ข. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)

อง.จตุกก. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทสก. (บาลี) =	สุดตันตปิฎก องคุตตรนิกาย ทสกนิปาตปาลี (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทกก. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทกกนิบาต ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปญจก. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปัญจกนิบาต ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อสีตินิบาต ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม. (ไทย) =	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาต ชาดก (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.อ. (บาลี) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาเวคคอฏฐกถา (ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาพรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ที.ปา.อ. (ไทย) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฐิกวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.มฺ.อ. (บาลี) =	มชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มูลปณณาสกอฏฐกถา (ภาษาบาลี)
ม.มฺ.อ. (ไทย) =	มชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปณณาสกัอรรถกถา (ภาษาไทย)
สํ.น.อ. (บาลี) =	สยุตตนิกาย สารตถปฺปกาสินี นิตานเวคคอฏฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) =	ขุททกนิกาย มหานิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ. (ไทย) =	ขุททกนิกาย วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี) =	ขุททกนิกาย มรุตฺถวิลาสินี พุทฺธวีสอฏฐกถา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.อ. (บาลี) =	อภิธมฺปิฎก วิภงฺค สมโฆหวิโนทนีอฏฐกถา (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก วิภังค์ สมโฆหวิโนทนีอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาปกรณ์วิเสส

สารตถ.ฎีกา (บาลี) =	สารตถทีปนีฎีกา (ภาษาบาลี)
---------------------	---------------------------

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.ปา.ฎีกา (บาลี) =	ทีฆนิกาย สีนตถปฺปกาสินี ปาฐิกวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)
ที.สี.อภิทวฎีกา (บาลี) =	ทีฆนิกาย สารฐวิลาสินี สีลฺกขนฺทวคฺคอภิทวฎีกา (ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ในประวัติศาสตร์ชาติไทย พระมหากษัตริย์ไทยกรุงรัตนโกสินทร์ทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะและทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เพื่อพระพุทธศาสนาจะได้เป็นสถาบันที่สอนให้คนเป็นคนดีมีศีลธรรม^๑ ในการดำเนินชีวิตของคนไทย พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นสถาบันที่สำคัญมีบทบาทและมีอิทธิพลอย่างมากทั้งในด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม ตลอดจนงานการเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรม^๒ วิถีชีวิตของคนไทยจึงผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนา เป็นสังคมที่มีความสงบ สันติ อบอุ่นและเอื้ออาทรต่อกันมีความยึดมั่นในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการและเหตุผล

วิธีคิดเป็นสิ่งที่พัฒนาได้ ฝึกฝนได้ด้วยวิธีการที่เรียกว่า การศึกษาและแก่นแท้ของการศึกษา คือ การพัฒนาตนเองให้มีสัมมาทิฐิ คือ การมีความรู้ ความเข้าใจ ความคิดเห็น ค่านิยมที่ถูกต้อง ดีงาม เกื้อกูลแก่สังคม ซึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญญามี ๒ ประการ คือ ปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ในส่วนของปัจจัยภายนอก ได้แก่ สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ แม่พ่อ ครูอาจารย์ ญาติพี่น้องที่เป็นกัลยาณมิตร เป็นต้น ในส่วนของปัจจัยภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญญา^๓ การคิดเป็น เป็นความสามารถที่บุคคลรู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะโดยคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้นจากต้นเหตุตลอดทาง จนถึงผลสุดท้ายที่เกิดแยกแยะอยากให้เห็นตามสภาวะที่เป็นจริง คิดตามความสัมพันธ์ที่สืบทอดจากเหตุโดยไม่เอาความรู้สึกอุปาทานของตนเองเข้าไปจับ หรือครอบคลุม บุคคลนั้นก็จะสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสมด้วยวิธีการแห่งปัญญา หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับวิธีคิด ได้แก่ โยนิโสมนสิการ พระพุทธเจ้าทรงแนะนำไว้

^๑ คณะกรรมการจัดทำหนังสือ, พระพุทธศาสนา-ศาสนาประจำชาติไทย, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), คำนำ.

^๒ พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๔), หน้า ๒.

^๓ ทิศนา แคมมณี และคณะ, การเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิด, (กรุงเทพมหานคร : ไอเดียแอสควร์, ๒๕๔๑), หน้า ๕๑.

เพื่อนำไปสู่กระบวนการสร้างปัญญา เป็นวิธีคิดพิจารณา กำหนดให้มองสิ่งทั้งหลายให้ได้คุณค่า ให้เข้าถึงความจริงซึ่งทำให้สามารถแก้ปัญหาได้และรู้จักริเริ่มทำการต่าง ๆ อย่างถูกต้อง ได้ด้วยตนเอง เมื่อย้อนไปสู่ครั้งพุทธกาลพระพุทธองค์ทรงปฏิรูปและปฏิวัติวิธีคิดใหม่เพื่อลบล้างวิธีคิดแบบเดิม ๆ ของเจ้าลัทธิต่าง ๆ วิธีการคิดที่พระพุทธองค์ทรงนำเสนอในยุคนั้นก็คือ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ เป็นวิธีคิดที่อยู่ในการพัฒนาปัญญาของมนุษย์ เป็นวิธีคิดที่อยู่เหนือระดับความเชื่อ เนื่องจากเป็นวิธีคิดที่มีระบบมีการวิเคราะห์ อันเป็นวิธีการสำคัญสำหรับการสร้างปัญญาอันบริสุทธิ์^๔ โยนิโสมนสิการสามารถนำมาใช้ในการดำเนินชีวิต ในการแก้ปัญหาและนำไปใช้เพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้น เป็นวิธีคิดที่มีเฉพาะในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นวิธีที่มีหลักพุทธธรรมประกอบ เป็นแบบแผน เป็นแผนที่เป็นทางเดินให้กระแสดความคิด^๕ ทำให้บุคคลเข้าใจโลก เข้าใจชีวิต ตามสภาพความเป็นจริงและสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง แก่สังคมและ ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด

วิธีคิดตามหลักโยนิโสมนสิการมีปรากฏอยู่มากมายในชาดกต่าง ๆ แต่ในเวสสันดรชาดก จะมีวิธีคิดที่หลากหลายเพราะเป็นเรื่องราวที่มีความผูกพันกันกับพระพุทธศาสนาโดยตลอด ตัวละครที่ปรากฏในเรื่องได้สะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นแบบอย่างการดำเนินชีวิตภายในศีลธรรมจรรยา โดยเฉพาะเป็นการสอนหลักธรรมโดยการยกบุคคลเป็นตัวอย่างเพื่อให้เห็นถึงธรรมที่แทรกอยู่และเป็นอุทาหรณ์แห่งความเป็นผู้เสียสละ ยินดีที่จะบริจาคทุกอย่างเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เนื้อเรื่องแฝงไว้ด้วยคติสอนใจให้รู้จักการดำเนินชีวิตและแก้ปัญหาชีวิตให้เกิดสุข ตลอดจนหล่อหลอมอริยาถัยของคนในสังคมให้มีความสามัคคี มีน้ำใจ รู้จักให้อภัยและให้โอกาสกัน ซึ่งเป็นการเสริมสร้างบารมีธรรมให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและผู้อื่น หากจะนำเอาหลักการทางพระพุทธศาสนามาขยายความพฤติกรรมของตัวละคร ก็จะทำให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้น และทำให้เห็นถึงวิธีคิดที่ปรากฏในพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครอันจะเป็นการส่งเสริมปัญญาและเป็นแนวปฏิบัติ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม ฉะนั้นวิธีคิดของตัวละครในเวสสันดรชาดกจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจ น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็น

^๔ พราพรณ ใจจิตร, “การใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการกับประสิทธิผลการบริหารงานของผู้บริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาในจังหวัดนครพนม”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต*, สาขาบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, ๒๕๕๒).

^๕ กานต์สินี จันทร์วิภาติลก, “การศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒.

ประโยชน์โดยสามารถประยุกต์เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของตนเองและสังคมได้อย่างหลากหลาย

ยุคปัจจุบันเป็นยุคโลกาภิวัตน์ อันเกิดจากความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาการการสื่อสาร การคมนาคมและเทคโนโลยีสารสนเทศ มีผลทำให้ความรู้ใหม่ ๆ จากสื่อต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทต่อคนไทยเป็นอย่างมาก ทำให้วิถีชีวิตอันเรียบง่ายของคนในสังคมไทยเปลี่ยนไปยากต่อการปรับตัวให้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ ก่อให้เกิดปัญหาหลายประการที่มีผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทย^๖ คนในสังคมไทยจะมีความสุขอย่างแท้จริงได้ต้องดำเนินชีวิตถูกต้อง ดีงาม คือ ต้องปฏิบัติถูกต้องต่อชีวิตตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งต่อเทคโนโลยีต่าง ๆ การดำเนินชีวิตในแง่หนึ่งก็คือ การประกอบกิจกรรมหรือการกระทำการงานต่าง ๆ โดยเคลื่อนไหวแสดงออกเป็นพฤติกรรมทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง เรียงง่าย ๆ ว่า ทำ พูด คิด การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องได้ผลดีก็คือการรู้จักทำ รู้จักพูด รู้จักคิด หรือที่เรียกว่า ทำเป็น พูดเป็น และคิดเป็น ในบรรดาการกระทำการงานต่าง ๆ การรู้จักคิดหรือคิดเป็นถือว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่งในการรู้จักดำเนินชีวิต

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิถีคิดของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก โดยใช้วิถีคิดตามหลักโยนิโสมนสิการมาเป็นหลักเกณฑ์ในการวิเคราะห์ตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก ว่ามีวิถีคิดตามหลักโยนิโสมนสิการครบทั้ง ๑๐ วิธีหรือไม่ และได้สะท้อนแบบอย่างวิถีคิดอย่างไร ทั้งนี้เพื่อจะช่วยให้พุทธศาสนิกชนสามารถแยกแยะวิถีคิดที่สังคมพึงประสงค์ได้อย่างถูกต้องพร้อมทั้งแบบอย่างของตัวละครที่ดีไปปฏิบัติตามต่อไป

^๖นิตดา ธรรมวงศ์ผล, “ผลของการสอนแบบไตรสิกขาที่มีต่อการคิดแบบโยนิโสมนสิการและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเรื่อง หลักธรรมในรายวิชา ส ๐๔๑๒ พระพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนสีกัน(วัฒนานันท์อุปถัมภ์)”. *วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, สาขาวิชาศึกษาศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๒), บทคัดย่อ.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของเวสสันดรชาดก

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาประโยชน์ของวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๓.๑ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ หมายถึง วิธีการคิดที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและวิธีคิดตามแนวพุทธธรรมที่ท่านพระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แบ่งประเภทไว้จากการประมวลความรู้ตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็น ๑๐ วิธี

๑.๓.๒ ตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก หมายถึง ผู้มีบทบาทสำคัญที่สุดที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก คือ พระเวสสันดร

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่อการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัย ได้รวบรวมมาเพื่อเป็นตัวอย่างของการศึกษาวิจัย โดยแบ่งเนื้อหาเอกสารได้ ๒ ลักษณะ คือ

๑.๔.๑ ประเภทหนังสือ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสสอนภิกษุไว้ในขุททกนิกายธรรมบท ยมกวรรค จักขุपालเถรวัตถุ^๑ ไว้ว่า ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะถูกชั้วหรือทำชั่วตามไปด้วยเพราะความชั้วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไปเหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น และในขุททกนิกายธรรมบท ยมกวรรค มัญญุกุณฑลิวัตถุ^๒ ไว้ว่า ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้ามีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจถ้าคนมีใจดี ก็จะถูกดีหรือทำดีตามไปด้วยเพราะความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไปเหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น

^๑ ตูรายละเอียดใน ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๒/๒๓.

^๒ ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๒/๒๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง วิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ๑๐ ไว้ในหนังสือ **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**^๙ หนังสือนี้เป็นการรวบรวมประมวล วิเคราะห์และจัดประเภทพุทธวิธีการคิดของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระไตรปิฎกอย่างเป็นระบบ อีกทั้งท่านยังได้นำเสนอ แนวทางการใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการเพื่อนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดีที่ถูกต้อง รวมทั้งนำเสนอการใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ในกระบวนการศึกษาเพื่อพัฒนาทางด้านปัญญาอันจะนำไปสู่ความสุขที่แท้จริง

สุนน อมรวิวัฒน์ ได้กล่าวถึง วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ไว้ในหนังสือการสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ^{๑๐} สรุปได้ว่า โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยภายในที่สำคัญในกระบวนการสร้างสัมมาทิฏฐิ สัมมาญาณ คือ ความรู้จริง รู้แจ้ง อันจะนำไปสู่สัมมาวิมุตติ คือ อิสระภาพทั้งภายในและภายนอก นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงกระบวนการพัฒนามนุษย์ด้วยไตรสิกขา กระบวนการพัฒนาปัญญา อันประกอบด้วยสุตมยปัญญา จินตามยปัญญาและภาวนามยปัญญา

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ ได้กล่าวถึง การคิดเป็น ไว้ในหนังสือปฏิรูปวิธีคิดแบบไทยต้องคิดให้ได้ครบ ๑๐ มิติ^{๑๑} สรุปได้ว่า การคิดเป็นเหมือนการเรียงหินที่กระจัดกระจายให้เป็นระเบียบเรียบร้อย โดยนำหินแต่ละก้อนมาประกอบกันในแต่ละที่อย่างเหมาะสม “การเรียงหิน” เปรียบได้กับ “การจัดระเบียบข้อมูล” ที่ได้ใช้การคิดไตร่ตรองอย่างละเอียดระคอย ลึกซึ้งและมีระบบระเบียบ คนที่คิดเป็นจะสามารถจัดข้อมูลให้เรียงกันอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยเพื่อให้ได้ความคิดที่ดีที่สุดเช่นเดียวกับหินที่ได้รับการจัดวางเรียงอย่างเหมาะสมย่อมกลายเป็นอาคารที่งดงามได้ในที่สุด

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๗) หน้า ๓๙-๑๒๒.

^{๑๐} สุนน อมรวิวัฒน์, **การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราคณะครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับสำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐).

^{๑๑} เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, **ปฏิรูปวิธีคิดแบบไทยต้องคิดให้ได้ครบ ๑๐ มิติ**, (กรุงเทพมหานคร : มองไกล ไอเอฟดี, ๒๕๔๒), หน้า ๕๗-๕๘

ทิสนา แชมมณี ได้กล่าวถึง การคิด ไว้ในหนังสือวิทยาการด้านการคิด^{๑๒} สรุปได้ว่า การคิด ไว้ในหนังสือ การคิด หมายถึง พฤติกรรมภายในที่เกิดจากกระบวนการทำงานของสมอง ในการรวบรวมจัดระบบข้อมูลและประสบการณ์ต่าง ๆ ทำให้เกิดเป็นรูปร่างหรือมโนภาพที่เป็นเรื่องราวขึ้นในใจและสื่อสารออกมาโดยใช้คำพูดหรือแสดงออก

เพียเจต์ ได้กล่าวถึง การคิด ไว้ในหนังสือกลุยุทธ์การคิดเชิงบูรณาการ^{๑๓} สรุปได้ว่า กล่าวว่าการคิดเกิดขึ้นเมื่อบุคคลเผชิญกับสภาพการณ์ที่ก่อให้เกิดปัญหา ความขัดแย้งหรือคำถาม จะเกิดสภาวะความไม่สมดุลขึ้น จะเป็นความไม่สบายกายไม่สบายใจ ซึ่งจะเป็นสิ่งเร้า กระตุ้นให้บุคคลคิดเพื่อแก้ปัญหาหรือหาคำตอบ เมื่อสามารถแก้ปัญหาได้หรือตอบคำถามนั้น ๆ ได้ บุคคลจะกลับเข้าสู่สภาวะสมดุล หหมดจากภาวะความเครียด เข้าสู่สภาวะความปกติ

คลอสไมเออร์ ได้กล่าวถึง การคิด ไว้ในหนังสือกลุยุทธ์การคิดเชิงบูรณาการ^{๑๔} สรุปได้ว่า การคิดมีลักษณะเหมือนการทำงานของคอมพิวเตอร์ คือ มีการใช้ข้อมูล (Input) เข้าไป ผ่านตัวปฏิบัติการ(Processor) แล้วจึงส่งผลออกมา(Output) กระบวนการคิดของมนุษย์มีการรับข้อมูล มีการจัดกระทำและแปลงข้อมูล มีที่รับมา มีการเก็บรักษาข้อมูล และมีการนำข้อมูลออกมาใช้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ กระบวนการที่เกิดขึ้นในสมองไม่สามารถสังเกตได้โดยตรง แต่สามารถศึกษาได้จากการอ้างอิง หรือการคาดคะเนกระบวนการนั้น

เอ็ดเวิร์ด เดอโบโน ได้กล่าวถึง การคิด ไว้ในหนังสือสอนศิษย์ ให้คิดเก่ง^{๑๕} สรุปได้ว่า การคิด หมายถึง การสำรวจอย่างไตร่ตรองและรอบคอบของความรู้ ความชำนาญและประสบการณ์ เพื่อจุดประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง และจุดประสงค์นั้นจะหมายรวมถึงการเข้าใจ การตัดสินใจ การวางแผน การแก้ไขปัญหา การตัดสินใจคุณค่า การกระทำและอื่น ๆ

^{๑๒} ทิสนา แชมมณีและคณะ, วิทยาการด้านการคิด, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.), ๒๕๔๔) หน้า ๕.

^{๑๓} สุวิทย์ มูลคำ, กลยุทธ์...การสอนคิดเชิงบูรณาการ, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๔.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔.

^{๑๕} เอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน, สอนศิษย์ ให้คิดเก่ง, แปลโดย ทวี ลักษณะมีวัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอ็กสเปอร์เน็ท จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๔๗.

๑.๔.๒ ประเภทงานวิจัย

พระมหาหรรษา กงบาง ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการในพระสูตรตันตปิฎก^{๑๖} สรุปได้ว่า วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการแบ่งได้เป็น ๑๐ วิธี ซึ่งครอบคลุมวิธีคิดทั้งสองของฝ่ายตะวันตก คือ วิธีคิดตามแนวทางวิทยาศาสตร์และวิธีคิดตามแนวตรรกศาสตร์ สามารถนำไปใช้ได้หลาย ๆ สถานการณ์รวมเป็นวิธีคิดที่มีความจำเป็นต่อการปฏิบัติตามแนวทางในพระพุทธศาสนา เช่น การปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ รวมทั้งการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม

พระนิเทศ ญาณวีโร(ชิงหอม) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิภังชวาทในพุทธปรัชญาเถรวาท^{๑๗} สรุปได้ว่า ความคิดแบบวิภังชวาทซึ่งเป็นวิธีคิดแบบหนึ่งตามหลักพุทธธรรม มองสรรพสิ่งโดยแยกแยะหรือมีหลายเงื่อนไข พระพุทธเจ้าทรงใช้วิภังชวาทปฏิบัติเสธ ไต้ง คัดค้าน เพื่อทำลายทิฏฐิของเจ้าลัทธิ นิกายต่าง ๆ ถึง ๖๒ ลัทธิและทรงหลีกเลี่ยงที่จะตอบปัญหาเชิงอภิปรายที่เกี่ยวกับทิฏฐิ ๑๐ เพราะเป็นปัญหาที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ ทรงแสดงธรรมเฉพาะที่เป็นประโยชน์ ทรงทำการปฏิบัติและปฏิรูปโดยวางแนวคำสอนขึ้นใหม่เพื่อนำไปสู่กระบวนการคิดที่ถูกต้อง คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผลและคิดอย่างมีจุดหมายอันนำไปสู่หลักความจริง

พระมหานรินทร์ ทวีสิทธิ์ ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดของกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้หลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ^{๑๘} สรุปได้ว่า แนวคิดของสิ่งแวดล้อมศึกษามีพื้นฐานแนวคิดเช่นเดียวกับกับวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ สามารถนำแนวคิดแบบโยนิโสมนสิการทั้ง ๗ วิธี มาประยุกต์ใช้ในการสอนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของสิ่งแวดล้อมทั้ง ๕ ประการได้ คำสอนในพระพุทธศาสนาเรื่องโยนิโสมนสิการนี้มีความละเอียดลึกซึ้งและเข้าใจจิตวิทยาของมนุษย์ในการใช้ความคิดเพื่อปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้จะช่วยให้พุทธศาสนิกชนได้

^{๑๖} พระมหาหรรษา กงบาง, “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการใน พระสูตรตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, คณะศิลปศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔).

^{๑๗} พระนิเทศ ญาณวีโร (ชิงหอม), “ศึกษาวิเคราะห์วิภังชวาทในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

^{๑๘} พระมหานรินทร์ ทวีสิทธิ์, “การวิเคราะห์แนวคิดของกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้หลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗).

ฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้มีสติสัมปชัญญะในการคิดอย่างมีเหตุและผล รวมทั้งตระกาะสำคัญที่จะนำไปสู่การตัดสินใจ เพื่อจัดการชีวิตตนเอง ชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้อง

ชฎาพร สิงห์ปิ่น ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง ผลของโปรแกรมการพัฒนาตนโดยใช้หลักโยนิโสมนสิการต่อความสุขของนักศึกษามหาวิทยาลัย^{๑๙} สรุปได้ว่า การประยุกต์ใช้หลักธรรมโยนิโสมนสิการ เมื่อประสานกับปัจจัยด้านกระบวนการกลุ่มการคิดอย่างไร้เหตุผลจึงกลับกลายเป็นความคิดที่เป็นเหตุเป็นผล นักศึกษาได้มีโอกาสปรับความคิดของตนซึ่งเคยเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิต โดยที่นักศึกษาได้ฝึกคิดอย่างคนมีสติ พิจารณาไตร่ตรอง สิ่งต่าง ๆ อย่างมีเหตุ มีผล นักศึกษาสามารถนำประสบการณ์การแก้ปัญหาที่ได้จากการแบ่งปันจากเพื่อนสมาชิก ที่เข้าร่วมโปรแกรมมาปรับใช้กับชีวิตของตนเองทั้งในปัจจุบัน และอนาคตพร้อมกับช่วยเหลือสังคมและคนรอบข้างตามกำลังและความสามารถของตนเอง ให้มีความสุขไปพร้อมกับตนเองด้วย ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า โปรแกรมการพัฒนาตนโดยใช้หลักโยนิโสมนสิการมีผลต่อการพัฒนาความสุขของนักศึกษามหาวิทยาลัย

กานต์สินี จันทร์วิภาติลก ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา^{๒๐} สรุปได้ว่า โยนิโสมนสิการเป็นวิธีคิดที่มีกล่าวเฉพาะในพระพุทธศาสนาและเป็นวิธีคิดที่ทำให้เกิดสภาวะรู้จริง รู้แจ้งและให้ผลเป็นความเห็นถูก(สัมมาทิฏฐิ) หรือปัญญาในระดับต่าง ๆ บทบาทสำคัญของโยนิโสมนสิการ คือทำหน้าที่เชื่อมต่อหลักธรรมกับการนำหลักธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิต หรือในอีกมุมหนึ่ง โยนิโสมนสิการเป็นกลไกสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ซึ่งประกอบด้วย กระบวนการรับรู้ กระบวนการคิด และกระบวนการนำหลักธรรมสู่ภาคปฏิบัติ

^{๑๙} ชฎาพร สิงห์ปิ่น “ผลของโปรแกรมการพัฒนาตนโดยใช้หลักโยนิโสมนสิการต่อความสุขของนักศึกษามหาวิทยาลัย”, วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาจิตวิทยาการปรึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓).

^{๒๐} กานต์สินี จันทร์วิภาติลก, “การศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

พระมหาบุญทัน อานนโท(พาหา) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี^{๒๐} สรุปได้ว่า การบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรนั้นพระองค์มีอุดมการณ์อย่างแน่วแน่ในการกระทำทาน แม้บางครั้งจะพบอุปสรรคมากมาย พระองค์ก็ไม่ละความมุ่งมั่นนั้น เพราะทรงมุ่งประโยชน์สูงสุด คือ พระโพธิญาณ อันจะเป็นเครื่องนำสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้ง ๗ งานวิจัย สามารถสรุปภาพรวมได้ คือ **พระมหาหุนพัฒนา กงบาง** ได้เสนอถึงวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการที่ครอบคลุมแนวคิดทางฝ่ายตะวันตกและสามารถนำมาใช้ในสถานการณ์ปัจจุบันได้, **พระมหาหิเทศ ญาณวีโร** ได้เสนอถึงวิธีคิดแบบวิภัชชวาท ซึ่งเป็นหนึ่งในสิบวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งวิธีคิดแบบวิภัชชวาทนี้สามารถยั้งความคิดให้ไปสู่หลักแห่งความจริงได้, **พระมหาหรินทร์ ทวีสิทธิ์** ได้เสนอถึงการนำแนวคิดแบบโยนิโสมนสิการมาประยุกต์ใช้ในการสอนเพื่อให้มนุษย์ปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมเพื่อสามารถดำรงชีวิตให้เข้ากับชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้อง, **ชฎาพร สิงห์ปิ่น** ได้เสนอถึงการพัฒนาคนโดยใช้หลักโยนิโสมนสิการสามารถนำประสบการณ์ในการในการแก้ปัญหาปรับใช้ในชีวิตยุคปัจจุบันและอนาคตได้ และ**กานต์สินี จันทร์วิภาติลล** ได้เสนอถึงโยนิโสมนสิการที่ทำหน้าที่เชื่อมกับหลักธรรมอันสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต คือ การนำทฤษฎีไปปฏิบัติ งานวิจัยทั้ง ๖ งานวิจัยนี้ ได้สอดคล้องและสามารถเชื่อมโยงกับการวิจัยในครั้งนี้ในเรื่องการนำแนวคิดแบบโยนิโสมนสิการมาประยุกต์ใช้เพื่อให้เข้ากับวิถีชีวิตของคนยุคใหม่ในสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งมีข้อแตกต่างจากงานวิจัยครั้งนี้ คือ ประเด็นที่ศึกษาเกี่ยวกับวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการที่ได้จากแนวคิดของตัวละครสำคัญ ส่วนงานวิจัยของ**พระมหาบุญทัน อานนโท** ได้เสนอถึงทานบารมีในเวสสันดรชาดกซึ่งได้พบว่าพระเวสสันดรมีความแน่วแน่ในการทำทานและทรงมุ่งประโยชน์สูงสุดเพื่อทางพ้นทุกข์ ซึ่งสอดคล้องและเชื่อมโยงกับงานวิจัยในครั้งนี้เรื่องการศึกษาเกี่ยวกับวิธีคิดของตัวละครที่ปรากฏในการดำเนินชีวิตแล้วนำมาประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ปัจจุบัน

^{๒๐} พระมหาบุญทัน อานนโท(พาหา) “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยอาศัยข้อมูลปฐมภูมิจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ และพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๔๖ รวมทั้งอาศัยข้อมูลทุติยภูมิจากมหาชาติคำหลวง, จากหนังสือพุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ ๒๕๔๓ และเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น วิทยานิพนธ์ งานวิจัย บทความ หนังสือ รวมทั้งเอกสารจากสื่ออินเทอร์เน็ต

การศึกษาค้นคว้าวิจัยข้อกำหนดขอบเขตการวิจัย โดยศึกษาเรื่องดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาเรื่องราวเวสสันดรชาดกโดยศึกษาในด้านของความหมาย ความสำคัญ เนื้อหาสาระ รวมถึงบทบาทของตัวละครสำคัญในเวสสันดรชาดก และศึกษารูปแบบวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ๑๐ โดยศึกษาในด้านของความหมาย ความสำคัญ เนื้อหาสาระ รวมถึงวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการกับกระบวนการคิด

๒. ศึกษาวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก และศึกษาประโยชน์ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองการปกครอง และด้านประเพณีวัฒนธรรม ที่ได้จากผลการศึกษาวีธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกศึกษาเฉพาะตัวละครพระเวสสันดรเท่านั้น

๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมและศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ ดังกล่าวข้างต้นที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของตัวละครสำคัญที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกและที่เกี่ยวข้องกับวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการตามหลักพระพุทธศาสนา

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของตัวละครสำคัญที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก แล้วนำมาเปรียบเทียบกับวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการตามหลักพระพุทธศาสนา ว่าตัวละครสำคัญนั้นมีวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการอย่างไร

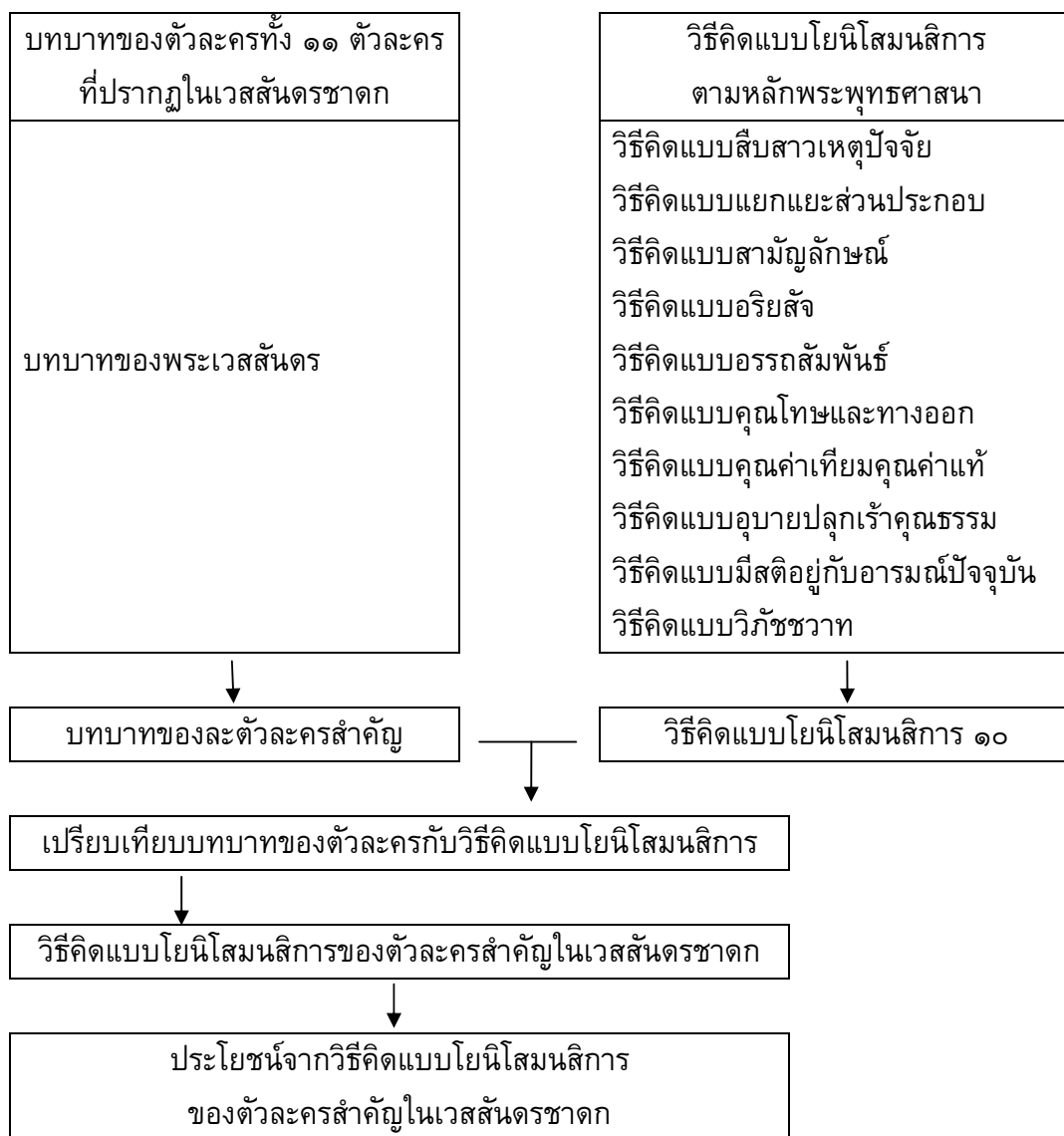
๑.๗.๓ ศึกษาประโยชน์ที่ได้รับจากวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก

๑.๗.๔ เรียบเรียงข้อมูลและนำเสนอผลการวิจัย

๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิธีคิดแบบโยนโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก ว่ามีบทบาทอย่างไร มีวิธีคิดอย่างไร และมีประโยชน์จากวิธีคิดอย่างไรในด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองการปกครองและด้านประเพณีวัฒนธรรม โดยกรอบแนวคิดในการวิจัยเป็นดังนี้

รูปที่ ๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบความเป็นมาและความสำคัญของเวสสันดรชาดก

๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงวิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก

๑.๘.๓ ทำให้ได้องค์ความรู้และทราบประโยชน์ของวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก

บทที่ ๒

ความเป็นมาและความสำคัญของเวสสันดรชาดก

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของคำว่า “ชาดก”

๒.๑.๑ ความหมายของคำว่า “ชาดก”

ชาดกเป็นเรื่องราวที่รวบรวมเรื่องการทำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พุทธบริษัทในสมัยพุทธกาลและพุทธสาวกได้ทรงจำสืบๆ กันมา ด้วยมุขปาฐะก่อนที่จะมีการจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในคัมภีร์พระไตรปิฎก คำว่า “ชาดก” มาจาก ชาต บทหน้า เก ธาตุในความออกเสียง, กล่าว สำเร็จรูปเป็น ชาตก (วัตถุ) แปลว่า แสดงสิ่งที่เกิดมาแล้ว^๑ หมายถึง กล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตของพระพุทธเจ้า การให้ความหมายของคำว่า “ชาดก” พระอรรถกถาจารย์และพระภิกษุอาจารย์ได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

ชาดก แปลว่า “กล่าวปรารภเหตุเมื่อเกิดเรื่องขึ้น”^๒

ชาดก แปลว่า “กล่าวตรัส หรือประกาศ บุรพจริยาของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เกิดขึ้น หรือประพฤติในกาลก่อน”^๓

ชาดก แปลว่า “เรื่องที่เป็นเหตุตรัสกล่าว หรือประกาศ บุรพจริยาของ พระผู้มีพระภาคเจ้าที่เกิดขึ้น หรือประพฤติในกาลก่อน”^๔

^๑ หลวงเทพดรญาณคิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช ป.๙), ธาตุปทีปิกา หรือ พจนานุกรม บาลี - ไทย แผนกธาตุ, พิมพ์ครั้งที่๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๘๘.

^๒ ดูรายละเอียดใน สัพพพุทธธาน สมตฺตีสิวธา ฌมมตา ๕เปฯ อุปปนนาย อฏฺฐปุตติยา ชาตกถณิ, ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๔๓๒ - ๔๓๓.

^๓ ดูรายละเอียดใน ชาตํ ภูตํ ปุราภูตํ ภควโต ปุพฺพจริยํ กายติ กเถติ ปกาเสตติ ชาตกํ, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๒๗.

^๔ ดูรายละเอียดใน ชาตํ ภูตํ ปุราภูตํ ภควโต ปุพฺพจริยํ กายติ กเถติ ปกาเสติ เอเตนาติ ชาตกํ, ที.สี.อภิวนฎีกา (บาลี) ๑/๑๕๘.

อนึ่ง การให้ความหมายของคำว่า ชาตก ในปัจจุบันมีเอกสารงานวิจัยตลอดทั้ง ผู้รู้ได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายชาตกไว้ ๒ นัย^๕ ได้แก่ นัยแรก คือเรื่องพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน ๆ ตามที่เล่าไว้ในคัมภีร์ชื่อนี้ ชาตกตามความหมายนี้ เฟ่งตามศัพท์ เพราะคำว่า ชาตก มาจากคำว่า ชาติ (ความเกิด) ชาติ แปลงเป็น ชาตก และ ชาตก ในที่สุดมีความหมายว่า ผู้เกิด หรือหมายถึง เรื่องของผู้เกิดมาในชาตินั้นๆ^๖ ส่วนนัยที่สอง หมายถึง ชื่อคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเป็น ๑ ใน ๙ ส่วนที่เรียกว่า นวสังคตสูตร^๗ ได้แก่

- สูตรตะ พระสูตรทั้งหลาย รวมทั้งพระวินัยปิฎก และนิเทศ
- เคยยะ ความร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน ได้แก่พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด
- เวยยาकरणะ ไวยากรณ์ คือ ความร้อยแก้วล้วน ได้แก่พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด และพระสูตรที่ไม่มีคาถา
- คาถา ความร้อยกรองล้วน เช่น ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น
- อุทาน พระคาถาพุทธอุทาน ๘๒ สูตร
- อิติวุตตะกะ พระสูตรที่เรียกว่าอิติวุตตะกะ ๑๑๐ สูตร
- ชาตกะ ชาตก ๕๕๗ เรื่อง
- อัပ္ภุตธรรม เรื่องอัศจรรย์ คือ พระสูตรที่กล่าวถึงข้ออัศจรรย์ต่าง ๆ
- เวลทลลสะ พระสูตรแบบถามตอบที่ทำให้เกิดความรู้และความพอใจแล้วชักถามยิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น จุฬเวลทลลสูตร มหาเวลทลลสูตร เป็นต้น

^๕ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒. (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕๙.

^๖ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฒนมหาเถร). ทศบารมี ทศพิธราชธรรม. (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๐.

^๗ ตูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖/๑๐.

ในสารานุกรมวรรณคดี ได้ขยายความเพิ่มเติมเอาไว้ว่า “ชาติก” มาจาก ภาษา มคธแปลว่า “เกิดแล้ว” หมายถึง เรื่องราวของพระพุทธเจ้าและพระสาวกที่เกิดมาแล้วใน ชาติก่อนๆ ชาติต่าง ๆ จะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ แสวงบุญ เพิ่มพูนบารมีเพื่อหาทางหลุดพ้น นับตั้งแต่เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นมนุษย์และเทวดา ก่อนที่จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ^๔

ในสัททนีติธาตุมาลา ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชื่อว่า ชาติก เพราะเป็นเครื่อง แสดงเรื่องราว (จริยวัตร) ของพระผู้มีพระภาคที่เคยเกิดหรือปฏิบัติมาแล้ว^๕

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาติก หรือชาติก แปลว่า ผู้ เกิดคือเล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิด ถือกำเนิดในชาติต่าง ๆ ได้พบปะ ผจญกับเหตุการณ์ดีบ้าง ชั่วบ้าง แต่ก็ได้พยายามทำความดีติดต่อกันมาบ้าง น้อยบ้าง ตลอดมา จนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย^๖

เปลื้อง ณ นคร ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาติก หมายถึงเรื่องราวของ พระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน เป็นชื่อคำสอนหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา^๗

^๔ ประพัฒน์ ตรีณรงค์ และสงวน อึ้งคง, สารานุกรมวรรณคดี, (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๕), หน้า ๑๖๓.

^๕ พระอัครคังสเถระ, สัททนีติธาตุมาลา, แปลโดย พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ธ. ๙ และคณะ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆษ นครปฐม, ๒๕๔๖),

^๖ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๑๔.

^๗ เปลื้อง ณ นคร, พจนะ - สารานุกรมฉบับทันสมัย เล่ม ๑, (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖), หน้า ๑๖๔.

พระธรรมโกศาจารย์(ชอบ อนุจารี) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาตก ได้แก่ ระเบียบคำที่ทรงแสดงถึงบุรพจริยา คือความประพฤติที่เคยทรงทำมาแต่ปางก่อน หรือ ฐกกิจที่เคยทรงทำมาแต่ชาติหนหลังรวมทั้งบุรพกิจของพระสาวกด้วย^{๑๒}

ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาตก เมื่อกล่าวตามมติของ โบราณจารย์และในแง่ที่เป็นวรรณคดีของพระพุทธศาสนา ได้แก่เรื่องพระโพธิสัตว์ หรือ อดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงบทบาท ความเป็นวีรบุรุษหรือบทบาทอื่น ๆ ฉะนั้น คำนี้อาจแปลความหมายได้ว่า เรื่องของพระโพธิสัตว์ แต่การแปลความหมายที่ใช้กันทั่วไปนั้นก็คือเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ ยังหมายถึงการรวบรวม ชาตกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาอีกด้วย^{๑๓}

ที.ดับบลิว เดวิดส์ (T.W. Rhys Davids) ผู้เชี่ยวชาญการตีพิมพ์ ได้อธิบายคำว่าชาตก ไว้ในพจนานุกรมคำศัพท์ภาษาบาลีไว้ว่า หมายถึง เรื่องราวของการ เสวยพระชาติก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้า และเป็นชื่อหนังสือเล่มหนึ่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งแต่งคำประพันธ์(คาถา)ไว้ ๕๔๗ เรื่อง^{๑๔}

คำว่า ชาตก จึงหมายถึงเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้านั่นเอง ที่พระพุทธองค์ทรงยกนำมาแสดงให้สาวกฟังโดยปรารภเหตุการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน อันสอดคล้องกับเรื่องราวในชาตกนั้น ๆ ชาตกต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้อย่างแม่นยำด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ แล้วทรงนำมาแสดงแก่ผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ที่ทำให้ทรงแสดงชาตก หรือผู้ที่นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่กำลังถกเถียงกัน มากราบทูลให้ทรงทราบแล้วเป็นเหตุให้ทรงแสดงชาตก ดังพุทธพจน์ที่ว่า

^{๑๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี), **ปริทรรศน์เวสสันดรชาตก**, (พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๓), หน้า ๖.

^{๑๓} ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์, “ความรู้เรื่องชาตก” **อักษรสาร**, พิมพ์เนื่องในโอกาสงานสี่ศาสตราจารย์ ๙ กันยายน ๒๕๑๕, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕), : ๓๐.

^{๑๔} T.W. Rhys Davids & William, Stede, **The Pali Text Society's Pali – English Dictionary** (London : Luzac and Company, ๑๙๖๖), p. ๒๘๑.

“เราตถาคต ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ(คือ) ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑ แสนชาติบ้าง หลาย ๆ กับบ้าง ระลึกได้ว่า ในชาติโน้นเราตถาคตมีชื่อมีวงศ์ตระกูลอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น กินอาหารอย่างนั้น มีสุขมีทุกข์อย่างนั้น มีอายุเท่านั้น ตายจากอัตรภาพนั้นแล้วไปเกิดในภพโน้น เราตถาคตอยู่ในภพนั้นมีชื่อมีวงศ์ตระกูลอย่างนั้น กินอาหารอย่างนั้น มีสุขมีทุกข์อย่างนั้น มีอายุเท่านั้นตายจากอัตรภาพนั้นแล้วมาเกิดในภพนี้ เราตถาคตระลึกชาติได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปพร้อมทั้งชีวประวัติ”^{๑๔}

ดังนั้น เรื่องราวที่ปรากฏในชาดกต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงกับพุทธบริษัทต่าง ๆ จึงเป็นเรื่องจริงแท้แน่นอน และมีปรากฏมาตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาล เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ที่มีมาในอดีตชาติที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงโดยทรงใช้บุพเพนิวาสานุสติญาณ มิใช่มาแต่งเพิ่มในภายหลังเรื่องราวชาดกต่าง ๆ มีปรากฏอยู่ในชาดกปาฬิและชาดกอรรถกถา ที่ปรากฏในชาดกปาฬิหรือพระไตรปิฎกนั้น เป็นถ้อยคำโต้ตอบกันที่เราไม่ค่อยเข้าใจเหมือนในอรรถกถาชาดกทั้งนี้ก็เพราะว่า ชาดกในพระไตรปิฎกนั้นเป็นตัวแก่นของชาดก ได้แก่พุทธพจน์ และคำโต้ตอบกันก็เป็นพุทธพจน์ ไม่มีเรื่องเล่าประกอบเหมือนในอรรถกถาชาดก ๑๖ ดังนั้น ผู้ศึกษาชาดกจะให้เข้าใจจริง ๆ นั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนเนื้อหาทั้งในชาดกและอรรถกถาชาดกประกอบกันไป เหมือนผู้ที่เรียนธรรมบทจำเป็นต้องศึกษาเรื่องราวทั้งในธรรมบทและอรรถกถาธรรมบทประกอบ

สรุปได้ว่า ชาดก หมายถึง เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงยกขึ้นมาแสดงปรารภเหตุการณ์ในปัจจุบันเป็นพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เรื่องราวชาดกต่าง ๆ เป็นเรื่องจริงที่พระพุทธองค์ทรงระลึกได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ ไม่ใช่เรื่องที่แต่งขึ้นในภายหลัง เรื่องราวชาดกต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกเป็นบทสนทนากันที่ถือว่าเป็นแก่นเรื่องที่สำคัญ ยากสำหรับผู้ที่มิได้ศึกษาอรรถกถาชาดกประกอบ

^{๑๔} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๒/๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๒/๖.

๒.๒ ความเป็นมาและความสำคัญของชาดก

ชาดกเป็นเรื่องเล่าเก่าแก่ มีมาก่อนพุทธกาลประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ถึง ๑๐๐ ปี ส่วนใหญ่ได้มาจากนิทานชาวบ้าน ซึ่งเป็นเรื่องราวที่เล่าสู่กันฟังทางมุขปาฐะ คือ เล่าต่อ ๆ กันมาโดยมิได้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร จากชนชาติหนึ่งสู่ชนชาติหนึ่ง จากกลุ่มหนึ่งสู่กลุ่มหนึ่งและจากคนหนึ่งสู่อีกคนหนึ่ง บางเรื่องเกิดจากการดัดแปลงนิทานชาวบ้าน โดยอาศัยการแทรกทัศนคติเรื่องพระโพธิสัตว์และการเวียนว่ายตายเกิด บางเรื่องได้มาจากการดัดแปลงพระสูตรบางพระสูตรและพระวินัยบางพระวินัย^{๑๖} แบ่งออกได้ ๓ ประเภทคือ

ประเภทที่ ๑ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ หรือพงศาวดารของบ้านเมืองสมัยก่อนพุทธกาล เช่น เรื่องที่ชาวกุมาร ในทีฆิติโกศลชาดก^{๑๗} ซึ่งเป็นผู้รวบรวมแคว้นกาสิและโกศลเข้าอยู่ในปกครองเดี๋ยวมาจนถึงสมัยพุทธกาล ชาดกประเภทนี้มิได้มุ่งแสดงเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ แต่มุ่งแสดงหลักธรรมคือการไม่ล่วงละเมิดคำสอนของบิดามารดา การรู้จักให้อภัยแก่ศัตรูเป็นสำคัญ

ประเภทที่ ๒ เป็นนิทานพื้นบ้าน ซึ่งมีอยู่ในถิ่นต่าง ๆ ของชมพูทวีป ข้อนี้เห็นได้ชัดในนิทานชาดกหลายเรื่อง เช่น สุวรรณหังสชาดก^{๑๘} เล่าเรื่องราวพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นหงส์มีขนเป็นทองถูกภรรยาและธิดาจับถอนขนจนหมด ชาดกประเภทนี้มุ่งแสดงหลักธรรมให้เห็นคุณและโทษโดยยกบุคคลขึ้นเป็นอุทาหรณ์

ประเภทที่ ๓ เป็นนิทานเปรียบเทียบสุภาพจิต หรือสะท้อนหลักธรรมเพื่อเป็นแนวทางสำหรับการดำเนินชีวิต มีการสมมติตัวละครซึ่งอาจจะขัดกับความเป็นจริง เช่น กัจฉปชาดก^{๑๙} เล่าเรื่องหงส์สองตัวให้เต่าคาบไม้พาหะไปเที่ยว ถูกพวกเด็กเยาะเย้ยจึงเผลอดำ ตกลงตายเพราะคำพูดของตนเอง ซึ่งชาดกประเภทนี้มุ่งแสดงหลักธรรมเพื่อหลีกเลี่ยงการแสดงธรรมกระทบตนเองและผู้อื่น

^{๑๖} นิยะดา เหล่าสุนทร, ปัญญาสาธิต: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘.

^{๑๗} ขุ.ชา.ปญจก. (ไทย) ๒๗/๓๗๑/๒๒๐

^{๑๘} ขุ.ชา.ทูกก. (ไทย) ๒๗/๑๓๖/๕๖

^{๑๙} ขุ.ชา.ทูกก. (ไทย) ๒๗/๑๒๗/๙๙

ชาดก เป็นหนึ่งใน ๑๕ คัมภีร์ของขุททกนิกายประกอบด้วย ขุททกปาฐะ, ธรรมบท, อุทาน, อิติวุตตกะ, สุตตนิบาต, วิมานวัตถุ, เปตวัตถุ, เถรคาถา, เถรีคาถา, ชาดก, นิทเทส, ปฏิสัมภิตามรรค, อปทาน, พุททวงศ์, และจரியปิฎก มาในพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒๗ - ๒๘ และชาดกแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. นิบาตชาดก หมายถึงชาดกที่รวบรวม และบันทึกไว้ในหมวดขุททกนิกาย ชาดก พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ - ๒๘ มีจำนวนชาดกทั้ง ๕๔๗ เรื่อง รวม ๒๒ นิบาต แบ่งเป็น ๒ ภาค ภาค ๑ มีจำนวน ๑๗ นิบาต รวมทั้งสิ้น ๕๒๕ ชาดก ภาค ๒ มีจำนวน ๕ นิบาต รวมทั้งสิ้น ๒๒ ชาดก รวม ๒ ชาดกเหล่านี้เรียกว่า ชาดกในนิบาต คนไทยนิยมเรียกชาดกในส่วนนี้ว่า พระเจ้า ๕๐๐ ชาติ

๒. พาทริกชาดก ชาดกในกลุ่มนี้เป็นชาดกที่มีเนื้อหาไม่ตรงกับนิบาตชาดก เป็นเรื่องที่คุณแต่งสร้างสรรค์ขึ้นมาเอง หรือได้แนวคิดจากแหล่งใดแหล่งหนึ่ง หรือเกิดจากการประสมประสานประสบการณ์ของผู้แต่ง^{๒๐} กล่าวโดยสรุป ชาดกใดที่ไม่อยู่ในนิบาตชาดกตามที่กล่าวมาข้างต้น ถือว่าเป็นพาทริกชาดกทั้งหมด เช่น ปัญญาสชาดก สังข์ทอง พระรถเมรี พระสุทธมนโหรธา เป็นต้น ชาดกเหล่านี้แต่งขึ้นในยุคหลัง เช่น ปัญญาสชาดก แต่งขึ้นประมาณ พ.ศ.๒๐๐๐-๒๒๐๐

ชาดกทั้งหมด เป็นเรื่องทีกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ ในชาตินั้น ๆ โดยแบ่งเป็นบารมีชั้นธรรมดา (บารมี) ชั้นกลาง (อุปปบารมี) และชั้นสูง (ปรมัตถบารมี) รวมทั้งสิ้น ๓๐ บารมี ตามนัยแห่งบารมีทั้ง ๑๐ ประการ ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา

ชาดกมีนัยสำคัญเพื่อใช้เป็นตัวอย่างในการอ้างอิงของพระพุทธเจ้าว่ามี เหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น พระองค์ก็จะทรงนำอดีตนิทานหรือชาดกต่าง ๆ มา อ้างสนับสนุนให้เรื่องราวที่ทรงเทศนาอยู่นั้นให้มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น เช่น ชาดกพระเจ้า ๑๐ ชาติ มีเรื่องพระเวสสันดรชาดก เป็นต้น

^{๒๐} สืบพงศ์ ธรรมชาติ, วรรณคดีชาดก. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๕.

สรุป ชาตคเป็นหนึ่งในประเภทคำสอนของพระศาสดา อันเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่มีคุณค่าทางภาษา ทางจริยธรรม ถือเป็น “เทคนิค” อย่างหนึ่งในการนำเสนอหลักธรรมคำสอนผ่านเรื่องราวที่เป็นบุคคลาธิษฐาน กระตุ้นเตือนให้มนุษย์เราละชั่ว ทำดี สัมมามีตามกำลังและสติปัญญาของตน ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชาตคทั้ง ๕๔๗ เรื่อง^{๒๑} เป็นการเล่าถึงประวัติการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตที่เสวยพระชาติเป็นมนุษย์บ้าง สัตว์เดรัจฉานบ้าง เทวดาบ้าง แตกต่างกันไปเป็นการเผยแผ่หลักธรรมโดยการสอดแทรกธรรมะในรูปแบบของวรรณกรรมที่นิยมมาตั้งแต่อดีต ทำให้ได้แนวคิดเรื่องอุดมการณ์ของชีวิตที่เป็นไปเพื่อความดีงาม ถือเป็นแบบอย่างที่น่ายกย่องและควรยึดถือ ทำให้เกิดเป็นประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญในสังคมไทย

สรุปความสำคัญของชาตคได้ดังนี้

๑. เป็นหลักคำสอนหนึ่งในนวัคคัสตฤศาสน์ ชาตคถือว่าเป็นหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในอยู่ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า นวัคคัสตฤศาสน์ก่อนที่จะมีการสังคายนา แยกออกไว้เป็นหมวดหนึ่งในขุททกนิกาย
๒. เป็นชีวประวัติของพระโพธิสัตว์ในด้านการบำเพ็ญบารมี พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จะต้องได้บำเพ็ญบารมีมาก่อน พระพุทธองค์ต้องฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ นานัปการ ถึงขั้นแลกด้วยชีวิตก็ยอม เพื่อแลกกับพระสัมพันธัญญุตญาณ
๓. เป็นชาตคที่ทรงยกขึ้นมาตรัสเพื่อแก้ปัญหาในปัจจุบัน ชาตคทุกเรื่องในชั้นอรรถกถา จะมีการปรารภเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันก่อน โดยเรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ตัดสินปัญหาด้วยพระองค์ โดยการยกเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธองค์ขึ้นมาเล่าเพื่ออุติปัญหาในปัจจุบันนั้น
๔. เป็นชาตคที่กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดในสมัยพุทธองค์ ชาตคทุกเรื่องตอนจบของชาตคจะมีการตรัสสรุปบุคคลหรือสัตว์ที่สำคัญ ๆ ในเรื่องที่ยกขึ้นมาเล่านั้นว่ามีใครบ้างที่กลับชาติมาเกิดในสมัยพุทธองค์ เพื่อเป็นเครื่องยืนยันถึงพฤติกรรมของบุคคลที่เป็นต้นเหตุในเรื่องปัจจุบันนั้นว่าเหมือนกับพฤติกรรมในอดีตชาติ

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน สุชีพ ปุญญาภพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๖๑๔.

๒.๓ ความเป็นมาและความสำคัญของเวสสันดรชาดก

มหาเวสสันดรชาดก เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป บางครั้งนิยมเรียกว่า มหาชาติ เนื่องด้วยเป็นเรื่องของ พระโพธิสัตว์ เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร เป็นชาดกเรื่องสุดท้ายในจำนวน ๕๔๗ เรื่องของนิบาตชาดก ในประเทศไทยนั้นมีมหาชาติคำหลวงเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเล่มแรก แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๐๒๕ สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ต่อจากนั้นก็ยังมีมหาชาติคำหลวงอีกสำนวนหนึ่ง แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๑๗๐ สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ภายหลังเรียกว่ากาพย์มหาชาติ เรื่องมหาชาตินี้ในประเทศไทยเป็นที่นิยมกันมากในหมู่พุทธศาสนิกชน ตั้งแต่สมัยสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะถือกันว่าเป็นพระชาติที่สำคัญที่สุดของพระโพธิสัตว์^{๒๒}

ไม่เพียงแต่ประเทศไทยเท่านั้นที่ชาดกเรื่องนี้จะแพร่หลายไปทั่ว ในประเทศกัมพูชา ซึ่งเป็นชาติที่มีประชาชนนับถือพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ก็เป็นที่นิยมแพร่หลายเช่นกัน ดังปรากฏในกถามุข (คำนำ) ของเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาษาเขมรว่า “ธรรมเนียมของชาวเขมรแต่เดิมา เมื่อออกพรรษาแล้ว เราย่อมจัดให้มีงานเทศนามหาชาติเรื่องมหาเวสสันดรชาดกเป็นอีกทีก็เกือบจะครบทุกวัด เป็นธรรมเนียมที่ชาวบ้านเคยทำทุก ๆ ปี ตั้งแต่ต้นตอๆมา” จะเห็นได้ว่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาเขมรนี้ เป็นวรรณกรรมที่มีความสำคัญแน่นแฟ้นอยู่ในจิตใจของผู้ฟังทั่วไปเป็นอย่างดี กวีจึงได้นำเนื้อเรื่องมาประพันธ์โดยใช้ภาษาที่มีความไพเราะ ทั้งถ้อยคำและน้ำเสียง มีความหมายซาบซึ้ง มีการเปรียบเทียบให้เกิดภาพพจน์ที่ชัดเจนแก่ผู้อ่านและผู้ฟัง เพราะประชาชนทั่วไปมีความนิยมว่าจะต้องฟังเทศน์มหาชาติให้จบภายใน ๑ วันดังที่พุทธศาสนบัณฑิต (๒๕๓๙. หน้า ก) กล่าวว่า มีพวกอุบายสก อุบายิกา ที่มีศรัทธาเลื่อมใสเป็นอันมาก เขาอาจนั่งฟังพระเทศน์มหาชาตินี้ ตั้งแต่เช้าตรู่จนถึงพลบค่ำ หยุดพักแต่เวลารับประทานอาหารเที่ยงตรงเท่านั้น แล้วตามธรรมเนียมนั้นเราย่อมจัดให้มีงานเทศน์มหาชาตินี้ภายใน ๑ วันจนครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์

^{๒๒} ลลลนา ศิริเจริญ, “อลังการในมหาชาติคำหลวง” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

๒.๓.๑ ความเป็นมาของเวสสันดรชาดก

เวสสันดรชาดก คือ เรื่องราวของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรโพธิสัตว์ นับเป็นพระชาติที่ ๑๐ ในทศชาติชาดก ซึ่งมีเนื้อความปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๘^{๒๓} ชาดกเรื่องนี้มีความมุ่งหมายที่จะแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ว่า ได้ทรงบำเพ็ญบารมีขั้นสูงสุดที่เรียกว่าปรมัตถบารมี เมื่อสิ้นชาตินี้แล้วก็ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไป

เรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้^{๒๔} ของเดิมแต่งไว้ด้วยภาษาบาลี เป็นคาถาล้วนมีจำนวน พันคาถา ต่อมาภายหลังมีพระอรรถกถาจารย์แต่งอรรถกถาภาษาบาลี อธิบายความเป็นคำร้อยแก้วเพิ่มเติมเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น

เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังประเทศไทย เรื่องมหาเวสสันดรชาดกก็แพร่หลายเข้ามาด้วย ในระยะแรก พระพุทธศาสนิกชนชาวไทยสมัยสุโขทัย คงใช้เทศน์และสวดกันเป็นคาถาภาษาบาลีล้วน ๆ อย่างที่เรียกกันในปัจจุบันว่า เทศน์คาถาพัน ต่อมาเมื่อมีผู้รู้ภาษาบาลี จึงได้มีการแปลคาถาภาษาบาลีออกเป็นภาษาไทย^{๒๕} แต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีของสยามประเทศ แต่เห็นจะไม่ได้แต่งเป็นกลอนและคงจะไม่ยาวนานก็จึงมิได้มีการแปลครั้งนั้นเหลืออยู่ให้พบเลย

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้มีการแปลมหาเวสสันดรชาดกเป็นภาษาร้อยกรอง เรียกว่า มหาชาติคำหลวง เพื่อให้อุบาสิกให้สำหรับสวดในพิธีบำเพ็ญกุศลเนื่องในวันนักขัตฤกษ์ หนังสือมหาชาติฉบับนี้ถือกันว่าเป็นฉบับเก่าที่สุดที่มีอยู่ในปัจจุบัน ครั้นถึงสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ในปีพุทธศักราช ๒๑๔๕ ได้โปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งหนังสือมหาชาติคำหลวงขึ้น เรียกว่า กาพย์มหาชาติ ใช้สำหรับพระภิกษุสงฆ์เทศน์ให้พุทธศาสนิกชนฟัง เนื่องจากหนังสือกาพย์มหาชาติมีความยาวเกินไป จะเทศน์ให้จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ในวันเดียวไม่ได้ ดังนั้น บัณฑิตจึงได้ตัดทอนเนื้อความภาษาไทยในกาพย์มหาชาติให้สั้นและกระชับยิ่งขึ้น ทำให้สามารถเทศน์ได้ทั้งคาถาภาษา

^{๒๓} รุยละเอียดใน ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๖๕๕/๔๔๗-๕๖๐

^{๒๔} ธนิต อยู่โพธิ์, ตำนานเทศมหาชาติและแหล่งเครื่องเล่นมหาชาติบางแหล่ง, (พระนคร : โรงพิมพ์ศิwap, ๒๕๑๔) หน้า ๑๑.

^{๒๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, กาพย์มหาชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (พระนคร, : คลังวิทยา, ๒๕๐๗) หน้า ๘๖.

บาลีและคำแปลจบใน ๑ วัน^{๒๖} จึงสำเร็จรูปเป็นหนังสือมหาชาติกลอนเทศน์หรือร้อยยาว มหาเวสสันดรชาดก ซึ่งเราได้ฟังกันในชั้นหลังนี้และได้แพร่หลายตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นต้นมา

ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้มีการแปลแต่งเป็นสำนวนต่างๆ ไว้หลายสำนวน^{๒๗} ได้กล่าวว่า กรมศึกษาธิการ(กระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน) ได้จัดรวบรวมมหาชาติคำกลอนเทศน์สำนวนต่างๆ และคัดเลือกสำนวนที่มีความไพเราะมากที่สุดได้ครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ นำมารวมพิมพ์เป็นเล่มสำหรับใช้เป็นแบบเรียนและเรียกตามชื่อชาดกว่ามหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์

ความเป็นมาของวรรณคดีมหาชาติคาหลวง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โปรดเกล้าฯ ให้นำคำแปลราชบัณฑิตร่วมกันแปลและแต่งเป็นภาษาไทย พ.ศ. ๒๐๒๕ โดยยกคาถาบาลีวรรคหนึ่งแล้วแปลเป็นภาษาไทยใช้คำประพันธ์หลายชนิด เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ ร่าย สำหรับสวดให้ประชาชนฟัง

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม โปรดให้ประชุมนักปราชญ์แต่งกาพย์มหาชาติ ใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยยาว มีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้เทศน์อธิบายความ แต่เนื้อความมีความยาวเกินไป จึงไม่สามารถเทศน์ให้จบได้ภายใน ๑ วัน นักปราชญ์ราชกวี จึงแต่งมหาชาติขึ้นใหม่ โดยแต่ละท่านพยายามจะให้กัณฑ์ของตนเป็นสำนวนที่ดีที่สุดโดยใช้ร้อยยาวแต่ง เรียกว่า มหาชาติกลอนเทศน์

กระทรวงศึกษาธิการได้พิจารณาคัดเลือกสำนวนที่ดีที่สุดในแต่ละกัณฑ์มารวมพิมพ์เป็นเล่ม รวม ๑๓ กัณฑ์ เรียกว่า ร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก

ร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสร ให้เป็นยอดวรรณคดีประเภทกลอนกาพย์ สำนวนที่ได้รับการคัดเลือกมีดังนี้

^{๒๖} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, กาพย์วนประเวศน์, (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๙๕) หน้า ๓.

^{๒๗} ประสิทธิ์ ศรีสมุทร, วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๔๖), หน้า ๖๒ - ๖๓.

ตารางที่ ๒ แสดงสำนวนร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกฉบับกระทรวงศึกษาธิการ

ชื่อกัณฑ์	ผู้แต่ง	จำนวนพระคาถา
ทศพร	สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส	๑๙
หิมพานต์		๑๓๔
ทานกัณฑ์	สำนวนวัดถนน	๒๐๙
วนปเวสน์	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๕๗
ชื่อกัณฑ์	ผู้แต่ง	จำนวนพระคาถา
ชูชก	สำนักวัดสังข์กระจาย	๗๙
จุลพน	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๓๐๕
มหาพน	พระเทพโมฬี (กลั่น)	๘๐
กุมาร	เจ้าพระยาพระคลัง (หน)	๑๐๑
มัทรี		๙๐
สักกบรรพ	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๔๓
มหาราช	สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส	๖๙
ฉกษัตริย์		๖
นครกัณฑ์		๔๘

๒.๓.๒ ความสำคัญของเวสสันดรชาดก

เวสสันดรชาดก จัดเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่สำคัญ เพราะดีพร้อมทั้งเนื้อหา ศิลปะ การประพันธ์ กวีใช้สำนวนโวหารประณีตลึกซึ้งและมีคุณค่ามากทั้งในด้านอักษรศาสตร์ สังคม วัฒนธรรมและคตินิยม ด้วยเหตุนี้ เวสสันดรชาดก^{๒๕} จึงมีความสำคัญ ประดุจเพชรเม็ดงามที่สามารถนำไปประยุกต์เข้ากับชีวิตประจำวันได้ทุกระดับ เป็น ตัวอย่างแห่งการปฏิบัติราชการ ตลอดจนการดำเนินนโยบายระหว่างประเทศ นอกจากนี้ พุทธศาสนิกชนยังนับถือกันมาแต่โบราณว่า^{๒๖} ผู้ใดได้ฟังเทศน์มหาชาติจะได้ผลานิสงส์ มากจึงเกิดเป็นประเพณีมีเทศน์มหาชาติกันเป็นประจำทุกปี และถือกันอีกว่าต้องฟังให้จบ ในวันเดียว จึงจะได้านิสงส์แรง ความนิยมนี้มีมาตั้งแต่ครั้งสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน

เวสสันดรชาดกมีความสำคัญที่สัมพันธ์กับความเชื่อพื้นฐานของคนในสังคม คือ เป็นความเชื่อที่ปรากฏในตำนานว่าพระเวสสันดร คือ พระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติ เป็นพระเวสสันดร เพื่อบำเพ็ญเพียรบารมีอันยิ่งใหญ่และเชื่อว่าช้างปัจจันตนาเคนทร์ ช้างเผือกเพศผู้มีอำนาจพิเศษอยู่ที่ใดก็จะทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล มีความอุดม สมบูรณ์

ความสำคัญทางด้านภูมิปัญญา ด้านศาสนา คนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนา พุทธ ในเรื่องนี้จะเห็นว่ามีศาสนาฮินดูรวมอยู่ด้วย จากข้อความ “ส่งพราหมณ์แปดคนไป แคว้นสีพี” ส่วนภูมิปัญญาในการสืบทอดพุทธศาสนาให้มั่นคง น่าจะเป็นการเล่าเรื่องสืบทอดกันมาทำให้ได้รู้พระจริยวัตรขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า และด้านสังคม ทำให้ตระหนักถึงการให้ การเสียสละ เพื่อมุ่งหวังให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ และตัว ผู้ให้เองก็จะได้รับความสุข สังคมก็ จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ไม่ขัดแย้งและชิงดีชิงเด่น กัน

แนวทางการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญา เวสสันดรชาดก เป็นเรื่องราวที่ นำเสนอในรูปแบบ ชาดก หมายถึง การที่พระพุทธรเจ้าเวียนว่ายตายเกิด ถือเอากำเนิดใน ชาติต่าง ๆ บำเพ็ญเพียรบารมีก่อนจะตรัสรู้เป็นพระศาสดาของศาสนาพุทธ ดังนั้นการ

^{๒๕} พระครูวิจิตรธรรมโกศล (ชัยวัฒน์ ฐมมวฑฺฒโน), กะเทาะเปลือกเวสสันดรชาดก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

^{๒๖} ประจักษ์ ปรากฏพิทยาการ, สมญาภิธานมหาเวสสันดรชาดก, (กรุงเทพมหานคร : สยาม พัฒนา, ๒๕๒๒), หน้า คำนำ.

อนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาพระเวสสันดร จึงน่าจะเป็นการสืบทอดด้วยประเพณี เช่น ประเพณีงานบุญพระเวส บุญเดือนสี่ หรือบุญเทศน์มหาชาติ หมายถึงบุญอันยิ่งใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับพระมหาเวสสันดรชาดกนั่นเอง โดยรวมกันต่าง ๆ มาเทศน์ให้อุบาสก อุบาสิกาฟัง จากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษนี้สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาอันแรงกล้าในพระพุทธศาสนา ที่ยึดถือปฏิบัติต่อกันมาช้านาน เกิดเป็นประเพณีที่สำคัญจนถึงปัจจุบัน

สรุป เวสสันดรชาดก เป็นพระพุทธรูปที่จะซึ่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสประทานแก่พระภิกษุสงฆ์และพุทธบริษัท ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์เป็นการแสดงความจริงบนโลกมนุษย์ ไม่ว่าผู้ใดก็ตามมีอาจหลีกเลี่ยงได้ เวสสันดรชาดกหรือมหาชาติยังเป็นสื่อการเรียนรู้ที่เปี่ยมไปด้วยภูมิความรู้ ภูมิปัญญาภูมิธรรม สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนในสังคม ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะการสอดแทรกการสอนคติธรรมที่เป็นกระบวนการซึมซับอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังเป็นวรรณกรรมต้นแบบที่สอนให้รู้จักการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข สอนให้รู้จักวิธีการแก้ปัญหา รู้จักการผ่อนหนักให้เป็นเบา ตลอดจนสอนให้รู้จักการอยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความสามัคคีมีน้ำใจเสียสละ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งจะช่วยให้สังคมเกิดความสงบร่มเย็นเป็นสุขมากยิ่งขึ้น

๒.๔ สารสำคัญของเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์

เนื้อหาสาระของเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์นี้ ผู้วิจัยได้นำเอาเนื้อความย่อมา นำเสนอ เนื่องจากว่าเนื้อเรื่องของเวสสันดรชาดกนั้นเป็นชาดกที่ยาว ประกอบไปด้วยพระคาถาถึง ๑,๐๐๐ พระคาถา แบ่งออกเป็นกัณฑ์ได้ ๑๓ กัณฑ์ ซึ่งในแต่ละกัณฑ์ก็จะมีความยาวความสั้นของแต่ละกัณฑ์แตกต่างกันออกไป ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาต ชาดก เล่มที่ ๒๘ ปรากฏในอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปาทาน เล่มที่ ๗๐^{๓๐} และปรากฏในมหาชาติคำหลวง

มูลเหตุแห่งเวสสันดรชาดก นับแต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระพุทธเจ้าทรงมีหน้าที่ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญประโยชน์ โดยฐานะเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งปรากฏในพุทธจริยา ๓ คือ ๑.โลกัตถจริยา ทรงบำเพ็ญ

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน ข.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๑/๑๖๘ - ๗๐/๑/๑๗๘.

ประโยชน์แก่ชาวโลก ๒. ญัตตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่พระประยูรญาติ และ ๓. พุทธัตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานะเป็นพระพุทธเจ้า^{๓๑}

ครั้งหนึ่ง^{๓๒} เมื่อพระพุทธเจ้าประทับ ณ กรุงราชคฤห์ พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา มีพระราชประสงค์จะทรงพบเห็นพระพุทธเจ้าเพื่อสดับพระสัทธรรม จึงได้ส่งอำมาตย์ไปเชิญเสด็จถึง ๙ ครั้ง เมื่ออำมาตย์ไปถึงได้ฟัง พระธรรมเทศนาแล้วเกิดความเลื่อมใสได้ทูลขอวชเป็นภิกษุ และได้กราบทูลพระราชประสงค์ของพระเจ้าสุทโธทนะให้ทรงทราบ แต่พระพุทธเจ้าทรงเฉยเสียด้วยทรงเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาอันควรเสด็จ จนกระทั่งถึงครั้งที่ ๑๐ ได้ส่งกาฬทายีอำมาตย์ผู้เป็นสหชาติของพระพุทธเจ้าไปทูลเชิญเสด็จ

เมื่อกาฬทายีอำมาตย์ไปถึง จึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เวฬุวัน ขณะนั้นพระพุทธเจ้ากำลังแสดงพระธรรมเทศนาแก่พุทธบริษัท กาฬทายีอำมาตย์ได้ฟังธรรมในครั้งนี้ด้วย ทำให้ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมกับพุทธบริษัททั้งนั้น จึงได้กราบทูลขออุปสมบท ต่อมาพระกาฬทายีได้เข้าเฝ้าปฏิบัติพระพุทธเจ้า ครั้นได้โอกาสจึงกราบทูลสรรเสริญพระจริยาปฏิบัติที่ทรงบำเพ็ญในฐานะพระพุทธเจ้า คือ ๑. โลกัตถจริยา ความประพฤติที่เป็นประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ ๒. ญัตตถจริยาความประพฤติที่เป็นประโยชน์แก่พระประยูรญาติ ๓. พุทธัตถจริยา ความประพฤติที่เป็นประโยชน์แก่พระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชพระบิดาของพระองค์ ทรงมีพระประสงค์จะพบเห็นพระองค์ ขอพระองค์จงทรงกระทำการสงเคราะห์พระญาติทั้งหลายเถิด”

พระองค์ทรงทราบว่าเป็นผลดี จึงทรงรับอาราธนาจากพระกาฬทายี เสด็จพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์สู่กรุงกบิลพัสดุ์ มีพระกาฬทายีเป็นผู้นำเสด็จ

เมื่อข่าวการเสด็จทราบถึงกรุงกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสุทโธทนะพร้อมด้วยพระประยูรญาติ ก็พากันเสด็จมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ฝ่ายพระประยูรญาติต่างคิดว่าจะให้พระพุทธเจ้าถวายบังคมพวกตน พระพุทธเจ้าทรงทำลายมานะทิฐิของพระประยูรญาติด้วยการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ลอยขึ้นเหนือเศียร ดุจไปรยละของพระบาทลงเหนือเศียรของพระประยูรญาติเหล่านั้น พระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรเห็นเป็นอัศจรรย์ก็ทรง

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๙๑.

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๑/๑๖๘.

เลื่อนไสยกพระหัตถ์ขึ้นถวายเป็นความเคารพก่อน ทำให้พระประยูรญาติทั้งหลายพลอยตามไปด้วย

เมื่อพระประยูรญาติได้ลดมานะทีริยมรรับนับถือพระองค์แล้ว จึงเสด็จประทับ ณ พุทธอาสน์ ขณะเดียวกันบนท้องฟ้าก็เกิดมหัศจรรย์บังเกิดฝนโบกขรพรรษ^{๓๓} ตกลงมา เจ้าศากยวงศ์ทั้งปวงจึงสนทนากันขึ้นว่า “โอ ! น้าอัครราชย์ โอ ! ไม่เคยมี” พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ฝนโบกขรพรรษตกลงในสมามคมแห่งพระญาติของเราแต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในอดีตกาลก็ได้ตกแล้ว จึงตรัสเวสสันดรชาดก เพราะเหตุเกิดเรื่องนี่ขึ้น”^{๓๔}

๒.๔.๑ เนื้อหาสาระเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์

ในกัณฑ์ ๙๘ แต่กัณฑ์ พระนางมุลลตี ในอดีตชาติเป็นพระราชธิดาองค์ใหญ่ของท้าวพันทุมราช พระนางได้นำแก่นจันทร์ไปถวายพระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วตั้งความปรารถนาว่าขอให้เป็นพุทธมารดา ต่อมาได้จุติเป็นพระธิดาของพระเจ้ากิกิสิราช ชื่อ “สุธรรมา” เมื่อสิ้นชีพแล้วได้บังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นมเหสีของพระอินทร์

๒.๔.๑.๑ กัณฑ์ทศพร ประกอบด้วย ๑๙ พระคาถา ดังนี้

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อทรงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณและตรัสเทศนาพระธรรมจักรกับปวัตตสูตรโปรดเบญจวัคคีย์ทั้ง ๕ แล้วได้เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ ประทับ ณ เวพวนาราม จนถึงสิ้นฤดูหนาวจึงเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์จำนวนมาก โดยมีพระกาฬุทายีเป็นมัคคุเทศก์ ทรงประทับ ณ นิโครธารามมหาวิหาร สถานที่ที่พระบรมวงศานุวงศ์ แห่งศากยวงศ์ตรัสสั่งให้ตกแต่งถวาย และพากันไปเฝ้า ณ ที่แห่งนั้น แต่ด้วยขัตติยมานะพระญาติผู้ใหญ่จึงทรงละอายที่จะถวายบังคมพระบรมศาสดาผู้มีพระชนมายุคราวโอรสนัดดา จึงพากันประทับ ณ เบื้องหลัง ให้พระราชกุมารหนุ่มๆ เฝ้าถวายบังคมเฉพาะพระพักตร์

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๔. อธิบายว่า “ฝนตกดูกลงมาในกาลพิเศษ มีสีแดง ผู้ใดต้องการให้เปียกก็เปียก ผู้ใดไม่ต้องการให้เปียก ก็ไม่เปียก แต่เมื่อดูฝนจะลิ่งหล่นจากกาย ดูหยาดน้ำหล่นจากใบบัว”.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๑/๑๗๕.

ในขณะที่พระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์จะทรงทรมานพระประยูรญาติทั้งหลายให้ละจากทิวี่มานะจึงเสด็จเข้าจตุตถฆาตทรงกระทำปาฏิหาริย์ลอยขึ้นสู่อากาศเหนือพระเศียรพระญาติทั้งปวง พระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดาและพระประยูรญาติทรงเห็นเป็นมหัศจรรย์ ต่างก็ยกพระหัตถ์ขึ้นถวายบังคม และพาลงกล่าวพรรณนาถึงพุทธานุภาพ แต่เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ว่า ครั้งแรกพระพี่เลี้ยงเชิญเสด็จไปนมัสการพระกาฬเทวิลดาบสและพระบาททั้งคู่ดูประจวบอยู่เหนือเศียรพระดาบสนั้น ครั้งที่สองในวันวัปปมงคลแรกนาขวัญ เมื่อพระพี่เลี้ยงเชิญเสด็จไปบรรทมใต้ต้นหว้า เงามิได้บังกันพระองค์อยู่ประจวบพระกลดหาได้บายไปตามตะวันไม่และครั้งนี้เป็นครั้งที่สาม

เมื่อพระองค์ทรงเสด็จประทับ ณ พุทธอาสน์แล้ว ขณะนั้นบังเกิดฝนโบกขรพรรษในบริเวณที่ประชุมกันโดยทั่วกัน มวลพระประยูรญาตินับตั้งแต่พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธรบิดาลงมา ต่างก็พากันชื่นชมโสมนัสในพระบารมีของพระองค์ยิ่งนัก เมื่อได้เวลาพอสมควรแล้วต่างก็พร้อมกันกราบบังคมลากลับยังพระราชนิเวศน์

พระภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระประยูรญาติทูลลากลับแล้ว ก็สนทนากันเรื่องฝนโบกขรพรรษเพราะยังไม่เคยเห็น พระบรมศาสดาทรงทราบจึงตรัสว่าไม่ใช่แต่บัดนี้เท่านั้น ภิกษุทั้งหลายแม้ในกาลก่อนฝนโบกขรพรรษก็เคยมีมาแล้ว บรรดาพระภิกษุทั้งหลายปรารถนาใคร่ทราบ จึงทูลอาราธนาพระพุทธองค์ทรงตรัสเรื่อง “มหาเวสสันดรชาดก” ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล สีพีราชภูริมีพระราชองค์หนึ่งทรงพระนามว่า “พระเจ้าสีพีราช” พระองค์มีพระโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่า “สญชัย” เมื่อทรงเจริญวัยพระราชบิดาก็ทรงมอบราชสมบัติให้และอภิเษกสมรสกับ “พระนางมุสดี” ราชธิดาของพระเจ้ามัททราช

อันพระนางมุสดี นี้ ในอดีตชาติชื่อ “สุธัมมา” สิ้นพระชนม์ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นอัครมเหสีของสมเด็จพระอมรินทรราชา เมื่อพระนางจะจุติจากสวรรค์ได้ทูลขอประทานพร ๑๐ ประการ ท้าวสักกะพระสวามีทรงทราบ จึงตรัสบอกว่า “มุสดี ผู้มีรัศมีผิวพรรณอันประเสริฐ มีอวัยวะส่วนด้านหน้าสวยงาม เธอจงเลือกเอาพร ๑๐ ประการ ในปฐมพินันเป็นที่รักแห่งหฤทัยของเธอเถิด”^{๓๔}

^{๓๔} ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๖๕๕/๔๔๖.

พระนางมุสดีเทพอัปสรกราบทูลท้าวสักกะเทวราชว่า “ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งปวง ถ้าพระองค์จะประทานพรแก่หม่อมฉัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอให้หม่อมฉันพึงเกิดในพระราชานิเวศน์ของพระเจ้ากรุงสีพี ข้าแต่ท้าวปुरुณฑะ ขอให้ข้าพระบาท

๑. พึงเป็นผู้มีตาดำเหมือนลูกเนื้อทราย ซึ่งมีนัยน์ตาดำ
๒. พึงมีขนคิ้วดำสนิท
๓. พึงมีพระนามว่ามุสดี ในพระราชานิเวศน์นั้น
๔. พึงได้พระโอรสผู้ให้สิ่งที่ประเสริฐ ประกอบด้วยความเกื้อกูลในยาจก มิได้ตระหนี่ซึ่งพระราชาทูทุกประเทศบุชชาและมีเกียรติ
๕. เมื่อหม่อมฉันตั้งครรภ์ ขออย่าได้ครรภ์หนุนขึ้น พึงมีครรภ์ไม่หนุนเสมอตั้งคันศร ที่ช่างศรเหลาเกลี้ยงเกลมาแล้ว
๖. ข้าแต่ท้าววาสะ ขอถันทั้งคู่ของหม่อมฉันอย่าได้หย่อนยาน
๗. ขอผมหงอกจงอย่าได้มีเมื่อมีเกศาดำสนิท
๘. ขอผงฐลืออย่าได้เปราะเปื้อนกาย ขอให้ผิวงาม
๙. ขอให้หม่อมฉันได้ปลดปล่อยนักโทษผู้ต้องโทษประหาร
๑๐. ขอให้หม่อมฉันได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงสีพีในพระราชานิเวศน์นั้น อันก็ก้องไปด้วยเสียงของนกยูงและนกกะเรียน แวดล้อมด้วยขัตติยนารี มีทั้งคนเตี้ยคนค่อมเคลื่อนไหวที่พอครวญแค้นมคธเสียงดู”^{๓๖}

ท้าวสักกะเทวราชก็ทรงประสาทพรให้ได้สมประสงค์ พระนางมุสดีทรงอนุโมทนาพรนั้น จบกัณฑ์ทศพร

สรูป กัณฑ์ทศพร เริ่มตั้งแต่พระพุทธรเจ้าตรัสรู้ แล้วเสด็จไปเทศนาโปรดพระเจ้าพิมพิสารต่อจากนั้นเสด็จไปโปรดพุทธบิดาและพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์เกิดฝนโบกขรพรรษพระสงฆ์สาวกกราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดง เรื่องมหาเวสสันดรชาดก เริ่มตั้งแต่เมื่อปีที่ ๙๘ นับแต่ปัจจุบันพระนางมุสดีซึ่งจะทรงเป็นพระมารดาของพระ

^{๓๖} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๖๕๙-๑๖๖๕/๔๔๗.

เวสสันดร ทรงอธิษฐานขอเป็นมารดาของผู้มีใจบุญจบลงตอนพระนางได้รับพร ๑๐ ประการจากพระอินทร์

ข้อคิดประจำกัณฑ์ทศพร^{๓๗}

๑. พร มีความสำคัญต่อกำลังใจ หรือความปรารถนาทุกอย่างจะสำเร็จได้อยู่ที่ การกระทำ(กรรม) แม้ได้รับพรแต่ถ้ามิได้ทำก็ย่อมไม่สำเร็จได้

๒. พร ๑๐ ประการ เป็นสิ่งที่ปรารถนาของมนุษย์ปุถุชน ที่จะขอให้รูปร่างนาม เพราะมีทรัพย์สมบัติและมีเกียรตินิยม การขอพรใดๆ ผู้ขอพรควรพิจารณาว่าพรนั้น เหมาะสม หรือสมควรแก่ตนหรือไม่ ขอในสิ่งที่ควรขอถ้าขอในสิ่งที่ไม่ควรขอ และให้ในสิ่ง ไม่ควรให้ก็ย่อมเกิดโทษด้วยกันทั้งสองฝ่าย

๓. การเตรียมตัว เมื่อจะทำการใดๆ ต้องเตรียมตัวให้พร้อมจะได้ไม่มีอุปสรรค

๔. การขอพรมงคลควรพิจารณาจากจิตที่คิดดีประพฤดีดีย่อมส่งผลดี

๒.๔.๑.๒ กัณฑ์หิมพานต์ ประกอบด้วย ๑๓๔ พระคาถา ดังนี้

พระนางผุสดีทรงจุติจากสวรรค์ลงมาเป็นราชธิดาของพระเจ้ามัททราช ครั้น ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๑๖ พรรษา ก็ได้อภิเษกเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงสุมทนต์ แห่งเมืองสีพี ครั้นกาลเวลาผ่านไปโดยลำดับ

พระนางทรงตั้งครรภ์กำหนดถ้วนไตรมาส (๑๐ เดือน) บังเอิญได้เสด็จประพาส พระนคร และประสูติพระราชโอรสที่ตรอกพอค้า พระประยูรญาติจึงถวายพระนามว่า “เวสสันดร” พอพระกุมารประสูติก็ทูลขอทรัพย์จากพระมารดาเพื่อบริจาคทาน และในวัน เดียวกันนั้นก็มิwangช้างตระกูลจันทน์เชือกหนึ่งนำลูกช้างเผือกมาไว้ในโรงช้างต้น ส่วน ตนเองกลับไปสู่ป่าดงเดิม ลูกช้างนั้นเป็นช้างเผือกขาวบริสุทธิ์ อุดมด้วยมงคลลักษณะอัน เลิศยิ่ง ขบขันไปในที่แห่งแล้งก็จะบังเกิดฝนตกชุ่มฉ่ำ ข้าวปลาบริบูรณ์ ประชาชนให้ชื่อว่า “ปัจจัยนาเคนทร์”

^{๓๗} พระครูวินัยธรมานพ ปาลพันธ์. เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. หน้า ๗๓.

ครั้งพระเวสสันดรทรงมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระราชบิดาก็ทรงมอบพระราชสมบัติพร้อมทั้งให้อภิเษกกับพระนางมัทรี ราชธิดากษัตริย์มัททราชเป็นมเหสี เมื่อพระเวสสันดรได้ครองกรุงสีพีแล้วทรงรับสั่งให้สร้างศาลาสำหรับบริจาคทานแก่ยากคน เชิญใจทุกถ้วนหน้าขึ้นถึง ๖ แห่ง

ต่อมาพระนางมัทรีทรงมีพระประสูติกาลเป็นพระราชโอรส เมื่อประสูติทรงใช้ตาข่ายรองรับทรงพระนามว่า “ซาลี” และทรงมีพระราชธิดาอีกพระองค์หนึ่ง เมื่อประสูติทรงใช้หนังหมีรองรับ ทรงพระนามว่า “กัณหา”

ต่อมาเมืองกลิงคราชฎ์เกิดข้าวยากหมากแพงฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้ภูมิภาคแห้งแล้งโดยตลอดไป แม้พระเจ้ากลิงคราชฎ์จะทรงรักษาอุโบสถศีลครบกำหนด ๗ วันแล้วก็ตาม ก็ยังมีฝนตกลงมาไม่ ประชาชนกราบทูลให้มาขอพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์จากพระเวสสันดร พระเจ้ากลิงคราชฎ์ทรงมีพระราชดำริเห็นชอบด้วยประขามติ จึงทรงแต่งพราหมณ์ ๘ คน ให้มาทูลขอ

พระเวสสันดรตรัสว่า “เราจะให้ช้างพลายซบมันตัวประเสริฐ ซึ่งเป็นช้างพาหนะอันสูงสุด ที่พวกพราหมณ์ขอเรา เรามีได้วันนี้ไหว”^{๓๘}

พระเวสสันดรพระราชทานให้แก่ประชาชนชาวพระนครสีพีไม่ยอม โดยถือว่าปัจจัยนาเคนทร์เป็นช้างคู่บ้านคู่เมืองควรจะรักษาไว้สำหรับพระนคร ประชาชนโกรธเคืองพระเวสสันดรมาก ชาวกรุงสีพีขับไล่พระเวสสันดร โดยกราบทูลพระเจ้ากรุงสญชัยว่า “พระองค์อย่าได้รับสั่งให้ประหารพระเวสสันดรนั้นด้วยท่อนไม้หรือด้วยศาสตรา พระเวสสันดรนั้นไม่ควรแก่เครื่องจองจำ แต่จงทรงขับไล่พระเวสสันดรนั้นจากแคว้นไปอยู่ที่เขาวงกตเถิด”^{๓๙} โดยให้มีนักการมาทูลความตามเสียงเรียกร้องของมติมหาชนให้พระเวสสันดรทรงทราบและนักการได้ทูลแนะนำให้เสด็จไปประทับ ณ เขาวงกต พระองค์ขอผลัดไปอีก ๒ วัน เพื่อจะได้บำเพ็ญสัตตสดกมหาทาน (คือทานหมวดละเจ็ดร้อย) เสียก่อน

^{๓๘} บุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๖๗๐/๔๔๙.

^{๓๙} บุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๖๘๗/๔๕๒.

พระเวสสันดรตรัสว่า “เราจะเสด็จตามทางที่พระราชามีโทษเสด็จไป ขอให้ท่านทั้งหลายจงงดโทษแก่เราคืนหนึ่งและวันหนึ่ง ขอให้เราได้ให้ท่านก่อนเถิด”^{๔๐} แล้วพระราชทานโอวาทแก่พระนางมัทรีว่าให้หมั่นบริจาคตานให้บำรุงรักษาโอรสธิดาให้อยู่ปฏิบัติพระราชบิดามารดาและทรงอนุญาตให้อภิเษกกับภษัตริย์อื่นได้ แต่พระนางมัทรีไม่ยินยอม ขอพาพระราชโอรสพระราชธิดาโดยเสด็จด้วย และได้ทูลพรรณนาถึงความงามและความน่ารักนรมย์ของป่าหิมพานต์ อันเป็นทางที่พระราชสวามีจะเสด็จไป ประหนึ่งว่าพระนางมัทรีเคยได้เสด็จมาก่อนแล้ว

ข้อคิดประจำกัณฑ์หิมพานต์^{๔๑}

๑. แบบอย่างของการเสียสละ พระเวสสันดร ทรงตัดสินพระทัยเสียสละประโยชน์ส่วนตัว โดยให้ช่างมงคลแก่เมืองกลิงคราชภูริ เพื่อมิให้ประเทศชาติและประชาชนลำบากจากการเกิดศึกสงคราม แม้พระองค์ต้องถูกเนรเทศได้รับความลำบากก็ตาม เป็นการเสียสละส่วนน้อย (ช่างมงคล) เพื่อรักษาส่วนใหญ่ (ประเทศชาติ)

๒. จุดอ่อนของประชาธิปไตย การปกครองแบบประชาธิปไตย ดังเช่นสี่พินนคร ประชาชนไม่พอใจโกรธแค้นพระเวสสันดรพากันมาเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสญชัยให้ขับไล่ออกจากเมือง เป็นจุดอ่อนของการปกครองบ้านเมืองอ่อนแอเกิดความวุ่นวายเพราะผู้มีปัญญาและมีวิสัยทัศน์กว้างไกลมีจำนวนน้อยย่อมจะแพ้คนที่ไม่มีปัญญาแต่มีจำนวนมาก

๓. อารมณ์และความเชื่อ เป็นสัจธรรมว่าหากรักมาก และเชื่อมั่นในบุคคลหรือสิ่งใด เมื่อไม่พอใจมีความโกรธมากก็ขาดสติยังคิด ไม่ไตร่ตรองฟังเหตุและผล ดังที่ชาวสี่พีเชื่อว่าช่างมงคลทำให้ฝนตกพืชพันธุ์ธัญญาหารสมบูรณ์ช่างจึงมีคุณค่ากว่าพระเวสสันดร เมื่อชาวกลิงคราชภูริได้ช่างมงคลไปก็โกรธแค้นเป็นทุกข์เสียใจ

^{๔๐} ชู.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๗๐๗/๔๕๕.

^{๔๑} พระครูวินัยธรรมานพ ปาลพันธ์. เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. หน้า ๗๘.

๒.๔.๑.๓ กัณฑ์ทานกัณฑ์ ประกอบด้วย ๒๐๙ พระคาถา ดังนี้

เมื่อพระนางมุสดีทรงทราบว่าพระเวสสันดรทรงถูกให้เนรเทศจากพระนครแล้ว ทรงคร่ำครวญว่า “เรากินยาพิษตายเสียดีกว่า เรากระโดดเหวตายเสียดีกว่า เราเอาเชือกผูกคอตายเสียดีกว่า เพราะเหตุไร ชาวกรุงสีพี จึงจะให้ขับไล่ลูกเวสสันดร ผู้ไม่มีโทษเล่า”^{๔๒} จึงรีบเสด็จไปเยี่ยมแล้วไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสมุชชัยเพื่อทูลขอพระราชทานอภัยโทษ แต่ก็ไม่สำเร็จ

พระเจ้ากรุงสมุชชัยตรัสว่า “เราย่อมทำความยำเกรงต่อธรรม เราจึงขับไล่ลูกของตน ผู้เป็นธงชัยของชาวกรุงสีพี ถึงแม้ลูกจะเป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเราเอง”^{๔๓}

พระนางจึงกลับมาพระตำหนักของพระเวสสันดร และทรงรำพันถึงความลำบากต่างๆ ที่พระเวสสันดรจะได้รับ ครั้นรุ่งขึ้น พระเวสสันดรก็ทรงบริจาคสัตตสกมมหาทาน และเสด็จนำพระนางมัทรีและพระราชโอรสพระราชธิดาไปทูลลาพระชนก พระเจ้ากรุงสมุชชัยทรงสงสารยิ่งนักจึงพระราชทานโอวาทแก่พระนางมัทรีว่า “ไม่ควรจะไปให้ลำบาก พระนางมัทรีไม่ยินยอมทุกประการ พระเจ้ากรุงสมุชชัยไม่รู้จะทำประการใด จึงทรงขอพระนัดดาทั้งสองไว้ พระนางมัทรีก็ไม่ยอมให้แล้วเสด็จไปทูลลาพระมารดาที่ตำหนัก

เมื่อราตรีสว่างแล้วอาทิตยขึ้นแล้ว พระเวสสันดรทรงให้สัตตสกมมหาทาน^{๔๔} ในโอกาสนี้ พระเวสสันดรก็สั่งให้แจกทานทั้งให้ผ้าแก่ผู้ต้องการผ้า ให้เหล้าแก่พวกนักเลงสุรา ให้โภชนะแก่พวกคนผู้ต้องการโภชนะโดยทั่วถึงกัน และสั่งให้เลี้ยงดูพวกกนิพกให้อิ่มด้วยข้าวและน้ำ

ถึงเวลาเย็น พระเวสสันดรและพระนางมัทรีเสด็จไปถวายบังคมลาพระชนก พระชนนี กราบทูลความปรารถนาจะออกบรรพชาและเสด็จไปเขาวงกต ฝ่ายพระนางมุสดีได้ตรัสยับยั้งให้พระนางมัทรีพร้อมพระกนิพกหาพระชาติประทับอยู่ในพระนครเช่นเดิม แต่พระนางมัทรีไม่ปรารถนาความสุขที่ต้องพลัดพรากจากพระเวสสันดร และพระลูกทั้งสอง

^{๔๒} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๗๔๕/๔๖๐.

^{๔๓} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๗๕๒/๔๖๑.

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๐ อธิบายว่า “ทานใหญ่ อย่างละ ๗๐๐ คือ ช้าง ๗๐๐ ม้า ๗๐๐ รัต ๗๐๐ สตรี ๗๐๐ วันนม ๗๐๐ ทาสชาย ๗๐๐ และทาสหญิง ๗๐๐”

นั้นยอมคลายความโศกเศร้าของแม่ให้รื่นรมย์ได้ เมื่อกษัตริย์ทั้งสองเสด็จจากกันเสด็จราตรีก็สว่าง พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระกัณหาและพระชาติจึงเดินทางออกจากพระนคร

รุ่งขึ้นพระเวสสันดรทรงให้เบิกแก้วแหวนเงินทองพร้อมทรงรถม้าพระที่นั่งเสด็จออกจากพระนครพร้อมพระนางมัทรี และสองกุมาร ทรงโปรยแก้วแหวนเงินทองนั้นตลอดทางที่เสด็จ แล้วทรงโปรดให้ขบวนที่ตามเสด็จกลับพระนครไปเสีย ส่วนพระองค์เสด็จไปโดยลำพังมีพราหมณ์ ๔ คนวิ่งตามมาขอทูลม้า พระองค์ก็พระราชทานให้เทวดา จึงบันดาลเป็นละมั่งทองมารองรับรถนั้นไว้ ต่อมาพราหมณ์อีกคนหนึ่งมาทูลขอรถก็พระราชทานให้ ส่วนละมั่งทองนั้นก็อันตรธานหายไป

ลำดับนั้น พระเวสสันดรตรัสกับพระนางมัทรีว่า “มัทรี เธอจงอุ้มแม่กัณหา ผู้เป็นน้องนี้ซึ่งเบากว่า ส่วนพี่จักอุ้มพ่อชาติ เพราะเธอเป็นพี่คงจะหนักกว่า”^{๔๕} พระราชาทรงอุ้มพระกุมาร ส่วนพระนางมัทรีทรงอุ้มพระธิดา ทรงยินดีร่วมกัน ตรัสปราศรัยกันด้วยคำอันไพเราะกะกันและกันดำเนินไปสู่เขาวงกต

ข้อคิดประจำกัณฑ์ทานกัณฑ์^{๔๖}

๑. แบบอย่างภรรยา พระนางมัทรีเป็นคู่ชีวิตที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามียอมติดตามไปกับพระเวสสันดรโดยไม่เกรงกลัวความทุกข์ยากลำบากใดๆ

๒. การบริจาคมหาทาน พระเวสสันดรบำเพ็ญปรมัตถบารมีทานแม่แต่การให้สุราเป็นทาน สำหรับคนทั่วไปควรพิจารณาว่าควรให้ทานในสิ่งที่ควรให้ และให้แก่บุคคลที่เขาต้องการ

๓. ความรักของบิดามารดา เป็นความรักที่บริสุทธิ์ยากจะหาความรักอื่นใดมาเปรียบเทียบได้ แต่พระเจ้ากรุงสญชัยก็จำต้องเนรเทศพระเวสสันดรไปตามประเพณีการปกครอง จึงทั้งเสียใจ และอึดอัดใจ

^{๔๕} ชู.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๘๖๗/๔๗๖.

^{๔๖} พระครูวินัยธรรมานพ ปาลพันธ์. เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. หน้า ๘๔.

๒.๔.๑.๔ กัณฑ์วนประเวศน์ ประกอบด้วย ๕๗ พระคาถา ดังนี้

พระเวสสันดรและพระนางมัทรี พร้อมด้วยพระราชโอรสธิดาเสด็จจากพระนครสีพีมาถึงภูเขาดาลบรรพตแม่น้ำโกติมารา เขาอัญชันและมาตุลนครแห่งแคว้นเจตราชฎีกรวมระยะทางถึง ๓๐ โยชน์ แต่เทพยดาช่วยย่นหนทางให้มาถึงมาตุลนครได้ในเวลาวันเดียว เสด็จเข้าประทับแรมอยู่ ณ ศาลาใกล้ประตูเมือง เช้าวันรุ่งขึ้นความทราบถึงกษัตริย์เจตราชฎีกร่างก็รีบไปเฝ้าใต้ถ้ำถึงเหตุการณ์ พระเวสสันดรตรัสเล่าความจริงให้ทราบทุกประการและทรงขอให้ช่วยชี้ทางที่จะไปเขาวงกต บรรดากษัตริย์เจตราชฎีกรจึงทูลเสนอว่าจะไปเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสมุทชัยเพื่อทูลขอพระราชทานอภัยโทษกลับคืนเข้าพระนคร พระเวสสันดรตรัสว่า “ท่านทั้งหลายอย่าได้ขอบใจเลย การไปทูลขอถึงพระราชสำนักเพื่อให้พระราชทานอภัยโทษให้ แม้แต่พระราชาก็ไม่ทรงเป็นใหญ่ในเรื่องนี้”^{๔๗} ไม่สามารถที่จะขัดขืนคำขอร้องของประชาชนได้ เพราะชาวสีพีมีความโกรธแค้นมาก

กษัตริย์เจตราชฎีกรจึงทูลขอให้ทรงครอบครองราชสมบัติมาตุลนครแทนว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ยังรัฐให้เจริญ ถ้าเหตุการณ์ในรัฐนั้นเป็นไปเช่นนี้ รัฐนี้มั่งคั่งสมบูรณ์ ชนบทก็กว้างใหญ่ ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงมีชาวเจตราชแควดล้อมตกลงพระทัยเสด็จครองราชสมบัติเกิดในรัฐนี้เกิด”^{๔๘} พระเวสสันดรทรงปฏิเสธว่า “ข้าพเจ้าไม่มีความพอใจที่จะครองราชสมบัติ ชาวกรุงสีพีคงไม่ยินดีที่ชาวเจตราชได้ราชาภิเษกข้าพเจ้า มิใช่แต่เท่านั้นสงครามใหญ่ก็อาจจะมิได้เพราะเหตุแห่งข้าพเจ้าผู้เดียว สิ่งใดที่ท่านทั้งหลายให้แล้ว ขอสิ่งนั้นทั้งหมดจงเป็นอันข้าพเจ้ารับไว้แล้วเถิด ข้าพเจ้าจะไปยังเขาวงกต ขอท่านทั้งหลายจงทราบโอกาสซึ่งเป็นที่อยู่ในป่าของข้าพเจ้าเกิด”^{๔๙} อ้างว่าผิดพระราชประสงค์ ทั้งยังเป็นการก่อให้เกิดเห็นว่าพระองค์จะตั้งตนเป็นใหญ่และกบฏต่อพระเจ้ากรุงสมุทชัยอาจเป็นเหตุให้นครสีพีและนครเจตราชฎีกรขาดสัมพันธไมตรีที่ดีต่อกันได้ ในที่สุดจึงทรงขอร้องให้ชี้ทางที่จะไปเขาวงกต กษัตริย์เจตราชฎีกรจึงทูลเชิญให้เสด็จประทับในพระนครก่อน พระเวสสันดรก็ทรงปฏิเสธอีกเพียงเสด็จประทับแรมในศาลานั้นอีกคืนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นสีพีกษัตริย์ก็ตามส่งเสด็จจนสุดแดนเจตราชฎีกรทูลชี้ทางที่จะเสด็จต่อไปและทรงตั้งให้

^{๔๗} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๘๘๑/๔๗๘.

^{๔๘} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๘๘๓/๔๘๐.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๘๘๔-๑๘๘๗/๔๘๐.

พรานผู้หนึ่งชื่อ เจตบุตร เป็นผู้ถวายอารักขาระแวดระวังมิให้มีใครมารบกวนและทำอันตรายได้

พระเวสสันดร พร้อมด้วยพระนางมัทรี และพระราชโอรสธิดา เสด็จไปถึงเขาคันธมาทน์ก็ประทับแรมวันรุ่งขึ้นก็เสด็จไปถึงวิบูลบรรพต เลียบตามฝั่งแม่น้ำเกตุมะตีหยุดประทับได้ร่มไม้ริมฝั่ง พราหมณ์ผู้หนึ่งได้นำเนื้อมาถวาย พระองค์จึงทอดสุวรรณจุฬามณีให้แก่พราหมณ์ แล้วเสด็จไปยังมหานิโครชข้ามเขาสุวรรณบรรพต เสวยผลไม้แล้วเสด็จต่อไปยังนาพิภบรรพต

ครั้งนั้นเวสสุกรรมเทพบุตรได้รับเทวบัญชาจากพระอินทร์ให้มานิรมิตบรรณศาลาไว้ ๒ หลัง พร้อมด้วยเครื่องบรรพชิตบริขารทุกประการแล้วเขียนหนังสืออนุญาตให้ผู้ใคร่ประสงค์จะบรรพชาฟังถือเอาอาศรมสถานและบริขารเหล่านี้เป็นของตนแล้วบันดาลให้สัตว์ร้าย และนกอันมีเสียงที่ไม่ไพเราะหนีไปอยู่เสียที่อื่นแล้วกำชับให้เจ้าป่าดูแล ๔ กษัตริย์ เมื่อพระเวสสันดรเสด็จมาถึงก็เสด็จเข้าไปโดยลำพัง แล้วเปลื้องอาภรณ์ออกทรงเครื่องบรรพชา เสด็จออกมารับพระนางมัทรี พระนางมัทรีก็เสด็จเข้าไปในศาลาอีกหลังหนึ่งทรงเปลื้องอาภรณ์และแต่งเป็นตาศิลินี พร้อมทั้งพระราชโอรสและธิดา พระนางมัทรีรับอาสาไปหาผลไม้มาถวายพระเวสสันดรก็ทรงยินยอม แต่ทรงขอสัญญาว่าต่อไปนี้อย่าให้พระนางมัทรีเข้ามาหาในเวลากลางคืนขณะที่ลับตาสองกุมารพระนางมัทรีก็ทรงปฏิบัติตาม สีกษัตริย์ก็ทรงผนวชเป็นฤาษีอยู่ ณ เขาวงกตเป็นเวลา ๗ เดือน ต่างก็ปฏิบัติกิจวัตรตามหน้าที่โดยไม่บกพร่องด้วยอำนาจบุญกุศลของพระองค์ทำให้ฝูงสัตว์ที่อยู่ในระยะ ๑ โยชน์โดยรอบเขาวงกตมีความเมตตาปราณีต่อกันและกัน

ข้อคิดประจำกัณฑ์วนปเวศน์^{๕๐}

๑. มิตรแท้ แม้ในยามลำบากทุกข์ยาก มิตรแท้ยอมช่วยเหลือดังที่พระเจ้าเจตราชภูรทัลดเชิญให้พระเวสสันดรเสวยราชย์

๒. คุณลักษณะของผู้ปกครอง (ผู้บริหาร) ผู้ปกครองที่ดีจะใช้ปัญญาพิจารณาทั้งกฎหมายประเพณีและหลักการปกครอง (รัฐศาสตร์) ในภาวะเดือดร้อนจะใช้หลักรัฐศาสตร์เพื่อให้บ้านเมืองสงบสุขไม่เกิดความขัดแย้งและเกิดสงครามนอกจากนี้ยังทรง

^{๕๐} พระครูวินัยธรรมานพ ปาลพันธ์. เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. หน้า ๘๘.

มองการณ์ไกลว่าถ้าอยู่ที่เมืองเจตราชฎร์ก็จะเกิดความขัดเคืองใจกัน ไม่เป็นผลดีแก่ทุกฝ่าย จึงยอมทุกข์เพียงเฉพาะพระองค์ไม่ย่อท้อต่อความยากลำบากใด ๆ

๒.๔.๑.๕ กัณฑ์ชูชก ประกอบด้วย ๗๙ พระคาถา ดังนี้

ยังมีพราหมณ์เชิงใจใ้ริญาติผู้หนึ่งชื่อ “ชูชก” เกิดในตระกูลโกลาติกชาติ อาศัยอยู่ในละแวกบ้านทนต์ติดกับเมืองกลิงคราชฎร์ เทียวขอทานรวบรวมเงินไว้ได้ ๑๐๐ กษาปณ์ และนำไปฝากไว้กับเพื่อนพราหมณ์ผู้หนึ่งและเทียวขอทานต่อไปเป็นเวลานานก็มีได้กลับ ครั้นพราหมณ์ที่รับฝากเงินนั้นไ้ยากจนลงก็เอาทรัพย์ของชูชกที่ฝากไว้ไปใช้จนหมด ต่อมาชูชกนั้นก็ไ้ก็กลับมาทวงเงินคืน พราหมณ์ผู้เฝ้ามืดไม่มีจะให้จึงยกนางอมิตตดาบุตรสาวให้เป็นภรรยา ชูชกพามาสู่ที่อยู่ของตนนางไ้ปฏิบัติต่อชูชกผู้เป็นสามีอย่างดี จนทำให้พราหมณ์หนุ่ม ๆ ทั้งหลายในแถบนั้นไม่พอใจในภรรยาของตน เพราะปฏิบัติสู้นางอมิตตดาไม่ได้ นางพราหมณ์ทั้งหลายถูกสามีตำว่าก็โกรธ จึงพากันไปตำว่านางอมิตตดาขณะที่นางลงไปตักน้ำที่หน้าเพื่อให้นางหนีไปเสีย

เมื่อนางอมิตตดาถูกนางพราหมณ์พากันมารุมตำว่าเยาะเย้ยไ้ได้รับความอายก็เสียใจจึงกลับมาเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ชูชกฟังและบอกชูชกว่าต่อไปจะไม่ทำงาน ซึ่งชูชกก็รับจะทำงานเอง แต่นางอมิตตดาไม่ยินยอมบอกว่าญาติพี่น้องของนางไม่เคยใช้สามีต่างทาส ในครั้งนี้เองเทพดาที่เคยอนุเคราะห์พระเวสสันดรคราวยกสัตตสดกมหาทานคิดจะช่วยพระเวสสันดรไ้ได้บำเพ็ญบุญบารมีบริจาตเพิ่มบารมีขึ้นอีก จึงดลใจนางอมิตตดาให้ทราบเรื่องราวของพระเวสสันดรและบันดาลให้นางแนะนำชูชกไปขอพระชาลีกับกัณฑ์มาเป็นทาสว่า “พราหมณ์ ท่านจงไปทูลขอทาสและทาสีกับพระองค์เถิด เมื่อท่านทูลขอแล้วพระองค์ผู้เป็นกษัตริย์จักพระราชทานทาสและทาสีให้แก่ท่าน”^{๔๑} แต่ชูชกไม่ยอมไป ครั้นจะไม่ไปก็กลัวนางจะหนีจึงจำใจรับคำ นางก็จัดเสบียงกรังให้ชูชก จัดการซ่อมแซมตุแลที่อยู่ให้โอวาทแก่นาง และกระทำประทักษิณภรรยาสามรอบ แล้วจึงแต่งตัวเป็นตาปะขาวดาบส ออกเดินทางไปยังกรุงสีพีราชฎร์ เทียวสืบถามชาวเมืองเกี่ยวกับพระเวสสันดร พวกเขาเมืองโกธพากันขับไล่ชูชกเข้าป่าไป เทพดาตลใจให้ชูชกเดินทางไปถึงแดนป่าที่เจตบุตรรักษา ชูชกหนีสุนัขของเจตบุตรขึ้นไปอยู่บนต้นไม้แล้วรำพึงถึงคุณของพระเวสสันดรเปรียบดั่งแผ่นดิน น้ำต้นโพธิ์ ต้นไทร ซึ่งมหาชนไ้อาศัย เมื่อเจตบุตรพบชูชกก็ตั้งใจจะยิงเสียให้ตายแต่แล้วกลับถามเรื่องราวต่อก่อน ชูชกจึงหลอกเจต

^{๔๑} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๙๓๖/๔๘๕.

บุตรว่าตนเป็นพหูตถิอพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสมุทัยไปเชิญพระเวสสันดรให้เสด็จกลับพระนคร “เจตบุตร ท่านจงฟังเราก่อนเราเป็นพหูตถิอที่พวกชาวกรุงสี่พันนั้นส่งมาเราจักทูลเชิญพระราชบุตรเสด็จกลับถ้าท่านรู้ขอได้บอกทางแก่เราเถิด”^{๕๒} เจตบุตรเชื่อจึงเชิญให้บริโภคาอาหาร

พรานเจตบุตรหลงเชื่อคำของชูชก เกิดความโสมนัสคิดว่า พรานพราหมณ์นี้จะมาทูลเชิญพระเวสสันดรเสด็จกลับ จึงผูกสุนัขทั้งหลายไว้แล้วให้ชูชกลงจากต้นไม้ ให้นั่งบนที่ลาดกิ่งไม้ ให้โภชนาหาร เมื่อจะทำปฏิสันถารจึงกล่าวว่า “ท่านเป็นพหูตถิอโปรดปรานของพระเวสสันดรผู้เป็นที่รักของเรา เราจะให้รางวัลแก่ท่าน พรานพราหมณ์เราจะให้น้ำเต้าและข้าวเนื้ออย่างดีแก่ท่านและจะบอกสถานที่ประทับของพระเวสสันดรผู้ให้สิ่งที่น่าใคร่แก่ท่าน”^{๕๓}

ข้อคิดประจำกัณฑ์ชูชก ^{๕๔}

๑. ความมั่งคั่งและรู้จักเก็บออม แม้ชูชกจะเป็นขอทานก็รู้จักเก็บออมทรัพย์

๒. ชายแก่กับภรรยาสาว อรรถกถาอธิบายว่าเป็นเรื่องของผลบุญที่เกิดจากอธิษฐานจิต และการบูชาพระด้วยดอกไม้เหี่ยว การมีสามีหรือภรรยาต่างวัยกันมาก ๆ จัดเป็นความเสื่อมอย่างหนึ่ง

๓. ความเกียจคร้านและคนพาล คนที่ไม่เอาใจใส่ทำงานเอาแต่เที่ยว เมื่อถูกตำหนิ ไม่ปรับปรุงแก้ไข กลับโกรธคนอื่นและอิจฉาคนอื่น เป็นลักษณะของคนพาลที่โทษคนอื่นไม่พิจารณาตัวเองตรงกันข้ามกับบัณฑิตที่จะพิจารณาเหตุผลและพร้อมจะแก้ไขตนเองเสมอ

๔. ดี-ชั่ว ในโลกนี้มีทั้งดีและชั่วจะทำให้เข้าใจว่าดีเป็นอย่างไร ชั่วเป็นอย่างไร ควรพิจารณาให้เป็นธรรมะไม่ควรตำหนิชั่วจนเกินเหตุ ควรเห็นคุณค่าของชั่วด้วย

๕. ความเห็นผิด ชูชกเป็นตัวแทนของคนที่มีความเห็นผิดพูดหลอกลวง อัจจุตฤาษีผู้ปฏิบัติธรรม เป็นคนกล้าไม่หวาดกลัวแม้ภัยมา แต่เป็นผู้กลัวที่มีความโลภมาก เป็นความเสื่อมของชูชก ซึ่งยังประกอบด้วยบุรุษโทษ ๑๘ ประการ

^{๕๒} ชุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๙๗๔/๔๙๑.

^{๕๓} ชุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๙๗๒/๔๙๑.

^{๕๔} พระครูวินัยธรรมานพ ปาลพันธ์. เล่าความตามแหล่งนิมิตเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. หน้า ๙๓.

๒.๔.๑.๖ กัณฑ์จุลพน ประกอบด้วย ๓๕ พระคาถา ดังนี้

เมื่อเจตบุตรให้ชูชกพักอาศัยอยู่ด้วยหนึ่งราตรีและเลี้ยงดูจนอิ่มหนำสำราญแล้วก็จัดหาเสบียงอาหารให้พร้อมสรรพ แล้วนำชูชกไปยังต้นทาง รำพันชี้หนทางที่จะไปเขาวงกตให้ฟังว่า “มหาพราหมณ์ นั้นภูเขาคันธมาทย์ศิลาล้วนซึ่งเป็นที่ประทับอยู่ของพระเวสสันดรพร้อมด้วยพระชายาและพระโอรสทั้งหลาย พระองค์ทรงเทศน์กบวชอันประเสริฐที่ประทับอยู่ของพระเวสสันดรมีสระโบกขรณีอันนำรินรมย์ดาดดาไปด้วยดอกปทุมและดอกกุบล เหมือนกับที่อยู่ของพวกเทวดางดงามเปรียบด้วยพระอุทยานนั้นวัน”^{๕๕} เขาก็แลเห็นนั้นเป็นต้นทางที่จะเดินต่อไป คือ “เขาคันธมาทน์” อันเป็นถิ่นที่อยู่ตามไปด้วยไม้หอม นานาชนิด ถัดไปที่แลเห็นสีเขียวครามนั้นคือ “เขอัญชัน” มีพันธุ์ไม้ต่าง ๆ หลายชนิด นำชม เดินต่อไปอีกสักครู่ ก็จะถึงสถานอัมพวันใหญ่ คือ ป่ามะม่วงถัดไปจะถึงป่าตาล และมะพร้าวกับต้นเป้ง แล้วถึงป่าไม้ดอกต่าง ๆ มีกลิ่นหอมตลบไปทั่วป่า แต่เจตบุตรแนะนำที่จะไปถึงอาศรมพระอัจจุตฤาณีเท่านั้น แล้วให้แวะถามหนทางที่จะไปเขาวงกตต่อไปชูชกก็จำไว้

ชูชกจะกระทำปฏิสันถารแก่พราหมณ์เจตบุตรจึงกล่าวว่า “ก็ข้าวสัดตุ่มงที่ระคนด้วยน้ำผึ้งและข้าวสัดตุ่มก่อนที่มีรสหวานอร่อยของเรานี้ ที่นางอมิตตดาได้จัดแจงให้ เราจะแบ่งให้แก่เจ้า”^{๕๖} อมาเจตบุตรกระทำประทักษิณ ๓ รอบแล้วเดินทางต่อไป

พราหมณ์เจตบุตรไม่ปรารถนาเสบียงการเดินทางทั้งบอกระยะทางที่จะไปพบอาศรมฤาณี ซึ่งเป็นจุดสถานที่พักในการเดินทางและจะได้รับความปรานีจากอัจจุตฤาณี จึงกล่าวแก่ชูชกว่า “ทางนี้เป็นทางเดินไปได้คนเดียว ตรงไปยังอาศรมของอัจจุตฤาณีผู้ทรงเทศเป็นนักบวชอันประเสริฐ เชิญท่านไปถามฤาณีนั้นดูเถิด ฤาณีจักบอกทางให้แก่ท่าน”^{๕๗}

ชูชกครั้นได้ฟังคำแนะนำดังนี้แล้วได้กระทำประทักษิณมีใจเบิกบาน อมาเจตบุตรแล้วหลีกไปในทางที่อัจจุตฤาณีพำนักอยู่

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๙๗๖-๒๐๐๑/๔๙๑-๔๙๕.

^{๕๖} ชุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๐๐๒/๔๙๖.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๐๐๔-๒๐๐๕/๔๙๖.

ข้อคิดประจำกัณฑ์จุลพน^{๕๘}

๑. ปฏิภาณและวาทศิลป์ เป็นคุณสมบัติที่ช่วยแก้ไขสถานการณ์จากร้ายกลายเป็นดีได้รับการไว้วางใจ และยังมีหมั่นนำใจคนอื่นได้อีกด้วย ฉะนั้นเราต้องรู้เท่าทันคนจำพวกนี้ที่ใช้คำพูดมาหลอกล่อให้หลงเชื่อ ดังเช่นพราณเจตบุตรถูกชูชกใช้เล่ห์พูดหลอกลวงว่าเป็นราชทูตของพระเจ้ากรุงสมุทัย

๒. การรู้เท่าทัน ถ้าคนเราไม่รู้เท่าทันคนที่เห็นแก่ตัวพูดจาหลอกล่อก็จะเสียรู้แม้พราณเจตบุตรจะหวังดีแต่ไม่รู้เท่าทันคนเจ้าเล่ห์ เช่น ชูชก จึงกลายเป็นเครื่องมือของผู้ร้ายผู้ไม่หวังดี จนเกิดความเสียหายได้

๓. การรอบรู้กิจการงาน ผู้ที่ไม่รู้กิจการงานที่ทำ แม้จะเป็นคนฉลาดเฉลียว ก็ทำการให้เกิดความเสียหายได้ดังเช่นพราณเจตบุตรถึงแม้เป็นคนฉลาดแต่ไม่รู้ราชกิจว่าราชทูตเป็นใคร หลงเชื่อแล้วยังชี้ทางให้ชูชก อยากรู้ก็ตามถ้าคนฉลาดได้เรียนรู้ก็จะทำการกิจได้ดี ตรงกันข้ามกับคนโง่ที่เรียนเท่าใด ก็ทำการกิจการงานไม่ได้ดี

๔. ธรรมชาติ ป่าหิมพานต์เป็นตัวแทนของธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ จรรโลงใจและทำให้มนุษย์เบิกบานใจ เพราะป่าไม้ภูเขา พฤษชาติ นานาพรรณ ที่งดงาม สร้างความยินดีและให้กำลังใจแก่ผู้เดินทางให้คลายความหวาดกลัวภัยอันตรายต่างๆ

๒.๔.๑.๗ กัณฑ์มหาพน ประกอบด้วย ๘๐ พระคาถา ดังนี้

ชูชกออกเดินทางตามคำแนะนำของเจตบุตร จนมาถึงอาศรมอัชุตฤาษีกล่าวมุสาวาเคยสมาคมคบหากับพระเวสสันดรมาแต่ก่อน พระองค์จากตนมานานจึงใคร่จะได้พบ ชูชกกล่าวว่า “สิ่งใดที่พระคุณเจ้าให้แล้ว สิ่งนั้นทั้งหมดเป็นอันข้าพเจ้ารับไว้แล้วบรรณาการพระคุณเจ้าได้ทำไว้ทุกอย่างแล้ว ข้าพเจ้าก็มาเพื่อจะเยี่ยมเยียนพระราชาเวสสันดร พระโอรสของพระเจ้ากรุงสมุทัย ซึ่งพลัดพรากจากชาวกรุงสีพีมาช้านาน ถ้าพระคุณเจ้าทราบถึงสถานที่ประทับก็โปรดแจ้งแก่ข้าพเจ้าเถิด”^{๕๙}

อัชุตฤาษีโกรธชูชกเพราะอาจมีประสงค์ร้ายจึงกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ มาเพื่อต้องการบุญเพื่อเยี่ยมเยียนพระเวสสันดรเจ้ากรุงสีพีก็หาไม่ เราเข้าใจว่าท่านปรารถนาจะ

^{๕๘} พระครูวินัยธรรมานพ ปาลพันธ์. เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. หน้า ๘๘.

^{๕๙} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๐๑๖/๔๙๗.

มาทูลขอพระราชยาผู้เคารพบนอบพระราชยาไปเป็นภรรยา หรือมิฉะนั้นท่านก็ปรารถนา จะมาทูลขอพระชาติและพระกัณฑ์ไปเป็นทาสเป็นแน่”^{๖๐}

ชูชกจึงกล่าวว่า “ข้าพเจ้าผู้ที่ท่านยังไม่สมควรจะโกรธเคือง เพราะข้าพเจ้ามิ ได้มาเพื่อขอ การพบเห็นพระอริยะเป็นการดี การอยู่ร่วมกับพระอริยะเป็นสุขทุกเมื่อ ข้าพเจ้าไม่เคยได้พบหน้าพระเวสสันดรเจ้ากรุงสีพี ผู้ทรงพลัดพรากจากกรุงสีพีมานาน ข้าพเจ้ามาเพื่อเยี่ยมเยียนพระองค์ ถ้าพระคุณเจ้ารู้จักสถานที่ประทับโปรดขับออกทางแก่ ข้าพเจ้าด้วยเถิด”^{๖๑}

อัจจุตฤาษีได้ฟังคำของชูชกก็เชื่อ จึงกล่าวว่า “เอาเถอะ พຽຽນนี้ เราจักแสดง ประเทศที่ประทับของพระเวสสันดรแก่ท่าน วันนี้ท่านอยู่ในที่นี้ก่อน พอรุ่งขึ้นจึงกล่าวว่า มหาพราหมณ์ นั้นภูเขาคันธมาทน์ศิลาล้วน ซึ่งเป็นที่ประทับของพระเวสสันดร พร้อมด้วย พระชยาและพระโอรสทั้งหลาย พระองค์ทรงเพศนักบวชอันประเสริฐ ที่ประทับอยู่ของ พระเวสสันดร มีสระโบกขรณีอันน้ำรินรมย์ดาดดาไปด้วยดอกปทุมและดอกอุบล เหมือนกับที่อยู่ของพวกเทวดา งดงามเปรียบด้วยพระอุทยานนั้นวัน”^{๖๒}

รุ่งขึ้นก็ชี้ทางให้ชูชกไปหาพระเวสสันดรว่าภูเขาคันธมาทน์ที่เห็นอยู่นั้นเรียกว่า เขาคันธ มาทน์ ต่อไปจะถึงสระมุจลินท์ซึ่งอยู่ใกล้พระอาศรมพระเวสสันดร มีดอกบัวและปลาต่างๆ หลายอย่าง ข้างบนมีพันธุ์ไม้นานาชนิดและมีไม้ผลต่างๆ ในบริเวณพระอาศรม ต่อขึ้นไป ก็ถึงป่าหิมพานต์ มีสัตว์ต่างๆ เหลือที่จะประมาณ สัตว์ที่สำคัญก็คือ ราชสีห์ ๔ จำพวก ได้แก่ ทิณราชสีห์ กินเส้นหญ้า เป็นอาหาร กापสินห์ กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร ปันขุสุ รมฤคินทร์ กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร ทั้ง ๓ ชนิดนี้รูปร่างคล้ายโคชนต่างๆ มีสีหม่น มอดดำ และสีเหลืองเลื่อม ไกรสรสิงหราช ปลายหาง เท้าและปาก สีแดง ตามตัวสีขาว สร้อยคอ แดง มีสีแดงผ่านกลางหลังอยู่ในน้ำ นอกจากนี้ยังมีสัตว์อื่นๆ อีกเป็นอันมาก สารพัดอย่าง ถ้าท่านไปตามคำแนะนำก็จะถึงพระอาศรมพระเวสสันดร ชูชกได้ฟังคำของพระอัจจุตฤาษี แล้ว ทำประทักษิณพระฤาษี มีจิตยินดี หลีกไปยังสถานที่พระเวสสันดรประทับอยู่

^{๖๐} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๐๑๗/๔๙๘.

^{๖๑} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๐๑๙-๒๐๒๐/๔๙๘.

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๐๒๑-๒๐๘๕/๔๙๘-๕๐๖.

ข้อคิดประจําภคณ์มหาพน^{๖๓}

๑. การวางแผน คนฉลาดต้องรู้จักวางแผนว่าจะทำอะไร เช่น จะเข้าหาผู้ใหญ่อย่างไร ดังเช่น กรณีชูชกเข้าไปหาอัชุตฤาษี

๒. เทคนิคการจูงใจ เกริ่นนำโดยถามสุข ทุกข์ ความเป็นอยู่ก่อน เมื่อมีบรรยากาศดี จึงเริ่มพูดสิ่งที่ต้องการ ดังที่ชูชกเข้าไปพบอัชุตฤาษี นอกจากนี้ยังใช้เหตุผลให้หลงเชื่อดังนั้นจึงต้องมีสติไตร่ตรองและรู้เท่าทันเล่ห์เหลี่ยมของคนอื่น

๓. คนชั่ว ชูชกเป็นตัวแทนของคนชั่วที่ทำชั่วได้ทุกอย่าง ทูศีล พุดปด ปากกับใจไม่ตรงกัน คดโกงใช้กลอุบายหลอกล่อให้หลงเชื่อด้วยความโลภอยากได้เราควรหลีกเลี่ยงให้ไกลจากคนชั่ว

๔. คนฉลาด ชูชกมีส่วนดีคือ เป็นคนฉลาดในการใช้มนุษย์สัมพันธ์เข้าสมาคมกับบุคคล หากใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ก็จะเป็นการดี

๒.๔.๑.๘ กัณฑ์กุมาร ประกอบด้วย ๑๐๑ พระคาถา ดังนี้

ชูชกไปถึงสระโบกขรณีเวลาจวนค่ำ มองเห็นช่อฟ้าอยู่ลิบ ๆ แต่มาคิดเห็นว่าถ้าจะเข้าไปทูลขอพระกัณหาพระชาลีในเวลาที่พระนางมัทรีหรืออยู่เห็นจะไม่ได้ รอไว้รุ่งขึ้นให้พระนางออกไปป่าเสียก่อนดีกว่า เพราะธรรมดาสตรีมักจะมีนิสัยเหนียวแน่น เมื่อสามีจะทำทานมักทำลายเสีย คิดเช่นนั้นแล้วชูชกจึงปีนขึ้นไปนอนบนชะง่อนเขาเพื่อให้พ้นภัยจากสัตว์ร้ายในคืนวันนั้น พระนางมัทรีทรงพระสุบินนิมิตว่ามีบุรุษกำยาล่าสัตว์คนหนึ่งถือดาบพังประตูเข้ามาแล้วตัดแขนควักนัยน์ตา และแหะออกควักเอาดวงใจ พระนางตกใจตื่นขึ้นรีบเสด็จไปเฝ้าพระเวสสันดรขอให้ช่วยทำนายฝัน พระเวสสันดร ทรงทราบเหตุว่าวันรุ่งขึ้นจะมีมาจากมาขอพระกัณหาพระชาลีครั้งจะทำนายไปตามจริง ก็กลัวพระนางมัทรีจะไม่ยอมจากสองกุมาร จึงทำนายโดยโวหารกลบเกลื่อนเสียว่าการที่ฝันเช่นนี้ก็เพราะแต่ก่อนนางได้รับความสุขสบาย ครั้นมาตกทุกข์ได้ยากธาตุทั้งสี่ปริตไปจึงได้สุบินนิมิตผิดประหลาดเช่นนั้น พระนางมัทรีก็ยังไม่ไว้วางพระทัย ครั้นรุ่งขึ้นพระนางก็ปลุกพระกัณหาพระชาลีขึ้นสรองน้ำให้ แล้วรำพันสั่งสอนและพามาฝากฝังแก่พระเวสสันดรเมื่อเสร็จแล้วก็ไปหาผลไม้ในป่า

^{๖๓} พระครูวินัยธรรมานพ ปาลพันธ์. เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. หน้า ๑๐๒.

ฝ่ายชูชกครั้นรุ่งขึ้นเช้าก็เดินทางไปยังพระอาศรมพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดรเห็นก็ให้พระชาติและพระกัณหาออกไปเชิญเข้ามา ชูชกจึงขู่ว่าทั้งสองเพื่อให้กลัว โดยคิดว่าเมื่อขอไปได้แล้วจะได้ใช้สอยง่ายก่อนที่ชูชกจะทูลขอพระชาติพระกัณหาจากพระเวสสันดร ได้พูดหวานล้อมชักเอาแม่ น้ำทั้งห้า (คงคา, ยมนา, อจิรวดี, สรรพ, มหิ) เข้ามาเปรียบน้ำพระทัยอันเต็มไปด้วยความกรุณาของพระเวสสันดรเสียก่อนแล้วจึงขอต่อภายหลัง พระเวสสันดรขอให้หรือพระนางมัทรีก่อน พระเวสสันดรรับสั่งว่า “ถ้าท่านไม่ปรารถนาจะเห็นภริยาของเราผู้มีวัตรอันงามก็จงทูลถวายพระกุมารทั้ง ๒ คือ พระชาติและพระกัณหาซิ แต่พระเจ้ากรุงสมุชชัยผู้เป็นพระอัยกา พระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระราชกุมารเหล่านี้ ผู้มีพระสุระเสียงไพเราะ ตรัสพระวาจาน่ารักทรงปลื้มพระทัยปรีดาปราโมทย์จักพระราชทานทรัพย์แก่ท่านเป็นอันมาก”^{๖๔}

ชูชกว่าไม่ได้เพราะวิสัยสตรียอมมีความเสียดายที่ไหนจะยอมให้พระเวสสันดรจึงขอให้ชูชกไปสู่นักพระเจ้ากรุงสมุชชัย เพื่อจะได้รับพระราชทานทรัพย์สมบัติ แต่ชูชกทูลว่าไม่ได้เพราะพระเจ้ากรุงสมุชชัยจะหาว่าล่อลวงเอาพระราชนัดดาไปอาจจะต้องโทษ

ดังนั้นจึงขอพาสองกุมารไปสู่เมืองกลิงคราษฎร์เสียในวันนี้ทีเดียว เมื่อพระกัณหาพระชาติได้ทราบดังนั้นก็กลัว จึงพากันหนีไปซ่อนอยู่ในสระบัว เวลาถึงก็ถอยหลังลงไปแล้วเอาใบบัวมาบังตัวเสียเพื่อมิให้เห็นครั้นชูชกแลหาไม่เห็นสองกุมาร ก็แก้งัดต้อพระเวสสันดรว่า พยักหน้าให้ลูกหนี และหาว่าพูดจาตลบตะแลงต่างๆ พระเวสสันดรจึงออกมาตามรอยเท้าไปถึงสระก็ทรงทราบ ว่า สองกุมารอยู่ในสระบัวนั้น

พระเวสสันดรเรียกพระกุมารทั้งสองว่า “ชาติกัณหาลูกรัก มาเถิด เจ้าทั้ง ๒ จงช่วยกันบำเพ็ญบารมีของพ่อให้เต็มเถิด จงช่วยกันโสรจสรงหทัยของพ่อให้เยือกเย็นเถิด จงเชื่อฟังคำของพ่อเถิด”^{๖๕} พระชาติก็ขึ้นมาพระองค์จึงตรัสเรียกแก้วกัณหา แก้วกัณหา ก็ขึ้นมา สองกุมารกอดพระบาทพระบิดาแล้วทั้งสามกษัตริย์ก็ทรงกันแสง พระเวสสันดรจึงคาค่าสองกุมารแล้วมอบเป็นทานแก่ชูชกไป

ขณะนั้นก็บังเกิดมหัศจรรย์แผ่นดินไหว ฝูงสัตว์ต่างพากันแตกตื่น เขาพระสุเมรุก็เอนเอียง น้ำในมหาสมุทรก็บันดาลฟุ้งเป็นฟองฝอยพระยานาคขึ้นมาลอยอยู่บนผิวน้ำ พระยาครุฑบินขึ้นเล่นลมบ้าง อากาศเกิดวิปริตและฝนตก เทวดาทั้งหลายพากัน

^{๖๔} พ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๑๐๗-๒๑๐๘/๕๐๙.

^{๖๕} ตูรายละเอียดยุทธ พ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๑๑๓-๒๑๑๖/๕๑๑.

อนุโมทนา เมื่อชูชกได้รับพระราชทานสองกุมารแล้ว ก็เขียนตีต่อหน้าพระเวสสันดร พระองค์ก็ทรงนั่งเสีย พระชาติจึงหันหน้ามาปรับทุกข์กับพระกัณหา และเมื่อถูกชูชกเขียนตีมาก ๆ เข้า สองกุมารก็รำพันถึงเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับบิดามารดากับบุตร พระเวสสันดร เมื่อได้ยินคำรำพันประจวบกับเหตุการณ์ที่รุนแรงเช่นนั้น ก็เกิดโทสะคิดจะฆ่าชูชกเสีย เพราะชูชกตีสองกุมารต่อหน้าพระองค์โดยมิได้ยำเกรงและเปรียบชูชกเหมือนเบ็ด พระองค์ดูปลา สองกุมารดูน้ำ พระโพธิญาณเปรียบประดุจไซ ว่าชูชกทำเช่นนั้น เหมือนกับพรานเบ็ด มาตีปลาหน้าไซกระทุ้งน้ำให้ปลาตื่น คือไม่ให้พระองค์เป็นเสมือนปลาเข้าไปยังไซ คือ พระโพธิญาณ แต่ในที่สุดพระองค์ก็ทรงระงับโทสะเสียได้ ชูชกจึงพาสองกุมารและเขียนตีเรื่อยไปพอเวลาพลบค่ำย้ายสนธยเขตพราหมณ์ก็พาสองดรุณเวยวเรศ ล่วงลับประตูป่า

ข้อคิดประจำกัณฑ์กุมาร^{๖๖}

๑. รู้กาลควรไม่ควร ชูชกเฉลียวฉลาดรู้กาลควรไม่ควรว่าจะเข้าไปทูลขอสองกุมารตอนที่พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้ในป่า จึงรอเวลาจนถึงตอนเช้า

๒. ความเชื่อเรื่องฝัน คนไทยมีความเชื่อเรื่องความฝันจะรู้ว่าเป็นความฝันแบบใดและทำนายเหตุการณ์ได้ล่วงหน้า เช่น ความฝันแบบเทพสังหรณ์ของพระนางมัทรี

๓. ผลแห่งกรรม แม้จะรู้เหตุล่วงหน้า แต่ก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ ควรรักษาหัวใจให้ไม่ประมาทถ้ารู้ก่อนก็เป็นทุกข์ไม่มีประโยชน์ เพราะกรรมย่อมให้ผลแน่นอนไม่มีใครห้ามได้ พระเวสสันดรพิจารณาว่าทำนายฝันไปพระนางมัทรีก็จะเป็นทุกข์เพิ่มขึ้นก่อน ๓ วัน จึงนิ่งและบ้ายเบี่ยงว่าพระนางมัทรีได้รับความลำบากจึงทำให้ฝันร้าย

๒.๔.๑.๙ กัณฑ์มัทรี ประกอบด้วย ๙๐ พระคาถา ดังนี้

เมื่อชูชกพาสองกุมารไปแล้ว พระอินทร์เกรงว่าถ้าพระนางมัทรีกลับมาแต่กลางวันก็จะเที่ยวติดตามสองกุมารและอาจจะติดตามไปทัน จึงให้เทวดา ๓ องค์ จำแลงกายเป็นเสือโคร่งเสือเหลือง และราชสีห์มาขวางทางไว้ พอพระนางมัทรีไปหาผลไม้วันนั้นก็เกิดอาเพศ เก็บผลไม้ไม่ได้เพียงเล็กน้อยก็รีบกลับ แต่มาพบสัตว์ทั้ง ๓ นอนขวางอยู่มาไม่ได้ จนเวลาพลบค่ำ พระนางกล่าวขอทางต่อสัตว์ทั้ง ๓ เทวดาจึงเปิดหนทางให้พระนาง

^{๖๖} พระครูวินัยธรรมานพ ปาลพันธ์. เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. หน้า ๑๐๘.

เสด็จกลับไม่เห็นสองพระกุมาร จึงอ่อนวอนถามพระเวสสันดรตามเท่าไรๆ พระองค์ก็ไม่บอกเพราะเห็นว่าพระนางกำลังเหน็ดเหนื่อย จะมีความโศกถึงลูกมากจะเป็นอันตรายถึงชีวิตก็ได้ จึงแกลังกล่าวเป็นที่หึงหวง เพื่อให้พระนางคลายความโศกว่าพระนางมัทรีมัวไปหลงใหลรมย์กับชายชู้เสียในกลางป่าจึงกลับคำ พระนางทูลขอโทษเท่าไรๆพระเวสสันดรก็นิ่งเสียมิได้เจรจาด้วย

พระนางมัทรีผู้มีความโศกเศร้า เสด็จเที่ยวตามหาสองกุมารไปยังสถานที่ต่างๆ ด้วยความเร็วจุลมถึง ๓ วาระ สถานที่พระนางเจ้าเสด็จเที่ยวไปตลอดราตรี ระยะทางประมาณราว ๑๕ โยชน์ ลำดับนั้น ราตรีสว่างอรุณขึ้น พระนางเจ้าเสด็จมาประทับยืนคร่ำครวญอยู่ ณ ที่ใกล้พระมหาสัตว์อีก ทรงกันแสงประคองพาหาครัครวญล้มลง ณ พื้นดินแทบพระยุคลบาทของพระเวสสันดรนั่นเอง จนรุ่งเช้าจึงกลับมาอาศรมโดยความอิดโรยอ่อนพระทัยจึงสลบไป

พระเวสสันดรทรงวิกน้ำประพรมพระนางมัทรีผู้ทรงสลบล้มลงแทบพระยุคลบาทของพระองค์ ทรงทราบข่าว พระนางยังไม่สิ้นพระชนม์พระกายยังอ่อนอยู่ พอฟื้นพระองค์ดีแล้ว จึงได้ตรัสพระดำรัสนี้กับพระนางมัทรีว่า “มัทรี พราหมณ์ชุก ยาจกผู้ยาก มาสู้อาศรม เราได้ให้ลูกน้อยทั้งสองแก่พราหมณ์นั้นไปแล้ว มัทรี เธออย่าได้ร้องไห้ไปนักละ เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ ไม่มีโรคร้าย ก็จักได้พบลูกน้อยทั้งสองเป็นแน่ ขอเธอจงอนุโมทนาปุตตทานอันสูงสุดของเราเถิด”^{๖๗}

พระนางก็ฟื้นคืนและทูลถามถึงพระชาติพระกัณหา พระองค์ก็บอกความจริงและขอให้พระนางช่วยอนุโมทนาทานด้วย พระนางก็อนุโมทนาในปิยบุตรทาน พระองค์จึงตรัสเล่าความมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้นในตอนให้ทานให้พระนางฟังตามตั้งแต่ต้นจนจบ

พระนางมัทรีอนุโมทนาว่า “ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันขออนุโมทนาปุตตทานอันสูงส่งของพระองค์ ขอพระองค์พระราชทานปุตตทานอันสูงส่งทรงทำพระทัยผ่องใสเกิดขอพระองค์จงบำเพ็ญทานให้ยิ่งๆ ขึ้นไปเถิด”^{๖๘} พระนางทรงอนุโมทนาปุตตทานอันสูงส่งของพระเวสสันดร จบกัณฑ์มัทรี

^{๖๗} บุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๒๕๙-๒๒๖๑/๕๓๑.

^{๖๘} บุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๒๖๒/๕๓๒.

ข้อคิดประจำกัณฑ์มัทรี^{๒๙}

๑. ความเชื่อเรื่องเคราะห์กรรม คำโบราณกล่าวว่าคนเราเมื่อมีเคราะห์กรรม ญาติก็พลอยซ้ำเติมพระนางมัทรีต้องใช้เวลาออกไปหาผลไม้ นานกว่าทุกวัน เพราะต้นไม้ที่เคยมีผลก็ไม่มีผล พญาราชสีห์ (เทพบุตรแปลง) ออกมาขวางทางเดิน

๒. ความรักของพ่อแม่ เป็นความรักที่บริสุทธิ์เหนือเหตุผลใด แม้แต่คำตักเตือน กุมาร ก็กำหนดไว้ไม่ให้คนอื่นมาแตะไปได้ นอกจากพระเจ้ากรุงสุโขทัย

๓. การวางตัวให้ยำเกรง โดยใช้ความนิ่ง เพราะธรรมชาติของมนุษย์กลัวความนิ่งและความมืด พระเวสสันดรจึงใช้ความนิ่งกับพระนางมัทรี

๔. การใช้อุกฤษทำให้เกิดกุศล เป็นกลอุบายเบี่ยงเบนอารมณ์ความรู้สึกของพระนางมัทรีให้คลายโศกเรื่องสองกุมารดังนี้ พระเวสสันดรต่อว่าที่ พระนางมัทรีไปยุ่งเกี่ยวกับพรานดาบส วิทยาธรจนกลับมาเย็นคำ

๕. การบำเพ็ญบารมีสูงสุด การให้บุตรและภรรยาเป็นทาน เป็นการบำเพ็ญบารมีที่ยาก ที่มนุษย์ปุถุชน ซึ่งมีความเห็นแก่ตัวจะกระทำได้ แต่พระเวสสันดรทรงสละได้ เพื่อบรรลुพระสัมพันธคุณุตถยาน จะช่วยให้คนจำนวนมากมายมหาศาลได้พ้นทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิด นอกจากนี้พระเวสสันดรทรงมั่นพระทัยว่า เป็นสิ่งที่ถูกต้อง แม้พบอุปสรรคก็ไม่ย่อท้อ หรือแม้ว่าการกระทำของพระองค์จะไม่มีใครเห็น แต่ฟ้าดินเห็นและเมื่อทำถึงที่สุดแล้ว ทุกคนจะยอมรับได้

๒.๔.๑.๑๐ กัณฑ์สักกบรรพ ประกอบด้วย ๔๓ พระคาถา ดังนี้

ท้าวสักกะเทวราชทรงดำริว่า เมื่อวานนี้ พระเวสสันดรทรงกระทำปุตตทานให้แก่ชุกพรหมณ์ ถ้ามีใครมาขอพระนางมัทรีอีกพระองค์ก็จะพระราชทานให้อีก จะมีความลำบาก เราควรจะแปลงกายเป็นพรหมณ์ไปทูลขอพระนางมัทรีเสียก่อน เพื่อป้องกันมิให้พระองค์พระราชทานแก่ใครอีก ครั้นเมื่อดำริดังนี้แล้ว ก็เสด็จมาโดยแปลงเพศเป็นพรหมณ์เดินทางมาเข้าเฝ้าพระเวสสันดร ทูลขอพระนางมัทรีกะพระเวสสันดร

^{๒๙} พระครูวินัยธรรมานพ ปาลพันธ์. เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. หน้า ๑๑๓.

พระเวสสันดรได้พระราชทานให้พร้อมกับรับสั่งว่า “พราหมณ์ ท่านขอสิ่งใด เราจะให้สิ่งนั้น เรามีได้ห้วนไหวเลย เราไม่ซ่อนสิ่งของที่มีอยู่ ใจของเรายินดีในทาน”^{๗๐}

ครั้งนั้นได้เกิดความมหัศจรรย์ แผ่นดินไหวทั่วไปเหมือนครั้งก่อนส่วนพระนางมัทรีก็ได้มีความรังเกียจแต่ประการใด เพราะเชื่อในความเป็นนักปราชญ์ของพระสวามี พระเวสสันดรได้สังเกตดูอาการของพระนาง พระนางทรงทราบจึงกล่าวขึ้นเพื่อให้พอพระทัยว่า พระนางเป็นข้าของพระองค์ พระองค์จะให้แก่ผู้ใดหรือชาย หรือจะลงโทษประการใดก็มีสิทธิ์ที่จะกระทำได้ เพราะฉะนั้น การที่จะยกพระนางให้แก่พราหมณ์ครั้งนี้ พระนางก็ทรงยินดีมิได้ขัดขวางพระราชกุศล

แม้พระนางมัทรีก็ทรงยินดียินยอมโทมนัสในการพระราชทานของพระเวสสันดรเพื่อรวบรวมทานบารมี เป็นเหตุให้แผ่นดินไหวเป็นที่อัศจรรย์ ต่อจากนั้นท้าวสักกะก็ฝากพระนางมัทรีไว้ ขอให้อยู่รับใช้พระเวสสันดรต่อไป และตรัสบอกว่าตนไม่ได้เป็นพราหมณ์แต่เป็นท้าวสักกะ ก่อนไปขอถวายพร ๘ ประการแก่พระเวสสันดรว่า “ข้าแต่พระราชฤๅษี หม่อมฉันเป็นท้าวสักกะจอมเทพมาในสำนักของพระองค์ ขอพระองค์ทรงเลือกรับพรหม่อมฉันขอถวายพร ๘ ประการแก่พระองค์”^{๗๑}

พระเวสสันดรตรัสว่า “ข้าแต่ท้าวสักกะผู้ทรงเป็นใหญ่แห่งภูติทั้งปวง ถ้าพระองค์จะทรงประสาทพรแก่หม่อมฉัน

๑. ขอให้พระบิดามารับหม่อมฉัน ขอพระบิดาทรงต้อนรับหม่อมฉันผู้ ออกจากป่านี้ไปถึงเรือนของหม่อมฉันด้วยราชอาสน์

๒. ขอให้หม่อมฉันไม่พึงพอใจในการฆ่าคน หนึ่งแม้ผู้นั้นจะเป็นนักโทษ ประการชีวิต ผู้กระทำความผิดอย่างร้ายแรง ขอให้หม่อมฉันพึงได้ปลดปล่อยให้พ้นจากการประหารชีวิต

๓. ขอให้ประชาชนทั้งหลาย ทั้งเด็ก คนปานกลางและคนแก่ พึงเข้ามา อาศัยหม่อมฉันเลี้ยงชีวิต

๔. ขอให้หม่อมฉันอย่าพึงล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่น พอใจในแต่ภรรยาของตน ไม่ไปสู่อำนาจของหญิงทั้งหลาย

^{๗๐} บุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๒๗๘/๕๓๔.

^{๗๑} บุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๒๗๘/๕๓๗.

๕. ข้าแต่ท้าวสักกะ ขอให้บุตรหม่อมฉันผู้พลัดพรากไปนั้น ฟังมีอายุยืนนาน จงครอบครองแผ่นดินโดยธรรมเถิด

๖. ต่อจากนั้น เมื่อราตรีสว่างขึ้นแล้ว ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว ขออาหารทิพย์ ฟังปรากฏขึ้น

๗. เมื่อหม่อมฉันนั้นให้ท่านอยู่ ขออย่าให้ไทยธรรมหมดสิ้นไป เมื่อกำลังให้ ขอให้หม่อมฉันฟังทำใจให้ผ่องใส ครั้นให้แล้วขออย่าให้หม่อมฉันได้เดือดร้อนใจในภายหลัง

๘. เมื่อพ้นอัฐภาพนี้ไป ขอให้หม่อมฉันได้ไปสู่สวรรค์ อันเป็นการไปพิเศษ ครั้นจตุตถจากภพแล้ว ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก”^{๗๒}

ครั้นได้สดับพระดำรัสของพระเวสสันดรแล้ว ท้าวสักกะจอมเทพได้ตรัสว่า “คงไม่นานนักพระราชบิดาบังเกิดเกล้าของพระองค์ก็คงจะเสด็จมาเยี่ยมพระองค์”^{๗๓} แล้วท้าวสักกะเทวราชก็ได้เสด็จกลับไปสู่หมู่ชาวสวรรค์

ข้อคิดประจำกัณฑ์สักกบรรพ^{๗๔}

๑. การทำงานหรือการทำกิจใดๆ การทำงานได้สำเร็จผู้บริหารย่อมต้องมีผู้ช่วยที่รู้ใจเฉลียวฉลาดที่จะช่วยหาทางออกได้อย่างดี ดังที่พระอินทร์แปลงกายมาขอพระนางมัทรี แล้วฝากพระองค์ไว้ เป็นอุบายที่แยบยลที่ป้องกันมิให้คนอื่นมาขอ และยังทำให้พระเวสสันดรบำเพ็ญทานบารมีสมบูรณ์

๒. ผู้นำทางธรรมะ พระเวสสันดรทรงเป็นผู้นำทางธรรมะที่แท้จริงแม้การกระทำที่ทำให้ลูกและเมียเดือดร้อน แต่สุดท้ายยอมเป็นผลดีในระยะยาวทั้งต่อประชาชนและสรรพสัตว์จำนวนมากเป็นการบำเพ็ญบารมีตั้งประเพณีแห่งพระโพธิสัตว์ในชาติต่างๆ ที่เสียสละแม้อวัยวะร่างกาย และชีวิตให้เป็นทาน เพื่อช่วยเหลือบริวารไม่ให้ทุกข์ยาก ดังนั้นการบำเพ็ญบารมีทานสูงสุด ๑๐ประการ จะทำให้บรรลुพระสัมพันธุคุณ และสั่งสอนให้ทุกคนปฏิบัติให้พ้นทุกข์ได้

^{๗๒} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๒๙๓-๒๓๐๐/๕๓๘.

^{๗๓} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๓๐๑/๕๓๘.

^{๗๔} พระครูวินัยธรรมานพ ปาลพันธ์. เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. หน้า ๑๑๘.

๒.๔.๑.๑๑ กัณฑ์มหาราช ประกอบด้วย ๖๙ พระคาถา ดังนี้

พระเจ้ากรุงสุโขทัย เกิดความคิดถึงพระเวสสันดร พระนางมัทรีและหลานทั้งสอง คือ พระชालีและพระกัณหา วันนั้นตอนกลางคืนได้ทรงสุบินว่า มีบุรุษผู้หนึ่งได้นำดอกบัวสองดอกมาถวาย โปรดให้โหรหลวงทำนายความฝัน ทราบว่าจะได้ทรงพบพระญาติในเร็ววัน พระองค์ทรงยินดี

ในไม่ช้า พราหมณ์ชุกก็ได้นำสองกุมารมาถึงพระที่นั่ง ซึ่งเทพได้กำบังมิให้ใครรู้เห็น จนพระเจ้ากรุงสุโขทัยทอดพระเนตรเห็นสองกุมาร ก็ได้ให้อำมาตย์ไปนำชุกและสองกุมารมาเข้าเฝ้า โปรดให้ชุกเล่าถึงการนำสองกุมารมาแต่เขาวงกตจนถึงนครสีพี พวกอำมาตย์ดีเตียนพระเวสสันดรถึงการพระราชทานทารกทั้งหลาย

พระชालีกราบทูลสมเด็จพระอัยกาว่า เมื่อไม่มีทาส ม้า แม่ม้าอัสตร รถม และช้างกฤษณะตัวประเสริฐ แล้วจะพึงให้อะไรในเรือนเล่า

พระเจ้ากรุงสุโขทัยตรัสสรรเสริญทานของพระเวสสันดรแล้วถามว่า เจ้าเคยนั่งตักปู่ แต่บัดนี้เพราะเหตุไรจึงยืนอยู่ห่างไกล พระชालีกราบทูลว่าตนเป็นทาสของพราหมณ์ จึงยืนอยู่ห่างไกล

พระเจ้ากรุงสุโขทัยตรัสว่า “พ่อชालี บิดาของเธอทั้งหลายได้ตีราคาของพวกเธอไว้เท่าไร จึงให้พราหมณ์ ขอให้เธอทั้งหลายจงบอกปู่ตามความจริง”^{๗๕}

พระชालีทูลว่า “ข้าแต่พระอัยกา พระบิดาตีราคาหม่อมฉันมีราคาเท่ากับทองคำ ๑,๐๐๐ แท่ง ทรงตีราคาน้องกัณหาชินาราชกัญญาด้วยสัตว์พาหนะมีช้างเป็นต้นอย่างละ ๑๐๐”^{๗๖}

พระเจ้ากรุงสุโขทัยตรัสสั่งให้มหาเล็ก ไปนำทาส ทาสี โค ช้าง และโคอสุภราช อย่างละ ๑๐๐ กับทองคำ ๑,๐๐๐ แท่งมาให้แก่พราหมณ์เป็นค่าไถ่บุตร พร้อมตรัสให้พระชालีทูลเชิญพระเวสสันดรกลับพระนคร

^{๗๕} ชุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๒๒๓/๕๔๒.

^{๗๖} ชุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๒๒๔/๕๔๒.

พระชาลีกราบทูลว่า “ขอเดชะสมมติเทพ พระบิดาของหม่อมฉันเป็นผู้สูงสุดแห่งชาวกรุงศรีพิงค์ไม่เสด็จมาเพราะคำของหม่อมฉัน ขอพระองค์ผู้สมมติเทพเสด็จไปเชิญพระบิดาของหม่อมฉันด้วยโกศะทั้งหลายด้วยพระองค์เถิด”^{๗๗}

ลำดับนั้น พระเจ้ากรุงสมุชยจึงตรัสสั่งเสนาบดีให้เตรียมกองพลให้พร้อมให้ชาวนิคมพราหมณ์และพวกปุโรหิตตามไป จากนั้นเป็นเหล่าทหาร ๖๐,๐๐๐ นาย จากนั้นเป็นช่างที่สูงใหญ่ ๑๔,๐๐๐ เชือกประดับตกแต่งสวยงาม จากนั้นเป็นม้าสินธพชาติม้าอาชาไนย ๑๔,๐๐๐ ตัวตกแต่งอลังการ จากนั้นเป็นขบวนรถ ๑๔,๐๐๐ คัน เสร็จแล้วมีพระชาลีและพระกัณหาเป็นผู้นำพล ได้ยাত্রาไปยังเขาวงกต ช่างพลายอายุ ๖๐ ปีบ้นลือก้องกระหึ่มอยู่ ช่างวรรณะก็บ้นลือกระหึ่มเช่นกัน เหล่าม้าอาชาไนยก็แผดเสียงร้องแหลมดั่งลั่น กองทัพของกรุงศรีพิงค์จัดเป็นขบวนตั้งไว้ดีแล้ว มีพระชาลีและพระกัณหาเป็นผู้นำทางไปยังเขาวงกต

ข้อคิดประจำกัณฑ์มหาราช^{๗๘}

๑. คนดีย่อมไม่ทุกข์ ในเนื้อเรื่องก็แต่งให้เทพบุตรเทพธิดามาดูแลสองกุมารเป็นบุคลาธิษฐานให้ได้ข้อคิดเป็นรูปธรรมว่า คนดี แม้มีทุกข์ก็มีคนมาช่วยเหลือให้มีสุขได้

๒. คนโลก ผู้มีความโลภ เช่น ชูชก ย่อมไม่อึดในทรัพย์สมบัติจะละโมบบริโภคน โดยไม่รู้จักประมาณ ดังพระพุทธเจ้าตรัสว่า “มหาสมุทรไม่เต็มด้วยน้ำ ไฟไม่อึดด้วยเชื้อ คนโลกไม่อึดด้วยทรัพย์สมบัติ”

๒.๔.๑.๑๒ กัณฑ์ฉกษัตริย์ ประกอบด้วย ๓๖ พระคาถา ดังนี้

เมื่อพระเจ้ากรุงสมุชย พระนางผุสดี พระชาลีและพระกัณหา พร้อมทั้งเสนาอำมาตย์ทั้งหลายได้จัดกระบวนทัพไปเชิญพระเวสสันดรเข้าสู่นครสีพีซึ่งใช้เวลาเดินทางถึง ๑ เดือน กับอีก ๒๓ วันไปถึงเขาวงกต ก่อนที่จะเสด็จเข้าไปพระเจ้ากรุงสมุชยตรัสให้เข้าไปพบพระเวสสันดร ๓ คราว คือ พระองค์จะเข้าไปก่อน คราวที่ ๒ พระนางผุสดีเข้าไปและสุดท้ายให้พระชาลีและพระนางกัณหาเข้าไปเพื่อลดความเศร้าโศก

^{๗๗} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๓๔๒/๕๔๕.

^{๗๘} พระครูวินัยธรรมานพ ปาลพันธ์. เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. หน้า ๑๒๔.

พระเวสสันดรได้ทรงสดับเสียงกึกก้องแห่งกองทัพเหล่านั้นก็ตกพระทัยกลัวเสด็จขึ้นภูเขาทรงหวาดหวั่นพรั่นพรึงว่ากองทัพจะยกทัพมาฆ่าพระองค์

ส่วนพระนางมัทรีไม่เห็นร่วมด้วย เห็นว่าเป็นกองทัพของพระราชบิดายกมารับกลับพระนครหาใช้ศัตถ์ไม่ พระเวสสันดรกลับได้สติ พิจารณาตามคำทูลของพระนางมัทรีก็เกิดความโสมนัส ชวนเอาพระนางมัทรีไปนั่งรอที่อาศรมทำพระทัยให้มันคง

ลำดับนั้น พระเจ้ากรุงสมุชชัยก็เสด็จเข้าไปถึงอาศรมของพระเวสสันดร ตรัสถามถึงความเป็นอยู่ เมื่อทราบความแล้วได้เชิญให้กลับไปครองพระนครสี่ปี

พระเวสสันดรกราบทูลว่า “ข้าแต่ท้าวมหाराช ทายาทผู้มีมีนโรสยังไม่สมบูรณ์ของหม่อมฉันผู้ประเสริฐแห่งชาวกรุงสี่ปี คือ พ่อชาลีและแม่กัณหาทั้งสองพระองค์ ยังตกอยู่ในอำนาจของพราหมณ์ผู้หยาบช้า มันเขียนตีพ่อชาลีและแม่กัณหาทั้งสอง นั้นเหมือนเขียนตีโค ถ้าพระองค์ทรงทราบหรือได้สดับข่าวลูกทั้งสองของพระราชบุตรนั้น ขอทรงพระกรุณาธิปไตยรับบอกแก่หม่อมฉันทั้งหลายด้วยเถิด”^{๗๙}

พระเจ้ากรุงสมุชชัยตรัสถึงกุมารทั้งสองว่า “กุมารทั้ง ๒ คือ พ่อชาลีและแม่กัณหาขึ้นมาพ่อได้ให้ทรัพย์แก่พราหมณ์แล้วไปถอนมาลูกรัก ลูกอย่าได้กลัวเลย จงเบาใจเถิด”^{๘๐}

เมื่อสามกษัตริย์ตรัสปราศรัยกันอยู่ พระนางมุสดีเทวีทรงเห็นว่า คงจักทำความโศกให้เบาบางแล้วบ้าง จึงเสด็จไปสู่สำนักพระโอรส พระเวสสันดรและพระนางมัทรีก็เสด็จลุกต้อนรับถวายบังคม ในเวลาที่ถวายบังคมพระนางมุสดีเทวีอยู่ พระนางมัทรีก็ทอดพระเนตรเห็นพระโอรสพระธิดาเสด็จมาโดยสวัสดิ์ ไม่สามารถจะทรงพระวรกายอยู่ ทรงคร่ำครวญเสด็จไปสลบลงในที่นั้น ฝ่ายพระชาลีและพระกัณหาที่ทรงคร่ำครวญวิ่งตรงเข้าไปหาพระมารดาสลบลงในที่นั้นเหมือนกัน ฝ่ายพระเวสสันดรเห็นดังนั้น ก็ไม่อาจทรงกลั้นโศกาตูลไว้ถึงกับสลบล้มลง แม้พระชนกและพระชนนี ก็ถึงกับสลบล้มลงในที่นั้นเหมือนกัน เหล่าราชบริพารเห็นเหตุการณ์เช่นนั้นก็สลบล้มลงด้วยกันทั้งหมด

^{๗๙} บุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๓๘๔-๒๓๘๕/๕๕๐-๕๕๑.

^{๘๐} บุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๓๘๖/๕๕๑.

ท้าวสักกเทวราชทรงดำริว่า กษัตริย์ทั้ง ๖ องค์ พร้อมด้วยราชบริษัทสลบลง เช่นนี้ ไม่มีใครสามารถลุกขึ้น รตนาลงบนศีรษะของใครได้ จึงยังฝนโปกขรพระราชให้ตกลง

ขณะนั้น ฝนโปกขรพระราชได้ตกลง กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ก็กลับพื้นพระองค์ พร้อมกับเหล่าราชบริษัท ประชากรราษฎรทั้งปวงพร้อมใจกัน ถวายบังคมวิงวอนให้ พระเวสสันดรและพระนางมัทรี เสด็จกลับพระนครพร้อมให้ทรงเสวยราชสมบัติเป็น พระราชาแห่งนครสีพี

ข้อคิดประจำกัณฑ์กษัตริย์^{๔๑}

๑. ความรอบคอบ เมื่อถูกเนรเทศไปอยู่ป่า ชาวเมืองสีพีแตกความสามัคคี แบ่งเป็นสองฝ่าย เมื่อได้ยินเสียงกองทัพยกมา พระเวสสันดรยังทรงหวาดระแวงอยู่จึง ขวนพระนางมัทรีไปซ่อนเร้นดูให้รอบคอบก่อน

๒. การข่มใจ เป็นคุณธรรมของผู้ใหญ่ที่ควรมี แม้ว่าพระเวสสันดรจะยินดีว่า พระราชบิดามารับกลับพระนคร แต่พระองค์ก็ข่มจิต ให้สงบได้

๓. ความสุขในหมูญาติ พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสแก่พระเจ้าวิทูทกะว่า “ร่มเงา ของญาติ เย็นกว่าร่มเงาไม้” เมื่อกษัตริย์ทั้งหกได้พบกันจึงเป็นปิตุสขุยิ่งยวด โดยเฉพาะ เมื่อมาเห็นว่าพระเวสสันดรมีความลำบาก พระบิดา พระมารดา ยิ่งเวทนาสงสารยิ่งขึ้น

๒.๔.๑.๑๓ กัณฑ์นครกัณฑ์ ประกอบด้วย ๔๘ พระคาถา ดังนี้

พระเวสสันดรพร้อมด้วยพระนางมัทรีกลับสู่พระนครสีพีหลังจากที่ถูกเนรเทศ และทรงลาผนวชไปอยู่ที่เขาวงกตเป็นเวลา ๑ ปี กับอีก ๑๕ วัน

พระเวสสันดรได้ทรงเทศเป็นพระราชา ทรงสนานพระเศียรแล้วทรงพัสดาภรณ์ อันสะอาดทรงประดับด้วยอาภรณ์ทุกอย่างสอดพระขรรค์แสง เสด็จขึ้นทรงพญาช้าง ปัจจัยนาค มีเหล่าทหาร ๖๐,๐๐๐ นาย ชื่นชมยินดีแวดล้อมพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็น จอมทัพ^{๔๒}

^{๔๑} พระครูวินัยธรรมานพ ปาลพันธ์. เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. หน้า ๑๒๘.

^{๔๒} ตูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๔๐๕-๒๔๓๕/๕๕๘.

พระเวสสันดรและพระนางมัทรีดำรงสิริราชสมบัติตามเดิมแล้ว ทรงระลึกถึงความลำบากของตนในกาลก่อน รับสั่งให้ตีกลองนันทเกร์ที่เขาวงกต

ประชากรราษฎรช่วยกันประดับตกแต่งราชมรรควิถีให้งามตระการตาลาดด้วยดอกไม้ ตั้งแต่กรุงสีพีเขตจรจนถึงที่ประทับในเขาวงกต พระเวสสันดรเสด็จกลับโดยมีทหาร ๖๐,๐๐๐ นาย พวกสนมกำนัล แพศย์ พวกพราหมณ์ กองพลช้าง ม้า รถและพลราบติดตามแวดล้อมโดยรอบ เหล่าทหารกล้าต่างๆ เดินนำหน้า

กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ ได้เสด็จกลับเข้าสู่พระนครสีพีที่รื่นรมย์ ซึ่งมีป้อมปราการและประตูเป็นอันมาก ประกอบด้วยข้าวน้ำอันอุดม ชาวชนบทและชาวนิคมต่างชื่นชมยินดีพร้อมใจกันมารับเสด็จ^{๕๓}

เมื่อพระเวสสันดรเสด็จมาถึงแล้ว ชาวชนบทและชาวนิคมต่าง ๆ ก็พากันโบกผ้าสะบัดไปมา พระองค์รับสั่งให้นำกลองนันทเกร์ไปตีในพระนครและสั่งให้ปลดปล่อยสัตว์ทั้งปวงจากเครื่องพันธนาการ^{๕๔} ขณะที่พระเวสสันดรเสด็จเข้าพระนคร ท้าวสักกะเทวราชก็บันดาลให้ฝนทองตกลงมา ต่อมาพระเวสสันดรก็ทรงปกครองกรุงสีพีโดยธรรมเป็นสุขทั่วกันตลอดมา

พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี เบื้องหน้าแต่สิ้นพระชนมชีพ พระองค์ก็เสด็จเข้าถึงสวรรค์ชั้นดุสิต

ข้อคิดประจำกัณฑ์นครกัณฑ์^{๕๕}

๑. การร้องร่ำแต่พองาม ไม่ให้คนอื่นมางอนง้อจนเกินงามและไม่ผลีผลามใจร้อนจนน่ารังเกียจ พระเวสสันดรทรงประวิงเวลาจนกระทั่งพระเจ้ากรุงสุทนต์ทรงยอมรับผิดชอบว่าหลงเชื่อคนยุยง พระเวสสันดร จึงทรงลาผนวชและครองราชสมบัติ

^{๕๓} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๔๓๖/๕๕๘.

^{๕๔} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๒๔๓๘/๕๕๙.

^{๕๕} พระครูวินัยธรรมานพ ปาลพันธ์. เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. หน้า ๑๓๒.

สรุปเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์

มูลเหตุมาจาก ฝนโบกขรพรรษตก เมื่อคราวพระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปโปรด พระราชบิดาและพระประยูรญาติที่เมืองกบิลพัสดุ์ พระสงฆ์สาวกเห็นอัศจรรย์จึงทูลถาม พระองค์ทรงตรัสว่าฝนนี้เคยตกเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรโพธิสัตว์ แล้วตรัสเล่า เรื่องเวสสันดรชาดก ตั้งแต่ พระนางมุกุติตั้งความปรารถนาขอเป็นพุทธมารดา ต่อมาได้ จุติเป็นพระธิดาของพระเจ้ากิกิสรราชชื่อ “สุธรรมา” เมื่อสิ้นชีพแล้วได้บังเกิดในสวรรค์ชั้น ดาวดึงส์เป็นนมเหสีของพระอินทร์ พระนางมุกุติเทพอัปสรจะสิ้นบุญ ท้าวสักกะเทวราช ทรงทราบจึงให้พร ๑๐ ประการ

ต่อมาพระนางมุกุติจุติจากสวรรค์เป็นธิดาของท้าวมัทราช ได้อภิเษกกับพระเจ้า กรุงสมุชชัย ซึ่งมีพระราชโอรสนามว่า “เวสสันดร” ในวันเดียวกับที่พระเวสสันดรประสูติ นางช้างได้ตกลูกเป็นช้างเผือก ชื่อว่า “ปัจฉิมนาค” ถือว่าเป็นช้างคู่บารมีของพระเวสสันดร ต่อมาพระเวสสันดรได้ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางมัทรีมีพระราชโอรสพระราชธิดา คือ พระชาลีและพระกัณหา

เมืองกลิงคราชภูริเกิดข้าวยากหมากแพง พระเจ้ากลิงคะได้ส่งพรหมณ์มาขอ พระราชทานช้างปัจฉิมนาค พระองค์จึงพระราชทานให้ จึงถูกเนรเทศออกจากพระนคร ก่อนที่พระเวสสันดรจะออกจากพระนคร จึงขอบำเพ็ญมหาสัตว์ตักตวน

พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี พระกัณหา มาถึงแคว้นเจตราชภูริ กษัตริย์เจตราชภูริทูลเชิญให้ครองเมือง แต่พระเวสสันดรทรงปฏิเสธ จึงให้พรานเจตบุตร ไประวางภยันตรายมิให้ผู้ใดไปรบกวน เมื่อเสด็จถึงเขาวงกตกษัตริย์ทั้งสี่จึงทรงผนวชเป็น ฤๅษีบำเพ็ญศีลสืบมา

ชูชกได้นางอมิตตดาเป็นภรรยา นางใช้ให้ไปขอกัณหาชาลีมาเป็นทาสรับใช้ ชูชกได้หลอกพรานเจตบุตรว่าตนเป็นราชทูตมาทูลเชิญพระเวสสันดรกลับไปครองเมือง พรานเจตบุตรหลงเชื่อ จัดเสวยอาหารให้ชูชก บอกทางไปยังเขาวงกตและให้เดินทางไป พบกับพระอัจจุตฤๅษี พอไปถึงอาศรมได้พบกับอัจจุตฤๅษี ใช้คารมหลอกล่ออัจจุตฤๅษี บอกเส้นทางไปยังเขาวงกต

ชูชกเข้าไปขอสองกุมารกับพระเวสสันดร พระเวสสันดรจึงเสด็จติดตามสอง กุมารมอบให้แก่ชูชก พระนางมัทรีกลับจากหาผลไม้ในป่าไม่ทันสองกุมาร พระนางได้

ตามหาสองกุมารด้วยความโศกเศร้าเสียพระทัย จนอ่อนแรงและสลบลง เมื่อทรงฟื้นแล้ว พระเวสสันดรตรัสเล่าความจริงให้ฟัง พระนางทรงอนุโมทนาด้วย

ต่อมาพระอินทร์เกรงว่าจะมีผู้มาขอพระนางมัทรี จึงแปลงเป็นพราหมณ์ชรา มาทูลขอพระนางมัทรี พระเวสสันดรก็พระราชทานให้ พระนางมัทรียินดีอนุโมทนาเพื่อร่วมทานบารมีให้สำเร็จพระสัมโพธิญาณ ท้าวสักกะเทวราช แล้วตรัสบอกความจริงและถวายคืนพร้อมถวายพระพร ๘ ประการแก่พระเวสสันดร

ชูชกหลงเข้าไปในเมืองสีพี พระเจ้าสัญชัยจึงไล่ตัวสองกุมารจากชูชก พระราชทานเลี้ยงชูชก ชูชกบริโภคอาหารมากเกินไปไม่ย่อยจนธาตุแตกและสิ้นใจตาย

พระเจ้ากรุงสัญชัย พระนางมุลดี พระชาลี พระกัณหา เสด็จไปทูลเชิญพระเวสสันดร พระนางมัทรีกลับพระนคร เมื่อกษัตริย์ทั้งหกพระองค์ทรงพบกัน ก็ทรงสลบทั้งหกพระองค์ พระอินทร์จึงบันดาลฝนโบกขรพรรษตกลงมาทั้งหมดจึงฟื้น และเสด็จกลับสู่พระนคร ในกาลต่อมาพระเวสสันดรเถลิงราชสมบัติปกครองนครสีพีโดยทศพิธราชธรรม บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุขตลอดพระชนมายุ

ตารางที่ ๓ สรุปเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์

๑. กัณฑ์ทศพร	เริ่มเรื่องพระนางมุลดีจะจุติเป็นมารดาของผู้มีบุญและได้รับพร ๑๐ ประการจากพระอินทร์
๒. กัณฑ์หิมพานต์	พระเวสสันดร ประสูติที่กลางตลาด เมื่อได้สิบลบราชสมบัติ ต่อจากพระบิดา ได้พระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์แก่กษัตริย์แคว้นกลิงคราชฎร์ และถูกเนรเทศไปอยู่เขาวงกตป่าหิมพานต์
๓. กัณฑ์ทานกัณฑ์	ก่อนพระเวสสันดรเสด็จไปอยู่ป่า ได้พระราชทานสัตตสตกมหาทาน คือ ช้าง ม้า รถ ทาสชาย ทาสหญิง โคนม และนางสนม อย่างละ ๗๐๐
๔. กัณฑ์วนประเวสน์	พระเวสสันดร พร้อมด้วยพระนางมัทรี พระชาลีและพระกัณหา เสด็จจากเมืองผ่านแคว้นเจตราชฎร์ จนเสด็จถึง เขาวงกตในป่าหิมพานต์
๕. กัณฑ์ชูชก	ชูชกแก้ไถ่นางอมิตตดาเป็นภรรยา ถูกใช้ให้ไปขอสองกุมาร แล้วได้พบพราณเจตบุตร ได้ลวงพราณเจตบุตรให้บอกทาง

	ไปยังเขาวงกต
๖. กัณฑ์จุลพน	ชูชกเดินผ่านป่าเขาตามเส้นทางที่พรานเจตบุตรบอกไว้จนถึงที่อยู่ของอัจจุตฤาษี
๗. กัณฑ์มหาพน	ชูชกได้ลวงอัจจุตฤาษี ให้บอกทางผ่านป่าไม้ใหญ่ไปยังเขาวงกตที่ประทับของพระเวสสันดร
๘. กัณฑ์กุมาร	ชูชกทูลขอสองกุมารจากพระเวสสันดร ได้แล้วทูลตีสองกุมารเฉพาะพระพักตร์ แล้วพาเดินกลับพระนคร
๙. กัณฑ์มัทรี	พระนางมัทรีออกตามหาสองกุมารตลอดทั้งคืนจนสลบเมื่อฟื้นแล้วจึงทราบความจริง พระนางก็ทรงอนุโมทนาด้วย
๑๐. กัณฑ์สักกบรรพ	พระอินทร์แปลงกายเป็นพราหมณ์ชรามาทูลขอพระนางมัทรี แล้วถวายคืนแต่พระเวสสันดร
๑๑. กัณฑ์มหาธาต	เทวดาดลใจให้ชูชกพาสองกุมารเดินทางไปในนครสีพี พระเจ้ากรุงสมุชชัยทรงไถ่สองกุมารและทรงพระราชทานทุกอย่างตามปรารถนา
๑๒. กัณฑ์กษัตริย์	พระเจ้ากรุงสมุชชัย เสด็จไปทูลเชิญพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับพระนคร เมื่อกษัตริย์ทั้งหกพระองค์ทรงพบกันก็ทรงสลบ ฝนโบกขรพรรษตกจึงฟื้นขึ้น
๑๓. กัณฑ์นครกัณฑ์	กษัตริย์หกพระองค์เสด็จกลับพระนครสีพี พระเวสสันดรได้ครองราชย์ดังเดิม บ้านเมืองเกิดความสมบูรณ์พูนสุข

๒.๕ บทบาทของตัวละครสำคัญในเวสสันดรชาดก

เนื้อหาเทศน์มหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์นี้ กล่าวถึงสถานที่ต่างๆ ไว้อย่างชัดเจน เช่น มีเมืองอยู่ ๕ เมือง คือ เมืองสีพี เมืองกลิงคราชภูรี เมืองเจตราชภูรีเมืองมาตุลนคร และเมืองมัททราช โดยมีเมืองสีพีเป็นเมืองหลักเพราะการดำเนินเรื่องกล่าวถึงเมืองนี้ ตั้งแต่ต้นจนจบ ส่วนอีก ๔ เมือง นั้น เป็นเมืองที่มีความสำคัญรองลงมาเพราะบางเมือง ตลอดทั้งเรื่องกล่าวถึงเพียงหนึ่งหรือสองครั้งเพื่อประกอบการดำเนินเรื่องเท่านั้น เช่น เป็นเมืองที่เป็นสถานที่ให้กำเนิดตัวละครเมืองที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในเรื่อง หรือ เมืองที่เสริมเนื้อเรื่องหลักเพื่อให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดความรู้สึกผ่อนคลาย เป็นต้น

นอกจากสถานที่ที่เป็นบ้านเมืองอันมีพระมหากษัตริย์ปกครองแล้วในเรื่องยัง ได้กล่าวถึงหมู่บ้านเล็กๆ คือหมู่บ้านทุนวิฐ มีป่าใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์เรียกว่าป่าหิมพานต์ และยังคงกล่าวถึงภูเข่อีก ๕ ลูก ได้แก่ เขาวงกต เขาคันธมาทน์เขาคัญชัน เขาตาลบรรพต และเขาวินูลบรรพต โดยมีเขาวงกตเป็นสถานที่หลักเพราะพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ต่างก็ทรงบำเพ็ญพรตอยู่ในอาศรมบริเวณเขาแห่งนี้

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงชื่อแม่น้ำไว้ถึง ๘ สาย แม่น้ำที่คนฟังรู้จักกันเป็นอย่างดีก็คือแม่น้ำทั้งห้าสายที่ชูชก ยกมาอุปมาอุปไมยในกัณฑ์กุมาร ว่า คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภุณี มหิมहाสาครเรศ และแม่น้ำโสดุมพรที่อยู่ในที่แจ้งกล่าวไว้ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ แม่น้ำโกติมารา แม่น้ำเกตุมตีซึ่งกล่าวถึงขณะที่พระเวสสันดรเสด็จผ่านมาในกัณฑ์ วนปเวศน์ มีสระน้ำขนาดใหญ่ ๒ สระคือสระมุจลินท์เป็นสระใหญ่สี่เหลี่ยมมีน้ำเต็มเปี่ยม ไสสะอาดตา และสระโบกขรณีซึ่งเป็นสระสี่เหลี่ยมมีน้ำเต็มใสสะอาดตาเช่นกัน

ส่วนตัวละครที่มีบทบาทในเรื่องนั้น โดยยึดตามตัวละครที่พระพุทธองค์ทรง ประมวลชาดกกลับชาติไว้ที่มีบทบาทมาก ได้แก่ พระเจ้ากรุงสมุชชัย พระนางมุสดี พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชालี พระกัณหา ชูชก นางอมิตตดา นายพราณเจตบุตร ท้าวสักกะเทพบุตร ที่ได้กล่าวมาทั้งหมดคือสถานที่และตัวละครที่ปรากฏอยู่ในเรื่อง เวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ พระคาถา ดังนี้

๒.๕.๑ บทบาทของพระเวสสันดร

พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบุญมหาบริจาครบ ๕ ประการ ตามความปรารถนาทุกประการ ทรงบำเพ็ญบารมีธรรมทั้งทางกาย วาจาและใจ ทรงตั้งตนอยู่ในทศพิธราชธรรมตลอดพระชนม์ชีพ ได้สะท้อนแนวคิดอันเป็นแบบอย่างที่ดีในด้านศีลธรรม จรรยาหลายประการ ทั้งในส่วนตนและในส่วนที่เกี่ยวข้อกับสังคม โดยผู้วิจัยจะได้นำเสนอเป็น ๔ ประเด็น คือ

๒.๕.๑.๑ บทบาทในฐานะพระราชโอรส

พระเวสสันดร ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้ากรุงสมุชชัยและพระนางมุสดี บทบาทในฐานะที่เป็นลูก ได้แสดงให้เห็นถึงแบบอย่างในฐานะของลูกที่ดี คือ

มีความกตัญญูกตเวที ความกตัญญูกตเวทีของพระเวสสันดรนั้น ก็เป็นลักษณะของความรู้จักคุณและตอบแทนคุณผู้ให้กำเนิดเมื่อมีโอกาสสนองคุณ อันเป็นคุณสมบัติที่สังคมพึงประสงค์ ดังนี้ ได้แสดงความรับผิดชอบในการทานช้างปัจจัยนาเคนทร์เพื่อมิให้พระบิดาต้องถูกตำหนิ ได้แสดงความห่วงใยต่อพระมารดาโดยฝากพระมารดาไว้กับพระบิดาในคราวจะเสด็จออกจากพระนคร ได้แสดงความเคารพพระบิดา โดยการปฏิบัติราชการครองนครเจตราชฎูร์ ได้แสดงความเชื่อฟังพระบิดา โดยปฏิบัติตามพระบรมราชโองการของพระบิดาในคราวเสด็จกลับพระนครสี่ปี

มีความเสียสละ เพราะความเสียสละของพระเวสสันดรนั้นเป็นการบำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อบรรลुพระโพธิญาณ อันจะช่วยให้บิดามารดาและสรรพสัตว์ทั้งหลายได้พ้นทุกข์ชั่ววันรัตนดังนี้ พระเวสสันดรทรงเสียสละทรัพย์เมื่อครั้งประสูติจากครรภ์ของพระมารดา ทรงเสียสละเครื่องประดับให้แก่นางนม ทรงเสียสละสิ่งของต่างๆ เมื่อตั้งณทานศาลา ทรงเสียสละเสื้อผ้าแก้วแหวนให้แก่ยากคนทั่วไปและทรงเสียสละช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้แก่พราหมณ์ ๘ คน ดังนี้ ทรงเสียสละสัสตถกมหาทานให้แก่คนยากจน เข็ญใจและทรงเสียสละแก้วแหวนให้แก่ผู้คนริมถนนขณะเสด็จออกจากวังทรงเสียสละปันบักกผลให้แก่พรานป่า ทรงเสียสละพระชาติสิ พระกัณหาให้แก่ชุกท ทรงเสียสละพระนางมัทรีให้แก่พระอินทร์ ทรงเสียสละของมีค่าให้แก่ประชาชนหลังกลับจากเขาวงกต

มีความยึดมั่นในการทำความดี การทำความดีของพระเวสสันดรนั้น ยังเป็นการตั้งปณิธานเพื่อความดีสุดยอดอันเป็นคุณลักษณะของลูกที่ดี อันก่อให้เกิดประโยชน์แก่อุปถัมภ์แก่ตน แก่ผู้อื่น และแก่สังคมส่วนรวมอีกด้วย ดังนี้ ทรงบริจาคราน

ให้แก่นางนมถึง ๙ ครั้ง ทรงพาพระนางมัทรี พระโอรส พระธิดาไปทูลลาพระเจ้ากรุงสมุ
 ชัย ทรงรักษาดีอย่างเคร่งครัด ทรงกลั่นนารมณโกรีธไว้ได้ ระวังพระทัยไว้ด้วยสติและ
 ปัญญา ทรงปลอบโยนพระนางมัทรีถึงเรื่องการให้พระชาติและพระกัณหาเป็นทาน ทรง
 ยินดีในการบำเพ็ญทาน เพื่อแลกกับพระโพธิญาณและทรงรับสั่งให้ประชาชนปล่อย
 สัตว์ให้เป็นอิสระจากเครื่องกักขังทั้งหมด

ตารางที่ ๔ สรุปบทบาทของพระเวสสันดรในฐานะพระราชโอรส

คุณธรรม	กัณฑ์ที่ปรากฏ	พฤติกรรม
ความกตัญญูกตเวที	กัณฑ์หิมพานต์	ทรงแสดงความรับผิดชอบในการพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์เพื่อมิให้พระบิดาต้องถูกตำหนิ
	กัณฑ์ทานกัณฑ์	ได้แสดงความห่วงใยต่อพระมารดาโดยฝากพระมารดาไว้กับพระบิดาในคราวจะเสด็จออกจากพระนคร
	กัณฑ์วนประเวศน์	ได้แสดงความเคารพพระบิดา โดยการปฏิบัติเสถียรการครองนครเจตราชูฎร์
	กัณฑ์นครกัณฑ์	ได้แสดงความเชื่อฟังพระบิดา โดยปฏิบัติตามพระบรมราชโองการของพระบิดาในคราวเสด็จกลับพระนครสีพี
ความเสียสละ	ในกัณฑ์หิมพานต์	พระเวสสันดรทรงเสียสละทรัพย์เมื่อครั้งประสูติจากครรภ์ของพระมารดา ทรงเสียสละเครื่องประดับให้แก่นางนม ทรงเสียสละสิ่งของต่างๆ เมื่อตั้งฉันทานศาลา ทรงเสียสละเสื้อผ้าแก้วแหวนให้แก่ยากจนคนทั่วไปและทรงเสียสละช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้แก่พราหมณ์ ๘ คน

	ในกัณฑ์ทานกัณฑ์	ทรงเสียดสละสัสตกมหาทานให้แก่คน ยากจนเข็ญใจและทรงเสียดสละแก้วแหวน ให้แก่ผู้คนริมถนนขณะเสด็จออกจากวัง
	ในกัณฑ์วันประเวศน์	ทรงเสียดสละปิ่นปักผมให้แก่พรานป่า
	ในกัณฑ์กุมาร	ทรงเสียดสละพระราชลัญจกรให้แก่ชูชก
	ในกัณฑ์สักกบรรพ	ทรงเสียดสละพระนางมัทรีให้แก่พระอินทร์
	ในกัณฑ์นครกัณฑ์	ทรงเสียดสละของมีค่าให้แก่ประชาชนหลัง กลับจากเขาวงกต
ความยึดมั่น ในการทำความดี	กัณฑ์หิมพานต์	ทรงบริจาคทานให้แก่นางนมถึง ๙ ครั้ง
	กัณฑ์ทานกัณฑ์	ทรงพาพระนางมัทรี พระโอรส พระธิดา ไปทูลลาพระเจ้ากรุงสมุทัย
	กัณฑ์วันประเวศน์	ทรงรักษาศีลอย่างเคร่งครัด
	กัณฑ์กุมาร	ทรงกลั้นอารมณ์โกรธไว้ได้ ระวังพระทัย ไว้ด้วยสติและปัญญา
	กัณฑ์มัทรี	ทรงปลอบโยนพระนางมัทรีถึงเรื่องการ ให้พระราชลัญจกรและพระกัณฑ์เป็นทาน
	กัณฑ์สักกบรรพ	ทรงยินดีในการบำเพ็ญทาน เพื่อแลก กับพระโพธิญาณ
	กัณฑ์นครกัณฑ์	ทรงรับสั่งให้ประชาชนปล่อยสัตว์ให้เป็น อิสระจากเครื่องกักขังทั้งหมด

๒.๕.๑.๒ บทบาทในฐานะกษัตริย์

พระเวสสันดรซึ่งเป็นกษัตริย์ปกครองพระนครสีพี บทบาทในฐานะที่เป็นผู้ปกครอง ได้แสดงให้เห็นถึงแบบอย่างของนักปกครองที่ดี คือ

มีความเอื้ออาทร เช่น “เราจะให้หทัย ให้จักขุ เงิน ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์ หรือแก้วมณี เป็นทรัพย์ภายนอกของเรา จะเป็นอะไรไปเมื่อมาจากมาถึง เราเห็นแล้วก็จงให้แขนขาแขนซ้าย ไม่หวั่นไหวเลย ใจของเรายินดีในทาน ชาวสีพีทั้งปวงจงขับไล่ จงฆ่าเราเสียหรือจะตัดเราให้เป็นเจ็ดท่อนก็ตามเถิด เราจักไม่งดการให้ทานเลย”^{๘๖} เพราะความเอื้ออาทรต่อประชาชนของพระเวสสันดรนั้นเป็นวิถีทางแห่งการสังคมสังเคราะห์ โดยมุ่งที่จะแก้ไขความไม่เสมอภาคทางสังคมด้วยความเมตตาธรรม เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขแก่ราษฎรทุกถ้วนหน้าและ ยังเป็นการปฏิบัติตามความต้องการของคนส่วนใหญ่ในสังคม ซึ่งถือว่าเป็นหลักการปกครองที่สำคัญ อันก่อให้เกิดสันติสุขแก่ปวงชนอีกด้วย ดังนี้ ทรงรับสั่งให้สร้างโรงทานขึ้น ๖ แห่ง ทรงพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้แก่พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคราษฎร์ ทรงบำเพ็ญอุสสัคคมหาทานก่อนจะออกจากวัง ทรงพระราชทานทรัพย์สมบัติแก่ประชาชนในคราวเสด็จกลับพระนครสีพี

มีความยึดมั่นในมติมหาชน เช่น “เราจักไปตามทางที่พระราชามีโทษเสด็จไป ขอให้ทานทั้งหลายจงงดแก่เราคืนและวันหนึ่งพอให้เราได้ให้ทานก่อนเถิด”^{๘๗} พระองค์ในฐานะที่เป็นผู้ปกครองไม่มีสิทธิ์พระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์ซึ่งเป็นสมบัติของแผ่นดิน แก่พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคราษฎร์ หากจะพิจารณาอย่างเป็นธรรมแล้วจะเห็นได้ว่า ช้างปัจจัยนาเคนทร์เป็นช้างคู่บารมีและเป็นสหชาติของพระเวสสันดร โดยแม่ช้างนำมาให้ในวันที่พระองค์ประสูติ ฉะนั้น จึงถือว่าช้างเผือกเชือกนี้เป็นสมบัติส่วนพระองค์ของพระเวสสันดร พระองค์จึงทรงมีสิทธิ์อย่างยิ่งที่จะทรงบริจาคช้างเชือกนี้ให้แก่ใครก็ได้ แม้พระองค์จะทรงมีสิทธิ์อย่างบริบูรณ์ แต่ก็ทรงยินยอมปฏิบัติตามประสามติของชาวเมืองสีพีแต่โดยดีเพื่อประโยชน์สุขของมหาชน ดังนี้ ทรงยินดีปฏิบัติตามเสียงของประชาชนชาวเมืองส่วนมากครั้งถูกเนรเทศออกจากเมือง ทรงรับคำทูลอาราธนาให้ลาผนวชเสด็จกลับไปครองราชสมบัติ

^{๘๖} บุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๐๖๘/๔๙๒.

^{๘๗} บุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๐๗๐/๔๙๒.

ดังนั้น คุณธรรมทั้งสองประการนี้จึงถือว่าเป็นแบบอย่างของนักปกครองที่ดี ซึ่งมีการบำเพ็ญประโยชน์โดยมุ่งบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่มหาชนอย่างแท้จริง

ตารางที่ ๕ สรุปบทบาทของพระเวสสันดรในฐานะกษัตริย์

คุณธรรม	กัณฑ์ที่ปรากฏ	พฤติกรรม
ความเอื้ออาทร	กัณฑ์หิมพานต์	ทรงรับสั่งให้สร้างโรทานขึ้น ๖ แห่ง ทรงพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์ ให้แก่พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคราษฎร์
	กัณฑ์ทานกัณฑ์	ทรงบำเพ็ญสัสตมมหาทานก่อนจะออกจากวัง
	กัณฑ์นครกัณฑ์	ทรงพระราชทานทรัพย์สมบัติแก่ ประชาชนในคราวเสด็จกลับพระนครสีพี
ความยึดมั่น ในมติมหาชน	กัณฑ์หิมพานต์	ทรงยินดีปฏิบัติตามเสียงของประชาชน ชาวเมืองส่วนมากครั้งถูกเนรเทศออกจากเมือง
	กัณฑ์นครกัณฑ์	ทรงรับคำทูลอาราธนาให้ลาผนวชเสด็จ กลับไปครองราชสมบัติ

๒.๕.๑.๓ บทบาทในฐานะบิดา

พระเวสสันดร ทรงมีพระโอรสชาติและพระธิดากัณหา บทบาทในฐานะที่เป็นบิดา ได้แสดงให้เห็นถึงแบบอย่างในฐานะของบิดาที่ดี คือ

มีความช่วยเหลือลูก เช่น “พระราชาทรงอุ้มพระโอรส ส่วนพระราชบุตรีทรงอุ้มพระธิดา ทรงยินดีร่วมกันดำเนิน ตรีสปราศรัยด้วยคำอันนารักเกกันและกัน”^{๔๔} เพราะความห่วงใยลูกของพระเวสสันดรนั้นเป็นคุณลักษณะของการแสดงความรู้สึกทางด้านจิตใจ ซึ่งมีพื้นฐานมาจากความรักลูกเป็นที่ตั้ง โดยมุ่งหวังให้ลูกของตนเองมีสวัสดิภาพและอนาคตที่ดีงาม อันเป็นเป้าหมายสำคัญที่พ่อทุกคนปรารถนา เช่น พระนางมุสดีดรัส

^{๔๔} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๑๐๗/๕๑๔.

ว่า “ลูกเอ๋ย แม่อนุญาติให้ลูก การบวชของลูกจงสำเร็จ ส่วนแม่มีตรีผู้มีความงาม ตะโพก ผึ่งผาย เหวบางร่างน้อย จงอยู่กับลูก ๆ เกิด จักทำอะไรในป่าได้” พระเวสสันดรตรัสว่า “ข้าพระองค์ไม่พยายามจะนำแม่ซึ่งนางทาสีไปสู่ป่า โดยเขาไม่ปรารถนา ถ้าเขาปรารถนา จะตามไป(ก็ตามใจ) ถ้าเขาไม่ปรารถนาก็จงอยู่” มีความรับผิดชอบความรักเยี่ยงพ่อ ที่ดีที่พ่จะมีต่อลูก หากจะพิจารณาโดยถ่องแท้แล้ว เพราะก่อนที่พระองค์จะเสด็จไปอยู่ป่า ยังทรงตั้งพระทัยจะไม่พาพระชาลีพระกัณหาไปด้วยโดยทรงเกรงว่าจะทำให้ลำบากและ ก่อนที่พระองค์จะทรงบริจาคให้แก่ชูชก ก็ทรงกำหนดค่าตัวพระโอรสและพระธิดาไว้สูง มาก เช่น “นะพ่อชาลีถ้าพ่อใคร่เพื่อจะเป็นไท พ่อควรให้ทองคำพันลี้มแก่พราหมณ์ชูชก จึงควรเป็นไท ก็นิษฏภคินีของพ่อเป็นผู้ทรงอุดมรูป ใคร ๆ ชาติต่ำพึ่งให้ทรัพย์เล็กน้อย แก่พราหมณ์ ทำกนิษฏภคินีของพ่อให้เป็นไท ทำให้แตกชาติ ยกเสียแต่พระราชชาติใครจะให้ สิ่งทั้งปวงอย่างละ ๑๐๐ ย่อมไม่มี เพราะเหตุนี้ กนิษฏภคินีของพ่อยากจะเป็นไท พึ่งให้ สิ่งทั้งปวงอย่างละ ๑๐๐ อย่างนี้ คือ ทาสี ทาสข้าง ม้า โค อย่างละ ๑๐๐ และทองคำ ๑๐๐ ลี้ม แก่ชูชก แล้วจึงเป็นไทเกิด” เพื่อป้องกันมิให้พระกุมารทั้งสองถูกขายไปได้โดยง่าย และจะได้ไม่ถูกทำร้ายถึงแก่ชีวิตดังนี้ ทรงฝากให้พระนางมัทรีดูแลพระโอรสและพระธิดา ก่อนเสด็จออกจากเมือง แสดงความห่วงใยด้วยความรักต่อพระโอรสและพระธิดาก่อนจะ พระราชทานให้แก่ชูชก ทรงมีความรักลูกโดยขอพรข้อที่ ๕ จากพระอินทร์

การสั่งสอนลูกให้ยึดมั่นในความดี เช่น “ดูก่อนพ่อชาลีลูกรัก มานี้เกิด ลูก ทั้งสองจงยังบารมีของพ่อให้เต็ม จงช่วยโสจรสรงหทัยของพ่อให้เย็นฉ่ำ จงทำตามคำของ พ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นดั่งยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาครคือภพ พ่อจักข้ามซึ่ง ผึ่งคือชาติ จักยังสัตว์โลกพร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย ดูก่อนลูกกัณหามานี้เกิด เจ้าเป็น ธิดาที่รัก ทานบารมีก็เป็นที่รักของพ่อ จงช่วยโสจรสรงหทัยของพ่อให้เย็นฉ่ำ ขอจงทำ ตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาครคือภพ พ่อ จักข้ามซึ่งผึ่ง คือ ชาติจักช่วยสัตว์โลกพร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย”^{๔๘} การสั่งสอนลูกให้ ยึดมั่นในความดีของพระเวสสันดรนั้น ก็เป็นการชี้แจงให้ลูกเข้าใจเจตนาแห่งการประพฤติ ธรรม เพื่อประโยชน์ของชนหมู่มาก โดยอบรมสั่งสอนปลูกฝังคุณความดีลงในจิตใจของ ลูกดังนี้ ทรงสั่งสอนพระชาลีและพระกัณหาในตอนที่ชูชกมาขอไปเป็นทาส

^{๔๘} บ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๑๗๐/๕๔๘.

ตารางที่ ๖ สรุปบทบาทของพระเวสสันดรในฐานะบิดา

คุณธรรม	กัณฑ์ที่ปรากฏ	พฤติกรรม
มีความห่วงใยลูก	กัณฑ์หิมพานต์	ทรงฝากให้พระนางมัทรีดูแลพระโอรสและพระธิดาก่อนเสด็จออกจากเมือง
	กัณฑ์กุมาร	ทรงแสดงความห่วงใยด้วยความรักต่อพระโอรสและพระธิดาก่อนจะพระราชทานให้แก่ชูชก
	กัณฑ์สักกบรรพ	ทรงมีความรักลูกโดยขอพรข้อที่ ๕ จากพระอินทร์
สั่งสอนลูกให้ยึดมั่นในการทำควาดี	กัณฑ์กุมาร	ทรงสั่งสอนพระชาลีและพระกัณหาในตอนที่ชูชกมาขอไปเป็นทาส

๒.๕.๑.๔ บทบาทในฐานะสามี

พระเวสสันดร ทรงมีพระมเหสีพระนามว่า พระนางมัทรี บทบาทของพระเวสสันดรในฐานะที่เป็นสามี ได้แสดงให้เห็นถึงแบบอย่างของสามีที่ดี คือ

มีความรักภรรยา เช่น “ก่อนพระน้องมัทรี เธอพึงเอาใจใส่ในลูกทั้งสองในพระชนนีและพระชนกของพี่ หนึ่ง ผู้ใดพึงตกลงปลงใจว่าจะเป็นพระสวามีพระน้องนาง เธอพึงบำรุงผู้นั้นโดยเคารพ ถ้าไม่มีใครมาตกลงปลงใจเป็นพระสวามีพระน้องนาง เพราะพระน้องนางกับพี่จะต้องพลัดพรากจากกัน พระน้องนางจงแสวงหาพระสวามีอื่นเถิด อย่าลำบากเพราะจากพี่เลย”^{๙๐} ตอนที่พระองค์เสด็จไปลาพระนางมัทรีก่อนที่จะเสด็จออกสู่ป่า พระองค์ได้ทรงสั่งเสียพระนางมัทรี พร้อมทั้งให้โอกาสกับพระนางว่า ถ้าจะมีใครมาขอไปอยู่ด้วย ก็ขอให้ไปและปฏิบัติหน้าที่ให้ดี อย่าได้ทรงอาลัยถึงพระองค์ซึ่งจะต้องจากไปในคราวนี้เลย เพราะพระองค์ทรงมีจิตใจผูกพันต่อ พระนางมัทรีด้วยความรักและห่วงใย จึงไม่ทรงปรารถนาที่จะให้พระนางไปลำบากกับพระองค์ โดยทรงมอบหมายภาระและธุระต่างๆ ให้เป็นที่เรียบร้อย เพื่อผู้ที่อยู่ข้างหลังจะได้มีความสุขสบายในการเป็นอยู่ต่อไปดังนี้ ทรงสั่งเสียพระนางมัทรีก่อนจะเสด็จออกสู่ป่าอย่าได้อาลัยถึงพระองค์ และมีความห่วงใย

^{๙๐} ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๐๗๔/๔๙๓.

ต่อกรรยาอย่างแท้จริง เช่น “แม้มิได้ทรงถูกต้องพระกายตลอด ๗ เดือน แต่ไม่อาจจะทรงกำหนดความที่พระองค์เป็นบรรพชิต เพราะความโศกมีกำลัง มีพระนัยนาเต็มไปด้วยพระอัสนุศล ช้อนพระเศียรของพระนางเจ้าขึ้นวางไว้บนพระเพลา พรหมด้วยน้ำ ลูบพระพักตร์ และที่ตรงพระหทัยประทับนั่งอยู่”^{๑๑} พระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นพระนางมัทรีล้มสลบลงต่อพระพักตร์ ก็ทรงตกพระทัยสำคัญว่าพระนางสิ้นพระชนม์ ลืมพระองค์ว่าเป็นดาบสเสด็จลุกไปช้อนพระเศียรของพระนางยกวางลงบนพระเพลา ทรงกั้นแสงให้รำพันถึงพระนางด้วยความโศกเศร้า เพราะพระองค์ทรงดำริว่า พระนางมัทรีสิ้นพระชนม์ไปแล้ว จึงแสดงความอาลัยอาวรณ์ถึงพระนางด้วยความรัก ความผูกพันและความห่วงใยที่มีต่อกันเมื่อจำต้องพลัดพรากจากกันไป ย่อมคิดถึงความสุขที่เคยได้อยู่ร่วมกัน ดังนี้ ทรงตกพระทัยสำคัญว่าพระนางสิ้นพระชนม์ กั้นแสงรำให้รำพันถึงพระนางด้วยความโศกเศร้า ดังนี้ ทรงไม่ปรารถนาจะให้พระนางมัทรีไปลำบากกับพระองค์ในการเสด็จออกจากวัง ทรงลุกเข้าไปช้อนพระเศียรของพระนางยกวางลงบนพระเพลา

มีความซื่อสัตย์ต่อกรรยา เช่น “หม่อมฉันไม่ฟังถึงกรรยาของคนอื่น ฟังขวนขวายแต่ในกรรยาของตนและไม่ฟังตกอยู่ในอำนาจแห่งสตรีทั้งหลาย หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ ๓”^{๑๒} ตอนที่พระองค์ทูลขอพร ๘ ประการจากพระอินทร์ ในพร ๘ ประการนั้น พรข้อที่ ๔ เป็นพรที่พระเวสสันดรมีความซื่อสัตย์ต่อกรรยา เพราะพระองค์ทรงมีความซื่อสัตย์ต่อพระนางมัทรี โดยทรงยึดถือการมีกรรยาเดียว ไม่คิดประพฤตินอกใจ ยินดีพอใจเฉพาะกรรยาของตน ไม่แบ่งปันความรักให้หญิงอื่น ดังนี้ ทรงขอพรข้อที่ ๔ แสดงความซื่อสัตย์ต่อกรรยา

การมอบความเป็นใหญ่ให้กรรยา เช่น “พระนางมัทรีเทวีเสด็จอุฎฐาการ แต่เข้าตั้งน้ำดื่มน้ำใช้แล้วนำน้ำบัวนพระโอรส น้ำสรองพระพักตร์มา ถวายไม้ชำระพระทนต์ กวาดอาศรมบท ให้พระโอรสพระธิดาทั้งสองอยู่ในสำนักพระชนก แล้วทรงถือกระเช้าเสียมขอเสด็จเข้าไปสู่ป่า หามูลผลาผลในป่าให้เต็มกระเช้า เสด็จกลับจากป่าในเวลาเย็น เก็บงำผลาผลไว้ในบรรณศาลาแล้วสรองน้ำ และให้พระโอรสพระธิดาสรง”^{๑๓} พระองค์ทรงรับปฏิญาณตนที่พระนางมัทรีทูลขอพระบรมราชานุญาตทำหน้าที่ปรนนิบัติรับใช้ โดยการ

^{๑๑} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) เล่ม ๔ ภาค ๓ หน้า ๗๕๗.

^{๑๒} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) เล่ม ๔ ภาค ๓ หน้า หน้า ๗๗๐.

^{๑๓} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) เล่ม ๔ ภาค ๓ หน้า หน้า ๖๗๒.

ดูแลทำความสะอาดบริเวณอาศรม จัดตั้งน้ำฉันน้ำใช้ไว้ในที่เหมาะสมและเสด็จเข้าป่าเพื่อแสวงหาผลไม้ไม่น้อยใหญ่มาบริโภคเป็นอาหาร ตลอดถึงดูแลพระชาติและพระกัณหา เพราะพระองค์ประสงค์จะมอบความเป็นใหญ่ให้แก่พระนางมัทรีโดยตรงให้อิสระเต็มที่ในการปฏิบัติรับใช้ตามแต่พระนางจะตัดสินใจ เห็นสมควรอย่างไรก็ให้ทำไปตามหน้าที่ ดังนี้ ทรงรับปฏิญาณที่พระนางมัทรีทูลขอทำหน้าที่ปรนนิบัติรับใช้

ตารางที่ ๗ สรุปบทบาทของพระเวสสันดรในฐานะสามี

คุณธรรม	กัณฑ์ที่ปรากฏ	พฤติกรรม
ความรักภรรยา	กัณฑ์หิมพานต์	ทรงไม่ปรารถนาจะให้พระนางมัทรีไปลำบากกับพระองค์ในการเสด็จออกจากวัง
	กัณฑ์มัทรี	ทรงลุกเข้าไปช้อนพระเศียรของพระนางยกวางลงบนพระเพลา
ความซื่อสัตย์ต่อภรรยา	กัณฑ์สักกบรรพ	ทรงขอพรข้อที่ ๔ แสดงความซื่อสัตย์ต่อภรรยา
มอบความเป็นใหญ่ให้ภรรยา	กัณฑ์วันประเวสน์	ทรงรับปฏิญาณที่พระนางมัทรีทูลขอทำหน้าที่ปรนนิบัติรับใช้

สรุปบทบาทของตัวละครสำคัญในเวสสันดรชาดก

เวสสันดรชาดกนี้ เป็นเรื่องราวที่มีความผูกพันกับพระพุทธศาสนามาโดยตลอด ตัวละครที่ปรากฏในเรื่องได้สะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา อันเป็นแบบอย่างการดำเนินชีวิตภายในกรอบศีลธรรมจรรยา โดยเฉพาะเป็นการสอนหลักธรรมโดยการยกบุคคลเป็นตัวอย่างเพื่อให้เห็นถึงธรรมที่แทรกอยู่และเป็นอุทาหรณ์แห่งความเป็นผู้เสียสละ ยินดีที่จะบริจาคทุกอย่างเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

เนื้อเรื่องเวสสันดรชาดก แผงไว้ด้วยคติสอนใจให้รู้จักการดำเนินชีวิตและแก้ปัญหาชีวิตให้เกิดสุข ตลอดจนหล่อหลอมอริยาสัยของคนในสังคมให้มีความสามัคคี มีน้ำใจ รู้จักให้อภัยและให้โอกาสกัน ซึ่งเป็นการเสริมสร้างบารมีธรรมให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและผู้อื่น

ตารางสรุปที่ ๘ บทบาทและพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องเวสสันดรชาดก

บทบาท	คุณธรรม	กัณฑ์ที่ปรากฏ
ในฐานะพระราชโอรส	ความกตัญญูกตเวทิต	กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์นครกัณฑ์
	ความเสียสละ	ในกัณฑ์หิมพานต์ ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ ในกัณฑ์วนประเวศน์ ในกัณฑ์กุมาร ในกัณฑ์สักกบรรพ ในกัณฑ์นครกัณฑ์
	ความยึดมั่นในการทำความดี	กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักกบรรพ กัณฑ์นครกัณฑ์
ในฐานะกษัตริย์	ความเอื้ออาทร	กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์นครกัณฑ์

บทบาท	คุณธรรม	กัณฑ์ที่ปรากฏ
	ความยึดมั่นในมติมหาชน	กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์นครกัณฑ์ กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์นครกัณฑ์ กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์นครกัณฑ์
ในฐานะบิดา	มีความห่วงใยลูก	กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์กุมาร กัณฑ์สักกบรรพ
	สั่งสอนลูกให้ยึดมั่นในการทำความดี	กัณฑ์กุมาร
ในฐานะสามี	ความรักภรรยา	กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์มัทรี
	ความซื่อสัตย์ต่อภรรยา	กัณฑ์สักกบรรพ
	มอบความเป็นใหญ่ให้ภรรยา	กัณฑ์วนประเวศน์

จากการศึกษาวิจัยความเป็นมาและความสำคัญของเวสสันดรชาดก ทำให้ทราบถึงความเป็นมาและความสำคัญของเวสสันดรชาดกว่า เวสสันดรชาดกนั้น เป็นชาดกที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสประทานแก่พระภิกษุสงฆ์และพุทธบริษัท ณ โครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ปรารภเหตุแห่งฝนโบกขรพรรษตกในท่ามกลางพระประยูรญาติในคราวเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ เวสสันดรชาดกสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนในสังคม ตลอดจนศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะการสอดแทรกการสอนคติธรรมที่เป็นกระบวนการซึมซับอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังเป็นวรรณกรรมต้นแบบที่สอนให้รู้จักการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข สอนให้รู้จักวิธีการแก้ปัญหา รู้จักการผ่อนหนักให้เป็นเบา ตลอดจนสอนให้รู้จักการอยู่ร่วมกันด้วยความรัก

ความสามัคคีมีน้ำใจเสียสละ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษา บทบาทและพฤติกรรมของตัวละครสำคัญที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกและจะได้ ทำการศึกษาวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครจากบทบาทและพฤติกรรมที่ปรากฏ ในเวสสันดรชาดกในบทที่ ๓ ต่อไป

บทที่ ๓

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการตามแนวพระพุทธศาสนาในเวสสันดรชาดก

ในทางพระพุทธศาสนาหลักโยนิโสมนสิการ ก็คือ การคิดเป็น คิดถูกต้องตามความเป็นจริงอาศัยการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบและคิดเชื่อมโยงตีความข้อมูลเพื่อนำไปใช้แก้ปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งและต้องมีทางออกของปัญหานั้นเสมอ ถ้ามองในแง่ของขอบเขตแล้วโยนิโสมนสิการ ก็นับความกว้าง ครอบคลุมตั้งแต่ความคิดในแนวทางของศีลธรรม การคิดตามหลักความดีงามและหลักความจริงต่างๆ ที่ตนได้รับการอบรมสั่งสอนมา มีความรู้ความเข้าใจดีอยู่แล้วไม่ต้องใช้ปัญญาลึกซึ้งอะไร ตลอดถึงการคิดแยกแยะองค์ประกอบและสืบสาวหาสาเหตุปัจจัยที่ต้องใช้ปัญญาอย่างละเอียดประณีต เนื่องด้วยโยนิโสมนสิการมีขอบเขตกว้างขวางอย่างนี้ จึงถือว่าโยนิโสมนสิการ เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในกระบวนการคิดตามแนวทางพระพุทธศาสนา เพราะบุคคลสามารถที่จะนำหลักการเหล่านี้ไปประยุกต์ใช้ในโอกาสต่างๆ กัน โดยอนุโลมให้เหมาะสมในด้านการดำเนินชีวิตประจำวัน

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจะทำการศึกษาวิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการและวิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก โดยจะทำการวิเคราะห์ข้อมูลระหว่างบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครสำคัญที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกกับวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้ทราบว่าแต่ละตัวละครได้ใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการแล้วสามารถแก้ไขปัญหาในสถานการณ์ที่ตนประสบอยู่ให้ผ่านพ้นไปได้ได้อย่างไร

๓.๑ นิยามและความหมายของคำว่า “โยนิโสมนสิการ”

๓.๑.๑ นิยาม

ว่าโดยรูปศัพท์ โยนิโสมนสิการ ประกอบด้วย โยนิโส กับ มนสิการ โยนิโส มาจาก โยนิ ซึ่งแปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อูบาย วิธี ทาง ส่วนมนสิการ แปลว่าการทำในใจ การคิด คำนี้ นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ ท่านแปลสืบๆกันมาว่า การทำในใจโดยแยบคาย หรือการคิดถูกต้องตามความเป็นจริง มีไวพจน์อีก ๔ คำที่โยงเข้ากับโยนิโสมนสิการ คือ อูบายมนสิการ ปถมนสิการ การณ

มนสิการ อุปปาทกมนสิการ โดยอาศัยการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบและคิดเชื่อมโยง
ตีความข้อมูลเพื่อนำไปใช้ต่อไป^๑

๓.๑.๒ ความหมาย

๓.๑.๒.๑ คัมภีร์พระไตรปิฎก

ในพระไตรปิฎกได้ระบุความหมายไว้หลายนัยด้วยกัน หรือที่เรียกว่า
“ไวพจน์” ของ “โยนิโสมนสิการ” เช่น คำว่า อุปปริกษา^๒ ปฏิสังขา^๓ ปฏิสัมมุจิกขณา^๔
โยนิโสมนสิการ^๕ เป็นต้น ล้วนมีนัยความหมายของศัพท์ว่า โยนิโสมนสิการ ทั้งสิ้น แต่มี
น้อยไม่น้อยนำมาใช้นัก

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีคำที่ให้ความหมายเดียวกับโยนิโสมนสิการ
ปรากฏอยู่มากมาย เช่น พิจารณาโดยแยกคาย มนสิการโดยแยกคาย มนสิการ อูบายวิธี
ใสใจใคร่ครวญ ไตร่ตรอง คำหนึ่งถึง เป็นต้น และจากกลุ่มคำที่มีความหมายเดียวกับโยนิโส
มนสิการเหล่านี้ จะเห็นถึงระดับของการนำโยนิโสมนสิการไปใช้ในความหมายต่างๆ ตาม
วัตถุประสงค์และสถานการณ์ได้ดังต่อไปนี้

๑. หมายถึง การพิจารณาอย่างถูกต้อง เหมาะสม ก่อนบริโภคอาหาร
เช่นพระพุทธองค์ได้เทศนาแก่พระอริยสาวก ให้พิจารณาโดยแยกคายในการฉันอาหาร
ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อความดำรงอยู่ของร่างกาย
เท่านั้น^๖

๒. หมายถึง การมนสิการ การไตร่ตรอง การคิด ให้รอบคอบ ก่อนกล่าว
วาจา เช่น ที่พระพุทธองค์ทรงย้ำให้มนสิการก่อนที่จะตอบ^๗ หรือ ให้ไตร่ตรองให้รอบคอบ
ก่อนกล่าวติเตียนหรือกล่าวสรรเสริญผู้อื่น^๘

^๑ พระธรรมปิฎก, (ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๙,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๖๙.

^๒ ส.ข. (บาลี) ๑๗/๘๗/๕๓. อุปปริกษา (เข้าไปเพ่งพิจารณา)

^๓ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๗/๕๑. ปฏิสังขา (พิจารณา, ตรวจสอบ)

^๔ อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๘๒/๑๘๗. ปฏิสัมมุจิกขณา (เข้าไปเพ่งตรวจสอบ)

^๕ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๔/๘๔. โยนิโสมนสิการ (การพิจารณาโดยอุบายที่แยกคาย)

^๖ ตูรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗.

^๗ ตูรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๗/๓๘๔, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๕๘/๑๘๖).

^๘ ตูรายละเอียดยใน อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๓๕/๑๑๗.

๓. หมายถึง การไตร่ตรอง การคำนึงถึงในการเล่าเรียน เนื้อความแห่งธรรมอย่างถูกวิธี ถูกทาง ดังเช่นพุทธพจน์แสดงว่า “ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางพวกในธรรมวินัยนี้ย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวชยาภรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะอัปภูตธรรมและเวทลละ พวกเขาเล่าเรียนธรรมนั้นแล้ว ย่อมไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา”^๙

๔. หมายถึง การคำนึงถึงอย่างเข้าใจ ถูกทาง เพื่อการดำเนินชีวิตที่เป็นสุข เช่น ไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังในสิ่งที่ยังมาไม่ถึง สิ่งที่ล่วงไปแล้วให้ละ สิ่งที่ยังมาไม่ถึงก็เป็นสิ่งที่มาไม่ถึงไม่ต้องนำมาคิดคำนึง^{๑๐} หรือในขณะที่ใกล้จะตายให้คิดคำนึงแต่ในแง่มุมที่ดี ในกุศลที่ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภคทรพย์ทั้งหลาย เราได้บริโภคน้ำแล้ว คนที่ควรเลี้ยงเราได้เลี้ยงแล้ว อันตรายทั้งหลายเราได้ข้ามพ้นแล้ว ทัศนคติที่มีผลสูงขึ้นไปได้ให้แล้ว และพิธีกรรม ๕ อย่างเราได้ทำแล้ว”^{๑๑} ดังนี้จึงถือว่าเป็นผู้มีโยนิโสมนสิการ

๕. หมายถึง การพิจารณาอย่างสำรวม โดยการสำรวมในอินทรีย์ทั้ง ๕^{๑๒}

๖. หมายถึง ความตั้งใจ มุ่งมั่น เพียรปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม^{๑๓}

๗. หมายถึง การพิจารณาสาเหตุตามเหตุปัจจัย เป็นเหตุให้เกิดปัญญา^{๑๔}

๘. หมายถึง การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี การใส่ใจ ไคร่ครวญ การพิจารณาโดยอุบายวิธีที่แยบคาย เช่น พิจารณาว่าไม่เที่ยงในสิ่งที่ไม่เที่ยง พิจารณาว่าเป็นทุกข์ในสิ่งที่เป็นทุกข์^{๑๕}

๙. หมายถึง พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายหรือใส่ใจลมหายใจเข้าออกด้วยความเพียร สัมปชัญญะและสติ^{๑๖} เป็นต้น

^๙ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๔.

^{๑๐} ตูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๗๒/๓๑๙.

^{๑๑} ตูรายละเอียดใน อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๔.

^{๑๒} ตูรายละเอียดใน ม. ม. (ไทย) ๑๒/ ๒๓ / ๒๒.

^{๑๓} ตูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๕/ ๔๔.

^{๑๔} ตูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๗/๓๑.

^{๑๕} ตูรายละเอียดใน ที.ปา.อ.(บาลี)๑๔๗/๗๕, ที.ปา.ฎีกา(บาลี)๑๔๗/๗๕, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๗/๑๐๙.

^{๑๖} ตูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๘/๑๙๐.

ดังนั้น การศึกษาความหมายของคำว่า “โยนิโสมนสิการ” ในคัมภีร์ พระไตรปิฎก ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการเทศนาที่แสดงให้เห็นถึงการใช้วิธีพิจารณา โดยแยบคาย ทั้งในการกิน การพูด การศึกษาหาความรู้ ตลอดจนการพิจารณาเมื่ออยู่ใน ภาวะวิกฤตหรือเมื่อใกล้ตาย เป็นต้น ลักษณะการคิดเช่นนี้เป็นการสร้างปัญญา ระดับพื้นฐาน เพื่อบรรลุความสุขในทางโลกถือเป็นความสุขเบื้องต้น และการใช้วิธี พิจารณาโดยแยบคายอันเป็นเหตุให้เกิดปัญญารู้ตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นปัญญา ระดับสูง เพื่อการสิ้นกิเลสเข้าสู่ภาวะหมดการปรุงแต่งอันเป็นหนทางสู่พระนิพพาน

๓.๑.๒.๒ คัมภีร์อรรถกถา

ในชั้นอรรถกถา พอสรุปความหมายของโยนิโสมนสิการ ได้ดังนี้คือ

๑. การพิจารณาใส่ใจโดยหลักการหรือแนวทางที่ถูกต้อง กล่าวคือ การกำหนดในใจโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อสุภะ^{๑๗}

๒. การพิจารณาใส่ใจ โดยหลักการที่สอดคล้องกับการตรัสรู้ริยสัจ ๔ ได้แก่ มโนทวาริกขวนจิตหรืออวิชชานจิตที่เป็นตัวเปลี่ยนจากภวังค์มาเป็นวิถิ^{๑๘} หมายถึง การพิจารณาใส่ใจตั้งแต่เมื่อ ตากระทบกับรูป, หูกระทบกับเสียง,... โดยใส่ใจหรือกำหนดรู้ นี้คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

๓. ความใส่ใจโดยแยบคายในการฟังโดยองค์ธรรม คือ ปัญจทวาราวัช ชนจิตมีลักษณะไคร่ครวญอารมณ์ทางทวาร ๕^{๑๙}

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๕๐, ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๓๕.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๔๐, ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๓๓๕.

^{๑๙} มหาภักจายนเถระ ธรรมา, **เขตติปริกกรม**, พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจชำระ พระคันธสารากวีวงศ์แปลและอธิบาย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๙.

๓.๑.๒.๓ หักวิชาการทางพระพุทธศาสนา

คำว่า “โยนิโสมนสิการ” ที่ท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางวิชาการได้ให้ความหมายไว้ นั้น ท่านได้นำข้อความจากคัมภีร์มาอธิบาย โดยท่านอธิบายตามที่คัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาซึ่งได้ไขความไว้ โดยวิธีแสดงไวพจน์ให้เห็นความหมายแยกดังต่อไปนี้

๑. อุบายมนสิการ^{๒๐} แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือ คิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึงคิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้าแนวสัจจะ ทำให้ยังรู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลายได้

๒. ปถมนสิการ^{๒๑} แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือ คิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับได้ หรือมีลำดับ มีขั้นตอน แล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึงความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผล เป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่วกไปวนมาทำหิ้ง คือ คิดกระโดดไปกระโดดมา

๓. การณมนสิการ^{๒๒} แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึง การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุ ให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

๔. อุปาทกมนสิการ^{๒๓} แปลว่า คิดให้เกิดผล คือ ใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ เล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย หมายถึง การคิดพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลุกเร้าให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัว ให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีนักวิชาการอื่นๆ ได้ให้ความหมายไว้ในเอกสารทางวิชาการ ดังนี้

^{๒๐} ที่.ม.อ. (บาลี) ๕๕, ๒๕๔, ๓๗๒, ที่.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๓๕, ๕๕๖, ๒/๒/๓๑๘ .

^{๒๑} ที่.ม.อ. (บาลี) ๕๕, ๒๕๔, ๓๗๒, ที่.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๓๕, ๕๕๖, ๒/๒/๓๑๘.

^{๒๒} ใช้ขยายความปถมนสิการ ตูรายละเอียดใน ที่.สี.อภิวินฎีกา (บาลี) ๔๘๑.

^{๒๓} ที่.ม.อ. (บาลี) ๔๐๗, ที่.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๔๒, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๓๑๒, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๗๗๑, อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๓๐๓, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๔๓, ส.นิ.อ. (บาลี) ๓/๒๕๒.

๑. คิดเป็น คิดเป็นระบบ คิดเป็นเรื่องเป็นราว เป็น Systematic Thought ความคิดที่เป็นระบบหรือว่า thoughtful พวกที่คิดเป็นระบบ คิดเป็น เข้าใจในความคิด มีวิธีคิด เป็นเรื่องที่ไม่ค่อยได้สอนกันในโรงเรียน คือ วิธีคิดว่าเรื่องนี้ควรจะคิดอย่างไร แล้วมันก็จะได้ผลออกมาดีมาก ถ้ามีวิธีคิด หรือคิดเป็น^{๒๔}

๒. การทำไว้ในใจโดยแยบคาย, การพิจารณาโดยแยบคาย นั่นคือ ความเป็นผู้ฉลาดในการคิด คิดอย่างถูกวิธีถูกระบบ พิจารณา ไตร่ตรองสาวไปจนถึงสาเหตุหรือต้นตอของเรื่องที่กำลังคิด คือคิดถึงรากถึงโคนนั่นเอง แล้วประมวลความคิดรอบด้าน จนกระทั่งสรุปออกมาได้ว่าสิ่งนั้นควรหรือไม่ควร ดีหรือไม่ดี เป็นวิถีทางแห่งปัญญา เป็นธรรมสำหรับกลับกรองแยกแยะข้อมูลหรือแหล่งข่าว(ปรโตโฆสะ)อีกชั้นหนึ่ง เป็นบ่อเกิดแห่งสัมมาทิวติทำให้มีเหตุผลไม่มมงาย^{๒๕}

๓. การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การกระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิด พิจารณาสืบถึงต้นเค้าสาวหาเหตุผลจนตลอดสายแยกแยะออก พิเคราะห์ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ตามสถานะและตามความสัมพันธ์แห่งปัจจัยและเป็นฝ่ายปัญญา ธรรมข้ออื่น ที่ได้รับยกย่องคล้ายโยนิโสมนสิการในบางแง่ ได้แก่ อปัมาทะ ความไม่ประมาท, วิยารัมภะ การปรารภความเพียร, สันตุฎฐิ ความสันโดษ, สัมปชัญญะ ความรู้ตัว สำนึกตระหนักด้วยปัญญา, กุสลธัมมานุโยค การหมั่นประกอบกุศลธรรม, สีลสัมปทา ความถึงพร้อมแห่งศีล, จันตสัมปทา ความพร้อมแห่งจันตะ, อตตสัมปทา ความถึงพร้อมแห่งตน คือมีจิตใจซึ่งพัฒนาเต็มที่แล้ว, ทิวติสัมปทา ความถึงพร้อมแห่งทิวติ และอปัมาทสัมปทา ความถึงพร้อมแห่งอปัมาทธรรม^{๒๖}

^{๒๔} วคิน อินทสระ, โยนิโสมนสิการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เรือนธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐.

^{๒๕} พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, (กรุงเทพมหานคร : วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๓.

^{๒๖} น.อ. (พิเศษ) ปรีชา นันทาภิวัฒน์ ร.น., พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

๓.๒ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ เป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติที่ท่านได้รวบรวมจากคัมภีร์ แล้วนำมาประมวลเป็นวิธีคิดประเภทต่าง ๆ พร้อมทั้งจะนำไปใช้ประโยชน์ได้ตลอดเวลา ฟังใช้แทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวันเริ่มตั้งแต่ “การวางใจ วางท่าที่ การตั้งแนวความคิด หรือ ทางเดินกระแสความคิด การทำใจ การคิด การพิจารณา” โดยอาศัยหลักธรรมที่ท่านได้ประมวลเป็นหลักธรรม หรือ วิธีคิดแนวพุทธ ๑๐ ประการ^{๒๗} ได้แก่ วิธีคิดแบบสืบสาว เหตุปัจจัย วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ วิธีคิดแบบอริยสังฆวิธีคิดแบบอรรถสัมพันธ์ วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก วิธีคิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม วิธีคิดแบบอุปายปลูกเร้าคุณธรรม วิธีคิดแบบมีสติอยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน และวิธีคิดแบบวิภาษวาท

เมื่อเกิดการรับรู้ประสบการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในทางที่จะไม่ก่อให้เกิดปัญหา ไม่ให้มีโทษแต่ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ทั้งตนเองและผู้อื่น เพื่อความเจริญงอกงามแห่งปัญญาและกุศลธรรม เพื่อเสริมสร้างนิสัยและคุณลักษณะที่ดี เพื่อความรู้ตามความเป็นจริง เพื่อฝึกอบรมตนในแนวทาง ที่นำไปสู่ความสุขขั้นสูงสุด คือ หลุดพ้นเป็นอิสระ เป็นธรรมที่เป็นบุพภาคแห่งมัชฌิมาปฏิปทา ควบคู่กับปรโตโมหะอัน เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างบุคคลกับโลกหรือสภาพแวดล้อมภายนอกในทางจิตใจ อันได้แก่ ท่าทีแห่งการรับรู้และความคิดซึ่งเป็นท่าทีแห่งปัญญาหรือการคิดตามความเป็นจริงนั่นเอง

เมื่อเกิดการรับรู้ อายตนะภายนอก กระแทกกับ อายตนะภายใน เกิดวิญญาณ ๖ ชั้น ความรู้สึกสุขทุกข์ย่อมเกิดตามมา หากไม่มีวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ คือ อโยนิโสมนสิการ ย่อมก่อให้เกิดค้นหา และนำไปสู่การเกิดปัญหาหรือเกิดทุกข์ต่อไป ในทางตรงกันข้าม หากมีโยนิโสมนสิการ ภายหลังจากเกิดการรับรู้ เกิดความรู้สึกรู้จักก็จะนำไปสู่การเกิดปัญญา และสามารถแก้ปัญหาช่วยดับทุกข์หรือบรรเทาทุกข์ที่เกิดขึ้นได้

โยนิโสมนสิการ ถึงจะมีมากอย่างก็สรุปลงได้เป็น ๒ ประเภทเท่านั้น คือ

๑. โยนิโสมนสิการ ประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรงมุ่งให้เกิดความรู้เข้าใจตามเป็นจริงตรงตามสภาวะแท้ ๆ เน้นที่การขจัดอวิชชา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฏฐิ เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ระดับสังฆธรรม

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก, (ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๕๔.

๒. โยนิโสมนสิการ ประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเร้าให้เกิดคุณธรรมหรือกุศลธรรมต่างๆ เน้นที่การสกัดหรือข่มตัณหา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกียะสัมมาทิฎฐิ เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ระดับจริยธรรม

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ บางอย่างใช้ประโยชน์ประเภทเดียว บางอย่างใช้ประโยชน์ได้ทั้งสองประเภท ในที่นี้จะยังไม่แยกกลุ่มไว้ จะยกมาแสดงทีละอย่างตามลำดับที่เห็นสมควร และชี้แจงประโยชน์เป็นข้อๆ ไป

๓.๒.๑ รูปแบบวิธีคิด

วิธีคิดเพื่อให้เกิดการพัฒนาในด้านปัญญานั้นทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า โยนิโสมนสิการ คือ การคิดครบถ้วนกระบวนความ มี ๑๐ ประการ ได้แก่

๓.๒.๑.๑ วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย

วิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัย เป็นวิธีพิจารณาปรากฏการณ์ต่าง ๆ ให้รู้จักสภาวะตามที่มันเป็นจริงหรือพิจารณาปัญหาค้นหาหนทางแก้ไขด้วยการสืบสาวสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา เรียกว่า วิธีคิดแบบอภิปัจจัยตา หรือ วิธีคิดแบบปัจจัยตาการ ในทางปฏิบัติแยกวิธีคิดนี้ได้ ๒ ประเภท คือ

๑. คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ คือ เมื่อพบเหตุการณ์หรือเรื่องที่พิจารณาอย่างหนึ่งอย่างใด ก็มองหยังย้อนและสืบสาวชักโยงออกไปถึงปัจจัยต่างๆ ทั้งหลายที่เข้ามาสัมพันธ์นั้น ก่อให้เกิดผลหรือปรากฏการณ์นั้นๆ ขึ้น เช่น พระพุทธเจ้าตรัสสอนบ่อยๆ ให้พระสาวกพิจารณาว่า “เมื่อสิ่งนั้นมี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนั้นเกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ฯลฯ”^{๒๘}

๒. คิดแบบสอบสวน คือ เมื่อประสบพบเห็นสิ่งใดๆ ที่ควรพิจารณา ก็คอยตั้งคำถามแก่ตนว่า ทำไม เพราะอะไร เช่น พระพุทธเจ้าทรงตั้งปัญหาถามพระองค์เองก่อนตรัสรู้ ว่า “ตัณหาเกิดขึ้น เพราะอะไรเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา เป็นต้น หรือคิดสืบสาวหาสาเหตุจิตใจต่อไป

^{๒๘} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๑๔๔/๗๗, ๑๕๔

๓.๒.๑.๒ วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ

วิธีคิดแบบแยกแยะองค์ประกอบ เป็นวิธีคิดที่กระจายเนื้อหาที่มุ่งเพื่อเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามสภาวะของมัน ตามธรรมดา สิ่งทั้งหลายก็ดี ปรากฏการณ์ต่างๆ ก็ดี เรื่องราวต่างๆ ที่อุบัติขึ้นก็ดี เกิดจากส่วนประกอบย่อยๆมารวมกันเข้า เมื่อแยกแยะกระจายออกไปให้เห็นองค์ประกอบย่อยๆ ต่างๆ ได้แล้ว จึงจะรู้จักสิ่งนั้น เรื่องราวนั้นๆ ได้ถูกต้องแท้จริง จึงจับจุดที่เป็นปัญหาได้ และจึงจะแก้ปัญหาได้ เช่น พระพุทธศาสนา แยกแยะชีวิตออกเป็นส่วนประกอบย่อยต่างๆ เช่น เป็นขันท์ ๕ เป็นต้น

การแยกแยะส่วนประกอบของสิ่งนั้นๆ ออกเป็นส่วนย่อยจนละเอียดสุด ไม่สามารถแยกแยะออกไปได้ เพื่อให้เห็นภาพความจริงได้ชัดเจน ไม่ผิดพลาด เน้นการมองลึกโดยนัยปรมาตม์ จากสิ่งที่สมมติบัญญัติ เช่น คนทั่วไปมองเห็นว่า มนุษย์เป็นหญิงสวยงาม ชายรูปหล่อ เป็นต้น แต่เมื่อนำวิธีการเข้าไปจับวิเคราะห์แล้ว ตามนัยแห่งปรมาตม์ แยกเป็นเพียง ขันท์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ประกอบกันอยู่อย่างนี้ จึงไม่ใช่บุคคล ตัวตน เรา เขา ชาย หญิง เป็นต้น

๓.๒.๑.๓ วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือรู้เท่าทันธรรมดา

วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา เป็นวิธีมองเหตุการณ์ สถานการณ์ ความ เป็นไปของสิ่งทั้งหลายอย่างรู้เข้าใจธรรมชาติของมัน ซึ่งจะต้องเป็นไปอย่างนั้น ในฐานะที่มันเป็นสิ่งซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ ประชุมตั้งขึ้น จึงจะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยเหล่านั้น กล่าวคือ การที่มันเกิดขึ้นแล้วจะต้องดับไป ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่คงอยู่ตลอดไป มีภาวะที่ถูกปัจจัยต่างๆ ที่ขัดแย้ง บีบคั้นได้ ไม่มีอยู่และไม่สามารถดำรงอยู่โดยไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณ์ จึงเรียกว่า วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ วิธีคิดแบบนี้ที่ถูกต้องต้องดำเนินไปให้ครบ ๒ ขั้นตอน คือ

๑. ขั้นที่หนึ่ง รู้เท่าทันและยอมรับความจริง เป็นขั้นวางใจวางท่าทีต่อสิ่งทั้งหลายโดยสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ เป็นท่าทีแห่งปัญญา เช่น เมื่อประสบสถานการณ์ที่ไม่ปรารถนาขึ้น ตั้งขึ้น สำนึกขึ้นในเวลานั้นว่า เราจะมองตามความเป็นจริง ไม่มองด้วยตามความอยากของเราที่อยากให้เป็นหรืออยากไม่ให้ เป็น รู้ว่าสิ่งนั้นเป็นอย่างนั้นตามเหตุปัจจัยของมันเปลื้องตัวอิสระได้ ไม่เอาตัวไปให้ถูกกดถูกบีบ

๒. ขั้นที่สอง แก้ไขและทำการไปตามเหตุปัจจัย เป็นขั้นปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายโดยสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ เป็นท่าที่แห่งปัญญา คือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายจะเป็นอย่างไรก็ยอมเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ขึ้นต่อความอยากความปรารถนาของเราหรือใครๆ เมื่อเราต้องการให้มันเป็นอย่างนั้น ก็ต้องทำให้เหตุปัจจัยให้ได้เป็นอย่างนั้น แล้วแก้ไขหรือจัดการที่ตัวเหตุปัจจัยนั้นๆ เมื่อทำเหตุปัจจัยได้พร้อมบริบูรณ์ที่จะให้เป็นอย่างนั้น มันก็ต้องเป็นอย่างนั้น ถ้าเหตุปัจจัยไม่พร้อมที่จะให้เป็น มันก็ไม่เป็น แล้วก็รู้และแก้ไขกันที่เหตุปัจจัยนั้นแหละ ไม่ใช่แก้ด้วยความอยาก เมื่อปฏิบัติได้แบบนี้ ก็ดำรงตนอยู่เป็นอิสระ อยู่อย่างอิสระ ทำการได้ดีที่สุด พร้อมทั้งไม่มีความทุกข์

๓.๒.๑.๔ วิธีคิดแบบอริยสัจ

วิธีคิดแบบอริยสัจ ๔ เป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องจากวิธีคิดแบบสามัญลักษณะ หรือรู้เท่าทันธรรมดา คือ เมื่อเข้าใจจิตธรรมดาของสิ่งทั้งหลายวางใจได้และตกลงใจว่าจะแก้ปัญหาที่ตัวเหตุปัจจัย จากนั้นก็ดำเนินความคิดต่อไปตามวิธีคิดแบบอริยสัจสี่นี้มีหลักการสำคัญ คือ การเริ่มต้นจากปัญหาหรือทุกข์โดยกำหนดรู้ ทำความเข้าใจปัญหาหรือความทุกข์ให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ปัญหา พร้อมกันนั้นก็กำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่ จะเป็นไปได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหาโดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุจุดหมายที่ได้กำหนดไว้ นั่น ทั้งนี้อาจจัดวางเป็นขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ ๑ กำหนดรู้ แจกแจงแกลงปัญหา ทำความเข้าใจปัญหา สภาพและขอบเขตของปัญหาให้เข้าใจชัดเจนว่าเป็นอะไร คืออะไร เป็นที่ตรงไหนเหมือนแพทย์ตรวจดูอาการของโรค ดูความผิดปกติของร่างกาย วินิจฉัยให้รู้ว่าเป็นอะไร ที่ตรงไหน รู้เข้าใจโรคและร่างกายเฉพาะอย่างยิ่งส่วนซึ่งเป็นที่ตั้งของโรคให้ชัดเจน (ทุกข์)

ขั้นที่ ๒ สืบสวนเหตุแห่งทุกข์ที่จะพึงละ วิเคราะห์ค้นหามูลเหตุหรือต้นตอของปัญหาซึ่งจะองแก้ไขกำจัดหรือทำให้หมดสิ้นไป ตามปกติขั้นนี้ตรงกับวิธีคิดแบบที่ ๑ คือ วิธีคิดแบบปัจจัยการนั่นเอง เหมือนแพทย์ค้นหาสมมุติฐานของโรคหาสาเหตุของโรคซึ่งจะนำไปสู่การรักษาที่ถูกต้องตรงจุดมิใช่รักษาแต่เพียงอาการ(สมุทัย)

ขั้นที่ ๓ เล็งหมายชัดซึ่งการดับทุกข์ที่จะทำให้สำเร็จ เล็งเห็นชัดเจนถึงภาวะปราศจากปัญหาซึ่งมุ่งหมายว่าคืออะไร เป็นไปได้จริงหรือไม่อย่างไร มีความชัดเจนเกี่ยวกับเป้าหมายและหลักการทั่วไป หรือตัวกระบวนการของการแก้ปัญหาที่ก่อนที่จะวาง

รายละเอียดและกลวิธีปลีกย่อยในขั้นดำเนินการ เหมือนแพทย์รู้ว่าโรคนั้น ๆ รักษาได้ มองเห็นกระบวนการของโรคชัดเจนว่าจะหายไปได้อย่างไร (นิโรธ)

ขั้นที่ ๔ จัดวางวิธีการดับทุกข์ที่จะต้องปฏิบัติ เมื่อมีความชัดเจนเกี่ยวกับเป้าหมายและหลักการทั่วไปแล้ว ก็กำหนดวางวิธีการ แผนการและรายการที่จะต้องทำการที่จะแก้ไขกำจัดสาเหตุของปัญหาให้สำเร็จ โดยสอดคล้องกับเป้าหมายและหลักการทั่วไปนั้นเพื่อเตรียมแก้ไขปัญหาต่อไป (มรรค)

๓.๒.๑.๕ วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์

วิธีคิดแบบอรรถสัมพันธ์ หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย เป็นวิธีคิดในระดับปฏิบัติการหรือลงมือทำ คือ การที่จะกระทำการต่าง ๆ โดยรู้และเข้าใจถึงหลักการและความมุ่งหมายของเรื่องนั้น ๆ จะดำเนินไปเพื่อจุดหมายอะไร เพื่อให้เป็นการปฏิบัติที่ได้ผลตามความมุ่งหมายนั้น ไม่กลายเป็นการปฏิบัติที่คลาดเคลื่อนเลื่อนลอยมกมาย เช่น เมื่อจะลงมือทำงานอะไรนั้น ก็ตรวจสอบตนเองให้ชัดเจนว่าเข้าใจหลักการและความมุ่งหมายของงานนั้นดีแล้วหรือไม่ โดยอาจคอยตั้งคำถามว่า อันนี้เพื่ออะไร ๆ เป็นต้น

วิธีคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย เป็นการพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง ธรรม กับ อรรถ หรือหลักการ กับ ความมุ่งหมาย นำไปสู่การปฏิบัติถูกต้องที่เรียกว่า ธรรมานุธรรมปฏิบัติ ทำให้ข้อปฏิบัติย่อยเข้ากันได้ สอดคล้องกัน และส่งผลแก่หลักการใหญ่เป็นไปเพื่อจุดหมายที่ต้องการ

๓.๒.๑.๖ วิธีคิดแบบเห็นคุณเห็นโทษ แล้วหาทางออก

วิธีคิดแบบเห็นคุณเห็นโทษ แล้วหาทางออก เป็นวิธีคิดในการมองให้ครบทั้งข้อดี ข้อเสีย และทางแก้ไข หาทางออกให้หลุดรอดปลอดภัยพ้นจากข้อบกพร่องต่าง ๆ เป็นวิธีมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง เน้นการศึกษาและยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้น ๆ เป็นอยู่ทุกแง่ทุกมุมเพื่อให้รู้และเข้าใจถูกต้องตามความเป็นจริงทั้งด้านดี ด้านเสีย จุดอ่อน จุดแข็ง ศัพท์ทางธรรมดา เรียกว่า วิธีคิดโดยรู้ อัสสาทะ คิดหาคุณค่า คิดหาข้อดี อาทิภาวะ คิดหาโทษ คิดหาข้อเสีย และนิสสรณะ คิดหาทางออก การยอมรับทั้งด้านดี ทั้งด้านเสีย และเป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องกับการปฏิบัติมาก มีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ ต้องมองเห็นทั้งด้านดี และด้านเสีย หรือทั้งคุณทั้งโทษ ต้องมองเห็นทางออก เห็นจุดหมาย และรู้จุดหมายที่จะไป

วิธีคิดแบบนี้ พระพุทธเจ้าทรงเน้นมาก เพราะคนทั้งหลายมักจะตื่นตามกัน และเอนเอียงง่ายพอจับได้อะไรดี ก็มองเห็นแต่ดีไปหมด พอจับได้ว่าอะไรไม่ดีก็เห็นแต่เสียไปหมด ทำให้พลาดทั้งความรู้จริงและการปฏิบัติที่ถูกต้อง อันที่จริงนั้นปกติของสิ่งทั้งหลายย่อมมีทั้งส่วนดี ส่วนเสีย จุดอ่อน จุดแข็ง เป็นต้น อาจดีมากหากอยู่ในกรณีแวดล้อมอย่างหนึ่ง หรืออาจจะดีน้อย หากได้อยู่ในกรณีแวดล้อมหรือเงื่อนไขอีกอย่างหนึ่ง เมื่อได้ตระหนักและยอมรับถึงข้อดี ข้อเสีย จุดอ่อน จุดแข็งแล้ว เราก็จะได้ระมัดระวัง ปิดกั้นทางเสียหรือหาสิ่งชดเชยทดแทนให้ประโยชน์ที่ได้สมบูรณ์ต่อไป

๓.๒.๑.๗ วิธีคิดแบบคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม

วิธีคิดแบบคุณค่าแท้ – คุณค่าเทียม เป็นการพิจารณาเกี่ยวกับปฏิเสวนา เช่น การใช้สอย หรือบริโภคนิยม เป็นวิธีคิดแบบสกัดหรือบรรเทาตัวตน ตัดทางไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจแล้วชักจูงพฤติกรรมต่อไป

วิธีคิดแบบนี้ ใช้น่ามากในชีวิตประจำวัน เพราะเกี่ยวข้องกับบริโภคนิยม การใช้สอยปัจจัยสี่ และวัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่างๆ ทางเทคโนโลยี มีหลักการโดยย่อว่า คนเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ เพราะเรามีความต้องการ สิ่งใดที่สามารถสนองความต้องการของเราได้ สิ่งนั้นก็มิใช่ประโยชน์ที่มีคุณค่าแก่เรา จำแนกได้เป็น ๒ ประเภทตามชนิดของความต้องการ คือ

๑. คุณค่าแท้ หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง มนุษย์นำมาใช้ในการแก้ปัญหาของตน เพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น คุณค่านี้อาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่า จะเรียกว่าคุณค่าที่สนองปัญญาก็ได้ เช่น อาหาร มีคุณค่าเป็นประโยชน์สำหรับหล่อเลี้ยงร่างกายให้ดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ มีสุขภาพดี มีกำลังเกื้อกูลแก่การปฏิบัติหน้าที่ เป็นต้น (คุณค่าแท้ที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยธรรมชาติ)

๒. คุณค่าเทียม หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งที่มนุษย์พากันให้แก่สิ่งนั้นเพื่อปรนเปรอการเสพสรวายเวทนา เพื่อเสริมความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ของตัวตนที่ยึดถือไว้ คุณค่านี้อาศัยตัณหาเป็นเครื่องตีค่า จะเรียกว่าคุณค่าที่สนองตัณหาก็คือ เช่น อาหาร มีคุณค่าอยู่ที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนาน หรือความโก้หรูหรารของรถยนต์ มีราคา ความสวยงามเป็นเครื่องแสดงหรือเครื่องวัดฐานะ เป็นต้น

วิธีคิดแบบนี้ มุ่งให้เข้าใจและเลือกเสพคุณค่าแท้ที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตอย่างแท้จริงเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น คุณค่าแท้นั้นนอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงแล้ว ยังเกื้อกูลต่อความเจริญงอกงามของกุศลธรรม เช่น ความมีสติ ทำให้พ้นจากความเป็นทาสของวัตถุ เป็นต้น

๓.๒.๑.๘ วิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรม

วิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรม เป็นวิธีคิดแบบเร้ากุศล หรือคิดแบบกุศลภาวนา เป็นวิธีคิดในแนวสกัตกัณฑ์หรือบรรเทาและขัดเกลาตัณหา ส่งเสริมความเจริญงอกงามแห่งกุศลธรรม และสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะ

หลักการมีอยู่ว่า ประสบการณ์ คือ สิ่งที่ได้ประสบหรือได้รับรู้อย่างเดียวกับบุคคลที่ประสบหรือรับรู้ต่างกัน อาจมองเห็นและคิดนึกปรุงแต่งไปคนละอย่างสุดแต่โครงสร้าง แนวทางความเคยชินที่เป็นเครื่องปรุงของจิต คือ สังขาร ที่ผู้หนึ่งได้สั่งสมไว้ หรือสุดแต่การทำใจในขณะนั้นๆ คนหนึ่งมองแล้ว คิดปรุงแต่งไปในทางดีงาม แต่อีกคนหนึ่งมองแล้ว คิดปรุงแต่งไปในทางไม่ดีไม่งาม เป็นโทษเป็นอกุศล รวมถึงเรื่องของเวลา คราวหนึ่งคิดดี คราวหนึ่งคิดร้าย การทำใจที่ช่วยตั้งต้นและชักนำความคิดให้เดินไปในทางที่ดีงามและเป็นประโยชน์ เรียกว่า วิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรม

วิธีคิดในแบบนี้ มีความสำคัญในแง่ที่ทำให้เกิดความคิดและการกระทำที่ดีงามเป็นประโยชน์ในขณะนั้นๆ และช่วยแก้ไขนิสัยความเคยชินร้ายๆ ของจิตที่ได้สั่งสมไว้แต่เดิมพร้อมกับสร้างนิสัยความเคยชินใหม่ที่ดีงามให้แก่จิตไปในเวลาเดียวกัน

เช่น การคิดถึงความตาย เมื่อคิดถึงแล้วก็เกิดความสลดหดหู่ ความเศร้า ความเหี่ยวแห้งใจ ตลอดจนเกิดความดีใจเมื่อนึกถึงความตายของคนที่เราเกลียดชัง แต่ถ้าในขณะที่เราคิดนั้น เรามีโยนิโสมนสิการอยู่ด้วย เราก็จะเกิดความรู้สึกตื่นตัว ใจไม่ประมาทเร่งชวนชวายนปฏิบัติกิจหน้าที่ ทำสิ่งดีงามเป็นประโยชน์ ตลอดจนรู้เท่าทันความจริงที่เป็นคติธรรมตาของสังขาร เป็นต้น เรียกได้ว่าเป็นการคิดถึงความตายที่ถูกต้องวิธี

องค์ประกอบสำคัญที่คอยพยุงความคิดให้อยู่ในโยนิโสมนสิการ ได้แก่ สติ ซึ่งช่วยยับยั้งความคิดที่หลงลอยไปเป็นอโยนิโสมนสิการมี 2 คือ เพื่อความรู้ตามสภาวะ ซึ่งมีลักษณะที่แน่นอนเป็นอย่างเดียว แลเพื่อเสริมสร้างกุศลธรรม ซึ่งมีลักษณะแผกผันไปได้หลากหลายนั้น มีจุดแยกอยู่ที่ขณะตั้งต้นความคิด และสติอาจมีบทบาท

สำคัญในการเลือกทางแยกที่จุดตั้งระหว่างโยนิโสมนสิการแบบต่างๆ นี้ เช่นเดียวกับที่สติสามารถเลือกกระหว่าง โยนิโสมนสิการ กับ อโยนิโสมนสิการ ได้

๓.๒.๑.๙' วิธีคิดแบบมีสติเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน

วิธีคิดแบบมีสติเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน เป็นวิธีคิดที่มีปัจจุบันธรรมดาเป็นอารมณ์ความจริง เป็นเพียงส่วนหนึ่งของวิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรม ข้อที่ใช้ สติกำกับไปด้วย

วิธีคิดในแบบนี้ ที่แยกแสดงออกมาเป็นอีกข้อหนึ่งต่างหากนั้นเป็นเพราะมีแง่ที่ควรทำความเข้าใจเป็นพิเศษ และเป็นวิธีคิดที่มีความสำคัญโดยลำพังตัวของมันเอง

ข้อที่จะต้องทำความเข้าใจเป็นพิเศษนั้น คือ การที่ผู้เข้าใจผิดเกี่ยวกับความหมายของการเป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยเข้าใจไปว่า พุทธศาสนาสอนให้คิดถึงสิ่งที่อยู่เฉพาะหน้ากำลังเป็นไปในปัจจุบันเท่านั้น ไม่คิดพิจารณาเกี่ยวกับอดีต หรืออนาคต ตลอดจนไม่คิดเตรียมการวางแผนเพื่อกาลภายหน้า

ลักษณะความคิดชนิดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นการคิดที่อยู่ในแนวทางของความรู้หรือคิดด้วยอำนาจปัญญา เป็นการคิดที่สามารถรวมเอาเรื่องที่เป็นอยู่ในขณะนี้ เรื่องที่ล่วงผ่านมาแล้ว และเรื่องของกาลภายหน้าเข้าในการเป็นอยู่ในปัจจุบัน เช่น การคิดพิจารณาเกี่ยวกับเรื่องในอดีต ถือเป็นการคิดที่นำมาใช้เป็นบทเรียนก่อให้เกิดความไม่ประมาทระมัดระวังป้องกันภัยในอนาคต เป็นต้น

คำว่า ปัจจุบัน ในทางธรรม มิใช่เพ่งที่เหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น แต่หมายถึง สิ่งที่เกี่ยวข้องในขณะนั้นๆ เป็นสำคัญ ดังนั้น สิ่งก็ตามความหมายของคนทั่วไปไม่ว่าจะเป็นอดีตหรืออนาคต ก็อาจกลายเป็นปัจจุบัน ตามความหมายของนามธรรมได้ सरूपง่าย ๆ ว่า ความเป็นปัจจุบัน กำหนดเอาที่ความเกี่ยวข้อง ต้องรู้ ต้องทำเป็นสำคัญ สิ่งที่เป็นปัจจุบันคลุมถึงเรื่องราวทั้งหลายที่เชื่อมโยงต่อกันมา

วิธีคิดแบบนี้มุ่งที่จะช่วยแบ่งแยกความคิดถึงอดีตและอนาคตตามแนวทางของต้นเหตุที่เพื่อผันเลื่อนลอย ผลาญเวลาและคุณภาพของจิตใจให้สูญเปล่า การคิดที่ถูกวิธีจะช่วยให้เกิดประโยชน์ในการปฏิบัติในทางปัจจุบันให้ถูกต้องได้ผลดียิ่งขึ้น เป็นการสนับสนุนให้มีการตระเตรียมและวางแผนในกิจการล่วงหน้า

๓.๒.๑.๑๐ วิธีคิดแบบวิภัชชวาท

วิธีคิดแบบวิภัชชวาท เป็นวิธีคิดที่ใช้การพูดแยกแยะ จำแนก แจกแจง แดงความ แบบวิเคราะห์ เป็นการมอง และแสดงความจริง โดยแยกแยะออกให้เห็นในแต่ละด้านให้ครบทุกด้าน ไม่ใช่จับเอาบางแง่บางประเด็น ขึ้นมาวินิจฉัยตีคลุมลงไป อย่างนั้นทั้งหมดความจริงวิภัชชวาทเป็นชื่อเรียกระบบความคิดของพระพุทธศาสนา ทั้งหมด มีความหมายครอบคลุมวิธีคิดที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นหลาย ๆ อย่าง

วิธีคิดแบบนี้ทำให้ความคิดและการวินิจฉัยเรื่องราวต่าง ๆ ชัดเจน ตรงไปตรงมาตามความเป็นจริง เท่าความจริง พอดีกับความจริง เพื่อให้เข้าใจ ความหมายของวิภัชชวาทชัดเจนยิ่งขึ้น ขอจำแนกวิธีคิดแบบวิภัชชวาทออกไปใน ลักษณะต่างๆ ดังนี้

๑. จำแนกในด้านของความจริง

- จำแนกตามที่เป็นอยู่จริงของสิ่งนั้น ๆ มองความจริงให้ตรงตามที่เป็นอยู่ในแง่หนึ่งด้านนั้น ไม่ใช่จับเอาความจริงเพียงแง่หนึ่งมาตีคลุมเป็นอย่างนั้นไปหมด

- จำแนกโดยมองความจริงของสิ่งนั้น ๆ ให้ครบทุกแง่ทุกด้าน ไม่มองแคบ ๆ ไม่ติดอยู่กับส่วนเดียวแง่เดียวของสิ่งนั้น แต่มองให้หลายแง่หลายด้าน เช่น คน ๆ หนึ่งอาจจะดีในแง่หนึ่ง แต่ไม่ดีในแง่นี้ การคิดจำแนกในแง่นี้ เป็นส่วนเสริมกันกับข้อแรกให้ได้ผลสมบูรณ์ และมีผลรวมไปถึงการเข้าใจในภาวะที่องค์ประกอบต่าง ๆ มารวมกัน โดยครบถ้วน จึงเกิดขึ้นเป็นสิ่งนั้น ๆ เป็นการเห็นที่กว้างไปถึงลักษณะด้านต่าง ๆ และองค์ประกอบต่าง ๆ ของมัน

๒. จำแนกโดยส่วนประกอบ

วิเคราะห์แยกแยะ ให้รู้ว่าสิ่งนั้นเกิดขึ้นจากองค์ประกอบย่อยต่าง ๆ มา ชุมนุมกันเข้า ไม่ติดอยู่ภายนอกหรือถูกลวงโดยภาพรวมของสิ่งนั้น ๆ เช่น การแยกแยะ คนออกเป็นนามและรูปเป็นขั้น ๕ แบ่งชอยออกจนเห็นภาวะที่ไม่เป็นอัตตา

๓. จำแนกโดยลำดับขณะ

แยกแยะวิเคราะห์ปรากฏการณ์ตามลำดับ แห่งเหตุแห่งปัจจัย ให้มองเห็นตัวเหตุปัจจัยที่แท้จริงที่เกิดขึ้นในแต่ละขณะ เป็นวิธีที่ใช้มากในฝ่ายอภิธรรม เช่น โจรปล้นบ้านและฆ่าเจ้าทรัพย์ตาย หากคิดจำแนกโดยลำดับขณะแล้วจะเห็นว่า โจรโลก

อยากได้ทรัพย์ แต่เจ้าทรัพย์เป็นอุปสรรคต่อการใช้ทรัพย์นั้น ความโลภทรัพย์จึงเป็นเหตุให้ใจมีโทสะต่อเจ้าทรัพย์ใจจึงฆ่าเจ้าทรัพย์ ตัวเหตุที่แท้ของการฆ่าคือโทสะ หาใช่โลภะไม่ โลภะเป็นเพียงเหตุให้ลักทรัพย์ และเป็นปัจจัยให้โทสะเกิดเท่านั้น ในภาษาสามัญจะพูดว่า ใจฆ่าคนเพราะความโลภ แต่ถ้าพิจารณาตามขบวนการที่เป็นไปตามลำดับขณะความโลภเป็นเพียงตัวการเริ่มต้นในเรื่องนั้นเท่านั้น

๔. จำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

สืบสาวหาเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์สืบทอดกันมาของสิ่งหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทำให้มองเห็นความจริงที่สิ่งทั้งหลายไม่ได้ตั้งอยู่ลอยๆ แต่เกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุแห่งปัจจัย การคิดจำแนกในแง่นี้ตรงกับวิธีคิดแบบที่ ๒ คือ วิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัย ตามแนวคิดนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมอย่างที่เราเรียกว่า อิทัปปัจจยตา หรือปัจจยสมุปบาทเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมนิคาเยนธรรมเทศนาหรือวิธีคิดแบบมัชฌิมนิคาเยนธรรม

การจำแนกโดยสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย นอกจากช่วยไม่ให้เผลอ มองสิ่งต่างๆ อย่างโดดเดี่ยวขาดลอย แล้วยังครอบคลุมไปถึงการที่จะให้รู้จักกับเหตุปัจจัยได้ตรงกับผลของมัน ความขัดสนที่มักเกิดขึ้นแก่คนทั่วไป ๓ อย่าง คือ

- การนำเอาเรื่องราวอื่นๆ นอกกรณีมาปะปะสับสนกับเหตุปัจจัยเฉพาะกรณี วิธีคิดแบบนี้ช่วยให้แยกเอาเรื่องราวหรือปัจจัยอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องออกไปจากเหตุปัจจัยที่แท้จริง รวมถึงการจับผลให้ตรงกับเหตุด้วย

- ความไม่ตระหนักถึงภาวะที่ปรากฏการณ์หรือผลที่คล้ายกัน ซึ่งอาจเกิดจากเหตุปัจจัยที่ต่างกัน หรืออย่างเดียวกัน เช่น การได้ทรัพย์มาอาจเกิดจากขยันทำงาน จากการทำให้ผู้ให้ทรัพย์พอใจ หรือจากการลักขโมยก็ได้ เป็นต้น

- การไม่ตระหนักถึงเหตุปัจจัยส่วนพิเศษนอกเหนือจากเหตุปัจจัยที่เหมือนกัน คนมักมองเฉพาะแต่เหตุปัจจัย บางอย่างที่ตนมันหมายความว่า จะให้เกิดผลอย่างนั้นๆ ครั้นต่างบุคคลทำเหตุปัจจัยอย่างเดียวกันแล้ว คนหนึ่งได้รับผลที่ต้องการ อีกคนหนึ่งไม่ได้รับผลนั้น ก็เห็นว่าเหตุปัจจัยนั้นไม่ได้ผลจริง

๕. จำแนกโดยเงื่อนไข

มองโดยพิจารณาเงื่อนไขประกอบด้วย เช่น ถ้าถามว่าบุคคลนี้ควรคบหรือไม่ ถ้าพระภิกษุเป็นผู้ตอบก็อาจกล่าวได้ว่าถ้าคบแล้ว อกุศลธรรมเจริญกุศลธรรมเสื่อมก็

ไม่ควรครบ แต่ถ้าครบแล้วอกุลเสียมกุลธรรมเจริญก็ควรครบ การตอบแบบวิภังชวาท จะวินิจฉัยโดยพิจารณาเงื่อนไขต่าง ๆ คือ

- ความโน้มเอียง ความพร้อม นิสัย ความเคยชินต่าง ๆ ซึ่งเด็กได้สั่งสมไว้โดยการอบรมเลี้ยงดูและอิทธิพลทางวัฒนธรรม เป็นต้น เท่าที่อยู่ในขณะนั้น มีความสามารถพื้นฐานของเด็กที่จะเล่นไป

- โยนิโสมนสิการ คือ เด็กรู้จักใช้โยนิโสมนสิการโดยปกติหรือไม่ และแค่นั้นเพียงไร

- กัลยาณมิตร คือ บุคคลหรืออุปกรณ์ที่จะช่วยชี้แนะแนวทางการคิดความเข้าใจอย่างถูกต้องต่อสิ่งที่พบเห็น หรือที่จะชักนำให้เกิดโยนิโสมนสิการ อย่างได้ผลหรือไม่ ไม่ว่าจะเป็นกัลยาณมิตรในครอบครัว ในสื่อมวลชนนั้น ๆ หรือทั่ว ๆ ไป ในสังคมก็ตาม

- ประสบการณ์ คือ สิ่งที่ปล่อยให้แพร่หรือให้เด็กพบเห็นนั้น มีลักษณะหรือคุณสมบัติที่เร้าหรือยั่วยุ เป็นต้น รุนแรงมากน้อยถึงระดับใด

- วิภังชวาท ในฐานะวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่ง

วิภังชวาทปรากฏอยู่บ่อย ๆ ในรูปของการตอบปัญหาและท่านจัดเป็นวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่ง ในบรรดาวิธีตอบปัญหา ๔ อย่าง มีชื่อเฉพาะเรียกว่าวิภังชวาทพยากรณ์ ซึ่งก็คือการนำเอาวิภังชวาทไปใช้ในการตอบปัญหา เพื่อความเข้าใจชัดเจนในเรื่องนี้ ถึงทราบวิธีตอบปัญหา ปัญหาพยากรณ์ ๔ อย่าง คือ เอกังสพยากรณ์ การตอบอย่างเดียวเด็ดขาด, วิภังชพยากรณ์ การแยกแยะตอบ, ปฏิปจฉาพยากรณ์ การตอบโดยย้อนถาม, รูปนพยากรณ์ การยังตอบหรือหยุดตอบ

วิธีตอบ ๔ อย่างนี้ แบ่งตามลักษณะของปัญหา ดังนั้น ปัญหาจึงแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท ตรงกับวิธีตอบเหล่านั้น จะยกตัวอย่างปัญหาตามที่แสดงไว้ในคัมภีร์รุ่นหลังมาแสดงประกอบความเข้าใจดังนี้

เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ควรแยกแยะหรือจำแนกตอบ เช่น ถามว่าสิ่งที่ไม่เที่ยง ได้แก่ จักขุไข่มุข ฟังตอบได้ที่เดียวแน่นอนลงไปว่าใช่

วิภาษพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ควรแยกแยะหรือจำแนกตอบ เช่น ถามว่าสิ่งที่ไม่เที่ยง ได้แก่จักขุไข่มุข ฟังแยกแยะตอบว่าไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น แม้โสตะฆานะ เป็นต้นก็ไม่เที่ยง

ปฏัจฉนพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ไม่ควรตอบโดยย้อนถาม เช่น ถามว่าจักขุฉันใดโสตะก็ฉันนั้น โสตะฉันใดจักขุก็ฉันนั้นไข่มุข ฟังย้อนถามว่า มุ่งความหมายแง่ใด ถามใด หมายถึง แง่ใซ้ดูหรือเห็น ก็ไม่ใช่ แต่ถ้ามุ่งความหมายแง่ว่าไม่เที่ยงก็ใช่

ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้ง หรือพับเสีย ไม่ควรตอบ เช่น ถามว่า ชีวะกับสรีระ คือ สิ่งเดียวกันไข่มุข ฟังยับยั้งเสียไม่ต้องตอบ

สรุปลงโดยทั่วไปหลักการโยนิโสมนสิการทั่วไป เมื่อมีโยนิโสมนสิการสัมมาทิฏฐิก็เกิดขึ้นได้ เมื่อสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้น องค์ประกอบมูลฐานของมรรควิธีแห่งการแก้ปัญหา หรือมรรคาแห่งความดับทุกข์ก็เกิดขึ้น จากนั้นกระบวนการแห่งการศึกษาที่ดำเนินต่อไป

๓.๓ โยนิโสมนสิการกับวิธีการคิด

ความสุขของมนุษย์ เกิดจากการรู้จักดำเนินชีวิตให้ถูกต้องทั้งต่อตัวเองและผู้อื่น คือ การรู้จักคิดเป็น พุดเป็น และทำเป็น

การคิดเป็น เป็นการคิดอย่างถูกต้อง เป็นศูนย์กลางที่บริหารการดำเนินชีวิตทั้งหมด ทำหน้าที่ชี้แนะและควบคุมการกระทำ วิธีการคิดจะเริ่มเข้ามามีบทบาทเมื่อมนุษย์ได้รับข้อมูลจากสิ่งแวดล้อมซึ่งมีอยู่มาก หากคิดเป็นหรือคิดดีก็จะเกิดการเลือกรับเป็นหรือเลือกรับแต่สิ่งที่ดีๆ เมื่อรับมาแล้วก็จะเกิดการคิด ดีความเชื่อมโยงและตอบสนองออกมา เป็นการกระทำในขั้นตอนนี้จะมีสิ่งปรุงแต่งความคิดเข้ามา ได้แก่ อารมณ์ชอบ ชัง คติ และอคติต่างๆ ซึ่งมีผลต่อการคิดดีความเชื่อมโยงและการกระทำ ถ้าคิดเป็นคิดโดยรู้ถึงสิ่งปรุงแต่งต่างๆ นั้นก็จะสามารถบริหารการกระทำ อย่างเหมาะสมได้

วิธีการคิดเป็น เป็นสิ่งที่พัฒนาได้ ฝึกฝนได้โดยกระบวนการที่เรียกว่า การศึกษาหรือสิกขา การพัฒนานั้น เรียกว่า การพัฒนาสัมมาทิฏฐิ ผลที่ได้ คือ มรรคหรือการกระทำที่ดีงาม การพัฒนาปัญญาของตนเองให้เกิดมีสัมมาทิฏฐิ คือ การมีความรู้ความเข้าใจ ความคิดเห็น ค่านิยมที่ถูกต้อง ดีงาม เกื้อกูลแก่ชีวิตและครอบครัว

สัมมาทิฐิ ทำให้เกิดการพูดและการกระทำ ที่ถูกต้องดีงาม สามารถดับทุกข์ และแก้ปัญหาได้ บัณฑิตที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิมี ๒ ประการ คือ บัณฑิตภายนอก เรียกว่า ปรโตโฆสะ ได้แก่ สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ครู พ่อแม่ เพื่อน สื่อมวลชน ฯลฯ และบัณฑิตภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ได้แก่ การคิดเป็น

การศึกษาทั้งหลายที่จัดกันมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ทำกันอย่างเป็นงานเป็น การเป็นระบบ ระเบียบ ถือว่าเป็นปรโตโฆสะทั้งสิ้น บุคคลส่วนใหญ่ในโลกจะสามารถ พัฒนาตนเองให้ใช้โยนิโสมนสิการอย่างเดียวนั้นไม่ได้ จำเป็นต้องอาศัยปรโตโฆสะก่อนใน เบื้องต้น

โยนิโสมนสิการ คือ การคิดเป็น เป็นความสามารถที่บุคคลรู้จักมองรู้จัก พิจารณาสິงทั้งหลายตามสภาวะโดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้นจากต้นเหตุตลอดทางจนถึง ผลสุดท้ายที่เกิด แยกแยะเรื่องออกให้เห็นตามสภาวะที่เป็นจริง คิดตามความสัมพันธ์ที่ สืบทอดจากเหตุโดยไม่เอาความรู้สึกอุปาทานของตนเองเข้าไปจับหรือเคลือบคลุม บุคคล นั้นจะสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม ด้วยวิธีการแห่งปัญญา

โยนิโสมนสิการ เป็นองค์ประกอบภายในมีความเกี่ยวข้องกับการฝึกใช้ ความคิดให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ คิดอย่างวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างตื้น ๆ ผิดเพี้ยน เป็นขั้นตอนสำคัญของการสร้างปัญญา ทำ ใจให้บริสุทธิ์ และเป็น อิสระ ทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ นำ ไปสู่ความเป็นอิสระไร้ทุกข์ พร้อมด้วยสันติสุขเป็น จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา โยนิโสมนสิการ ไม่ใช่ตัวปัญญา แต่เป็นปัจจัยให้เกิด ปัญญา มีเป้าหมายสูงสุดคือการดับทุกข์ ในการดำเนินชีวิต สติเป็นองค์ธรรมที่จำเป็นต้อง ใช้ในการทำ งานทุกอย่างโยนิโสมนสิการ เป็นสิ่งหล่อเลี้ยงสติที่ยังไม่เกิดให้ได้เกิด ช่วย ให้สติที่เกิดแล้วเกิดต่อเนื่องต่อไป

กลไกการทำงานของโยนิโสมนสิการในกระบวนการคิด เมื่อบุคคลรับรู้สิ่งใด ความคิดก็จะพุ่งเข้าสู่ความชอบหรือไม่ชอบทันที นั่นคือสิ่งปรุงแต่ง เนื่องจากบุคคลมี ประสบการณ์มาก่อน เรียกสิ่งปรุงแต่งนั้นว่าวิชา ในตอนนี้เองที่โยนิโสมนสิการจะเข้าไป สกัดกั้นความคิดนั้นแล้วเป็นตัวนำ เอากระบวนการคิดบริสุทธิ์ที่จะพิจารณาตามสภาวะ ตามเหตุปัจจัย เป็นลำดับไม่สับสน มีเหตุผลและเกิดผลได้ ทำให้คนเป็นนายไม่ใช่ทาส ของความคิด เอาความคิดมาใช้แก้ปัญหาได้

คนปกติสามารถใช้โยนิโสมนสิการง่าย ๆ ได้โดยการพยายามควบคุมกระแสความคิดให้อยู่ในแนวทางที่ตรงตามทางที่เคยได้รับการอบรมสั่งสอนจากกัลยาณมิตรมาก่อนแล้ว และเมื่อพิจารณาเห็นความจริง และรู้ว่าคำ แนะนำ สั่งสอนนั้นถูกต้องตรงตาม มีประโยชน์ ก็ยิ่งมั่นใจและเกิดศรัทธาขึ้นเอง เกิดเป็นการประสานกันระหว่างปัจจัยภายนอกกับปัจจัยภายใน กลายเป็นความหมายของตนเป็นที่พึงแห่งตนได้ ดังนั้นในการสอนเพื่อสร้างศรัทธาจะต้องพยายามให้นักเรียนได้รับรู้ผลและเกิดความตระหนักในผลของการกระทำ ความดี ต้องเร้าให้เกิดการเสริมแรงภายใน

กล่าวโดยสรุปกลไกการทำงานของโยนิโสมนสิการและความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายนอกกับโยนิโสมนสิการ มีดังนี้

โยนิโสมนสิการจะทำงาน ๒ ขั้นตอนคือ รับรู้อารมณ์หรือประสบการณ์จากภายนอก การรับรู้ด้วยโยนิโสมนสิการจะเป็นการรับรู้อย่างถูกต้อง มีการคิดค้นพิจารณาอารมณ์หรือเรื่องราวที่เก็บเข้ามาเป็นการพิจารณาข้อมูลด้วยสติซึ่งจะเอาไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและทำ กิจกรรมต่าง ๆ ต่อไป

กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างบุคคลปัจจัยภายในกับโลกหรือสภาพแวดล้อมภายนอก โดยกัลยาณมิตรเชื่อมโยงบุคคลติดต่อกับโลกทางสังคมอย่างถูกต้อง และโยนิโสมนสิการเชื่อมต่อบุคคลกับโลกทางจิตใจของตนเองอย่างถูกต้อง

๓.๔ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกนั้น เป็นการใช้วิธีวิเคราะห์ โดยการอนุโลมวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ๑๐ ประการในพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่กล่าวมาแล้วนั้น เพียงแต่ไม่ได้ยกมาเป็นตัวอย่างทั้งหมด ผู้วิจัย ได้หยิบยกเพียงบางวิธีคิดของตัวละครคือพระเวสสันดรเพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาเท่านั้น

ในเบื้องต้นนี้ จึงได้นำเอาเฉพาะบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครที่ปรากฏในบทที่ ๒ มาวิเคราะห์ว่ามีวิธีคิดอย่างไร และเมื่อคิดแล้ว ส่งผลอย่างไรต่อการดำเนินชีวิตชีวิตของตนเองและบุคคลที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๓.๔.๑ วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย

พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีบริจาคบุตรธิดาซึ่งเป็นบุคคลที่ตนรัก และห่วงแหนยิ่งนัก เช่น “ดูก่อนพ่อชาลีลูกกรีก มาเน่เกิด ลูกทั้งสองจงยังบารมีของพ่อให้เต็ม จงช่วยโสจรสรงหทัยของพ่อให้เย็นฉ่ำ จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นตั้ง ยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาครคือภพ พ่อจักข้ามซึ่งฝั่งคือชาติ จักยังสัตว์โลก พร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย ดูก่อนลูกกัณหา มาเน่เกิด เจ้าเป็นธิดาที่รัก ทานบารมีก็เป็น ที่รักของพ่อ จงช่วยโสจรสรงหทัยของพ่อให้เย็นฉ่ำ ขอจงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสอง จงเป็นยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาครคือภพ พ่อจักข้ามซึ่งฝั่ง คือ ชาติจักช่วย สัตว์โลก พร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย”^{๒๙}

เหตุที่ทรงตัดสินใจบริจาคบุตรธิดา เพราะพระองค์คิดว่า ถ้าเราไม่ตัดสินใจบริจาคบริจาคบุตรธิดาที่รักยิ่งไป พระโพธิญาณก็คงจะไม่เกิดขึ้น สัตว์โลกก็จะต้องประสบทุกข์ คือ เกิดแก่เจ็บตาย วนเวียนอยู่ในวัฏฏะสงสาร แต่เมื่อพระโพธิญาณเกิดขึ้นแล้ว เราก็ได้สั่งสอนเวไนยบุคคลให้บรรลुरुธรรม เพื่อพ้นจากกองทุกข์ คือ เกิดแก่เจ็บตาย พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้

วิธีคิดเช่นนี้ เป็นการแบบสืบสาวเหตุปัจจัย ดังที่คิดปรารณาเอาไว้ว่า หากบำเพ็ญบารมีครบ ๑๐ ประการแล้ว ย่อมสามารถที่จะทรงบรรลุวัตถุประสงค์ที่ทรงปรารณาจะสั่งสอนให้สัตว์โลกทั้งปวงพ้นทุกข์ได้ แสดงให้เห็นถึงความเป็นพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรที่ปรารณาจะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยแท้

ตารางที่ ๙ แสดงวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย

ตัวละคร	กัณฑ์ที่ปรากฏ	ข้อความที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง
พระเวสสันดร	กัณฑ์กุมาร	“...พ่อเอ๋ย เจ้าชาลีรสुरิยสงศ์เยาวเรศ...พระลูกเอ๋ย เจ้าจะนั่งนานอยู่ไยในสระศรีขึ้นมานี้สิพ่อมาแม่มา ช่วยพระบิดายกยอดปิยบุตรทานบารมีแต่ในครั้ง เดียวนี้เกิด” ^{๓๐}

^{๒๙} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๑๗๐/๕๔๘.

^{๓๐} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร : องค์การของคุรุสภา, ๒๕๓๑). หน้า ๒๑๐-๒๑๒.

๓.๔.๒ วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ

พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี คือ การบริจาคชั้นสูงสุด อันเป็นสิ่งที่มีมนุษย์เราทำได้ยากโดยเฉพาะการบริจาคเลือด เนื้อ หรืออวัยวะ จนกระทั่งการบริจาค บุตรธิดา สามภริยา ซึ่งเป็นบุคคลที่ตนรักและหวงแหนยิ่งนัก เช่น “เราจะให้หทัย ให้จักขุเงิน ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์ หรือแก้วมณี เป็นทรัพย์ภายนอกของเรา จะเป็นอะไรไปเมื่อยากมาถึง เราเห็นแล้วก็จงให้แขนขวาแขนซ้าย ไม่หวั่นไหวเลย ใจของเรายินดีในทาน ชาวสี่พีที่ทั้งปวงจงขับไล่ จงฆ่าเราเสียหรือจะตัดเราให้เป็นเจ็ดท่อนก็ตามเถิด เราจักไม่งดการให้ทานเลย”^{๓๑}

เหตุที่พระเวสสันดรทรงบริจาคสิ่งที่บริจาคได้ยาก เพราะพระองค์ทรงคิดว่า เลือด เนื้อ หรืออวัยวะนั้น เป็นเพียงส่วนประกอบของร่างกายที่ประกอบรวมเข้ากันขึ้นเป็นตัวตนเป็นร่างกายของเราเอง ฉะนั้นเมื่อประกอบกันเช่นนี้ จึงไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงของเรา ร่างนี้จิตของเราเพียงได้มาอาศัยอยู่เพื่อบำเพ็ญบารมีให้เต็มเท่านั้น เมื่อร่างกายนี้เสื่อมไปจิตของเราก็ต้องอาศัยร่างใหม่อยู่เพื่อบำเพ็ญบารมีอีก ดังนั้นจึงยอมเสียสละได้แม้เลือด เนื้อ หรืออวัยวะ

วิธีคิดเช่นนี้ เป็นการคิดถึงความเป็นจริงของสังขาร คือ ร่างกายและจิตใจ แล้วพระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่จิตใจ คือ ทรงมีพระทัยหนักแน่นในการบำเพ็ญบารมี แสดงให้เห็นว่า ร่างกายนี้เราไม่ควรยึดมั่น ถ้ามั่นว่าเป็นตัวเป็นตน เป็นเราเป็นเขา

ตารางที่ ๑๐ แสดงวิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ

ตัวละคร	กัณฑ์ที่ปรากฏ	ข้อความที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง
พระเวสสันดร	กัณฑ์หิมพานต์	“...ฝ่ายหน่อพระชินศรี...ให้อำมาตย์ทำจทานศาลา...จัดแจงเงินทองเสื้อผ้า ราชวัตถาศูภาภรณ์ พรรณแพร่ม้วนม้วนม่านสรรพภัณฑ์เครื่องดีอันมีค่า..แล้วยกให้แก่ยากจกเข็ญใจทุกถ้วนหน้า...” ^{๓๒}

^{๓๑} พุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๐๖๘/๔๙๒.

^{๓๒} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร : องค์การของคุรุสภา, ๒๕๓๑). หน้า ๑๙.

๓.๔.๓ วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์

พระเวสสันดรทรงเป็นปฤชชน ยังตัดความรักความเยื่อใยไม่ขาด พระองค์ต้องทรงระทมพระทัย ทรงกรรแสงร่ำไห้เมื่อได้ยินเสียงพระโอรสพระธิดาทูลลา ได้เสด็จเข้าไปคร่ำครวญภายในอาศรม ทรงสงสารพระโอรสและพระธิดา ถึงขั้นจะฆ่าพราหมณ์ชูชกเมื่อเห็นว่าชูชกโหดร้ายทารุณกับพระโอรสและพระธิดาจึงคิดจะช่วยเหลือ โดยหมายจะนำพระขรรค์ตามไปฆ่าชูชก แต่ทันใดนั้นเองก็ทรงได้สติทวนรำลึกถึงประเพณีธรรมของพระโพธิสัตว์ จึงสงบพระทัยลงได้และเลิกคิดตามฆ่าพราหมณ์ชูชก เช่น “พระเวสสันดรทรงพระปริวิตกว่า เราจักถือธนูด้วยมือขวา หรือจักเหินบ พระขรรค์ไว้ข้างซ้ายไปนำเอาลูกทั้งสองของเรามา เพราะลูกทั้งสองถูกเขียนตีเป็นทูกษ์หนัก การที่ลูกน้อยทั้งสองต้องเดือดร้อนเป็นทูกษ์แสนสาหัสไม่ใช่ฐานะ ก็ใครเล่ารู้ธรรมของสัตบุรุษแล้วให้ทานยอมเดือดร้อนในภายหลัง”^{๓๓}

เหตุที่พระองค์ทรงเลิกคิดจะฆ่าชูชก เพราะพระองค์คิดว่า แต่ก่อนพระโอรสและพระธิดานั้น เป็นของเรา เรามีหน้าที่บำรุง รักษา ปกป้อง คุ้มครอง ดูแลในทุกๆ ด้าน ตามหน้าที่ของพ่อที่ดี แต่มาบัดนี้ เราได้ให้บุตรธิดาเป็นทานแก่ชูชกไปแล้ว ฉะนั้นเราก็หมดสิทธิ์ในตัวของบุตรและธิดานั้น ชูชกเท่านั้นที่มีสิทธิ์จะทำอะไรก็ได้กับบุตรธิดาทั้งสอง เป็นเหตุให้พระเวสสันดรทรงทำพระทัยได้

วิธีคิดเช่นนี้ เป็นวิธีคิดที่แสดงสามัญลักษณะ พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงเห็นทุกข์ และเห็นความไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริง ของบุตรธิดาทั้งสองนั้น แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงทำพระทัยยอมรับความจริงได้ แม้จะทรงทำพระทัยให้ทรงยอมรับความจริงได้ แต่เมื่อเห็นพระโอรสและพระธิดาเสด็จหนีจากพราหมณ์ ชูชกกลับมาหาพระองค์อีก พระทัยที่สงบเย็นกลับเร้าร้อนขึ้นมาอีกด้วยความสงสารพระโอรสและพระธิดา พระองค์ทรงชมพระทัยจนรู้สึกหอบและทรงหายใจแรงและหนัก แล้วน้ำพระเนตรที่ทรงกลั้นไว้นั้นก็ไหลทะลักออกมาเป็นสายเลือด แต่ในที่สุดก็ทรงได้สติคิดว่า ความทุกข์นี้เกิดขึ้นมาจากความรักอย่างเดียว ไม่ใช่เกิดจากอย่างอื่นเลยจึงชมพระทัยให้เป็นกลางได้อย่างมั่นคง ในเหตุที่พระองค์ทรงบริจาคบุตรธิดาทานได้

^{๓๓} ชุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๑๗๗/๕๔๔.

ตารางที่ ๑๑ แสดงวิธีคิดแบบสามัญลักษณ์

ตัวละคร	กัณฑ์ที่ปรากฏ	ข้อความที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง
พระเวสสันดร	กัณฑ์กุมาร	“อุเหม! พรหมณ์ผู้นี้เฝ้าจงทงหนงหนอ มาตีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ ฐชเอยกุมมาอยู่ป่าเปล้าเมื่อไร ทั้งพระขรรค์ศิลป์ชัยก็ถือมา... ท้าวเธอก็กั้นสตรึงรับดับพระวิโยก กั้นพระโศกสงบแล้ว พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส” ^{๓๔}

๓.๓.๔ วิธีคิดแบบอริยสัจ

ในฐานะเป็นกษัตริย์แคว้นสีพี แม้จะทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ใกล้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว แต่ในสายตาของชาวแคว้นสีพี พระองค์ คือ พระเวสสันดรผู้ทรงเป็นกษัตริย์มีหน้าที่ปกครองแผ่นดินและปกครองประชาชนชาวแคว้นสีพีให้อยู่เย็นเป็นสุข ตอนที่กษัตริย์เมืองกาลิงคะ ส่งพรหมณ์ ๘ คน มาเป็นราชทูตทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์กับพระเวสสันดร ซึ่งพระองค์ก็ทรงบริจาคช้างนั้นให้แก่กษัตริย์ชาวเมืองกาลิงคะไปด้วยความยินดี เช่น “เรจักไปตามทางที่พระราชามีโทษเสด็จไป ขอให้ท่านทั้งหลายจงดแก่เราคืนและวันหนึ่งพอให้เราได้ให้ท่านก่อนเถิด”^{๓๕}

เหตุที่ทรงพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้แก่พรหมณ์ทั้ง ๘ เพราะพระองค์คิดว่า ชาวกาลิงคะมีความเดือดร้อน ในการทำเกษตรกรรม เรือกสวนไร่นา ไม่สามารถทำเกษตรกรรมได้ตามปกติ (ทุกข์)

เหตุที่ชาวกาลิงคะมีความเดือดร้อนในเกษตรกรรมเพราะว่า ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล บ้านเมืองเกิดทุกข์ภัย จึงไม่สามารถทำเกษตรกรรมได้ แม้กษัตริย์ชาวเมืองกาลิงคะจะทรงทำพิธีบูชาต่าง ๆ แล้วก็ตาม ทำพิธีให้ชาวเมืองสมათานรักษาศีลแล้วก็ตาม แต่ฝนฟ้าก็ไม่ตกลงมาเหมือนเดิม (สมุทัย)

^{๓๔} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร : องค์การของคุรุสภา, ๒๕๓๑). หน้า ๒๒๒-๒๒๓.

^{๓๕} ชุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๐๗๐/๔๗๒.

การที่จะทำให้แคว้นกาลิงคะเกิดฝนตกต้องตามฤดูกาลนั้น เห็นจะคงมีแต่ช่างปัจจัยนาเคนทร์ที่จะทำให้ฝนตกได้ เพราะความเป็นมงคลของช่างปัจจัยนาเคนทร์สามารถช่วยให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ได้ โดยเมื่อช่างปัจจัยไปถึงจะเกิดฝนตกใหญ่ ทำให้พื้นดินชุ่มน้ำเหมาะแก่การทำกิจกรรม (นิโรธ)

เมื่อเขามาขอ ก็สมควรที่ตนจะได้บริจาคช่างปัจจัยนาเคนทร์ให้แก่พราหมณ์ทั้ง ๘ นั้น เพราะว่าจะได้ช่วยแคว้นกาลิงคะด้วย (มรรค)

วิธีคิดเช่นนี้ เป็นการคิดแบบอริยสัจ ของพระเวสสันดรเพื่อแก้ปัญหาฝนแล้งของชาวแคว้นกาลิงคะ และช่วยเหลือเพื่อนบ้าน เพราะหากไม่ราชทานให้อาจจะเกิดปัญหาหลายอย่างตามมา จนกระทั่งอาจเกิดศึกสงครามด้วยก็เป็นได้

ตารางที่ ๑๒ แสดงวิธีคิดแบบอริยสัจ

ตัวละคร	กัณฑ์ที่ปรากฏ	ข้อความที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง
พระเวสสันดร	กัณฑ์หิมพานต์	“...ครั้นท้าวเธอได้ฟังก็ชื่อบานโสมนัส จึงตรัสว่าพราหมณ์เอ๋ย เราจะให้สำเร็จตรัสแล้วก็เสด็จลงจากบรมคชไอยเรศ..” ^{๓๖}

๓.๔.๕ วิธีคิดแบบอรรถสัมพันธ

พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีบริจาคบุตรธิดา ซึ่งเป็นบุคคลที่ตนรักและห่วงแหนยิ่งนัก เช่น “ดูก่อนพ่อชาลีลูกกรัก มานี้เกิด ลูกทั้งสองจงยังบารมีของพ่อให้เต็ม จงช่วยโสจรสรงหทัยของพ่อให้เย็นน้ำ จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นตั้งยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาครคือภพ พ่อจักข้ามซึ่งฝั่งคือชาติ จักยังสัตว์โลกพร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย ดูก่อนลูกกัณหามานี้เกิด เจ้าเป็นธิดาที่รัก ทานบารมีก็เป็นที่รักของพ่อ จงช่วยโสจรสรงหทัยของพ่อให้เย็นน้ำ ขอจงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาครคือภพ พ่อจักข้ามซึ่งฝั่ง คือ ชาติจักช่วยสัตว์โลกพร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย”^{๓๗}

^{๓๖} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร : องค์การของคุรุสภา, ๒๕๓๑). หน้า ๒๕-๒๖.

^{๓๗} ชุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๑๗๐/๕๔๘.

เหตุที่ทรงบริจาคบุตรธิดาให้เป็นทาน เพราะพระองค์คิดว่า การเสียสละครั้งยิ่งใหญ่ในทานบารมีของเรานี้ เป็นเรื่องเสียสละในระดับปรมาตม คือ การให้ชั้นสูงสุด เพราะบุคคลที่สามารถบริจาคชีวิตและบุคคลที่ตนรักแก่คนอื่นได้นั้น แทบหาไม่ได้ในโลกนี้ และการที่เราได้บริจาคบุตร บริจาคภรรยาเป็นทานนั้นเป็นเพียงความต้องการเพื่อที่จะปูทางไปสู่การบรรลุเป้าหมายสูงสุดในการบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ คือ หมดกิลเลสาสวะ

วิธีคิดเช่นนี้ เป็นวิธีคิดแบบอรรถสัมพันธ์ คำนี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเสียสละของตนกับประโยชน์ที่จะได้รับ คือ ประโยชน์ส่วนตนและประโยชน์ส่วนรวม แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่ต้องทำ กับสิ่งที่ควรทำ ความสัมพันธ์ระหว่างการเสียสละกับประโยชน์ส่วนตน คือ สิ่งที่ต้องทำของพระเวสสันดรนั้นก็คือ การเป็นพ่อที่ดีของลูกและการเป็นสามีที่ดีของภรรยา และความสัมพันธ์ระหว่างการเสียสละกับประโยชน์ส่วนรวม คือ สิ่งที่ต้องทำของพระเวสสันดรนั้นก็คือ การเป็นพระโพธิสัตว์ที่ดีของเวไนยสัตว์ แสดงให้เห็นถึงการไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน แต่เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าเพราะยังใเมื่อได้บรรลุพระโพธิญาณแล้ว แม้บุตร ธิดา และภรรยา ก็เป็นหนึ่งเในเวไนยสัตว์ที่จะต้องโปรดให้หลุดพ้นจากกองทุกข์เหมือนกัน

ตารางที่ ๑๓ แสดงวิธีคิดแบบอรรถสัมพันธ์

ตัวละคร	กัณฑ์ที่ปรากฏ	ข้อความที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง
พระเวสสันดร	กัณฑ์กุมาร	“...พ่อเอ๋ย เจ้าชาลีรสुरิยสงศ์เยาวเรศ...พระลูกเอ๋ย เจ้าจะนั่งนานอยู่เในสระศรีขึ้นมานี้สิพ่อมาแม่มา ช่วยพระบิดายกยอดปิยบุตรทานบารมีแต่ในครั้งเดี๋ยวนี้เถิด” ^{๓๘}

^{๓๘} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร : องค์การของคฤสุสภา, ๒๕๓๑). หน้า ๒๑๐-๒๑๒.

๓.๔.๖ วิธีคิดแบบเห็นคุณเห็นโทษแล้วหาทางออก

การที่ทรงบริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์ไปนั้นเป็นการให้ยืม ซึ่งเมื่อแคว้นกาลิงคะสมบูรณ์แล้วก็จะส่งช้างปัจจัยนาเคนทร์กลับคืนมาถวายพระองค์ และที่สำคัญความเป็นจริงช้างปัจจัยนาเคนทร์นั้นเป็นช้างคู่บารมีของพระองค์ นางข้างตระกูลข้างฉันทันต์นำมามอบไว้ในโรงช้างในวันที่พระองค์ประสูติ ฉะนั้นจึงเป็นสมบัติส่วนตัวของพระองค์ที่จะทรงยกให้ใครก็ได้ เช่น “พระราชอาณัติผู้มั่งคั่งให้เจริญรุ่งเรืองมีพระหฤทัยน้อมไปในการบริจาค เสด็จลงจากคอช้างพระราชทานแก่พราหมณ์ทั้งหลาย”^{๓๙}

เหตุที่พระเวสสันดรทรงพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์ซึ่งเป็นสมบัติประจำพระองค์มิใช่สมบัติของประเทศ ให้แก่พราหมณ์แคว้นกาลิงคะที่มาขอตามพระบัญชาของพระเจ้ากलิงคเณศ เพราะพระองค์คิดว่า ถ้าเกิดตนไม่ปรารถนาที่จะพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้แก่พระเจ้ากलิงคเณศ จะต้องเกิดสงครามอย่างแน่นอน ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ กองทัพจากกलิงคเณศจะต้องบุกเมืองสีพีแน่ แล้วแคว้นสีพีก็ต้องพินาศตกเป็นเมืองขึ้นของเขา ราษฎรสีพีก็จะกลายเป็นเชลยศึก ถ้าหากตนยอมยกช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้แก่กษัตริย์กलิงคเณศไป เป็นการเสียสละทำเพื่อชาติและประชาชนโดยตรง ช้างยังเป็นการตัดต้นเหตุแห่งการทำสงคราม และช่วยสร้างความสงบสุขให้แก่ประชาราษฎรโดยเสรี ให้ปลอดภัย

วิธีคิดเช่นนี้ เป็นการพิจารณาถึงคุณในการบริจาคช้างและโทษของการบริจาคช้างที่จะเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น พระเวสสันดรจึงยอมยกช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้เขาไป เพราะเป็นการทำเพื่อชาติโดยตรงทีเดียว เป็นการตัดการทำสงคราม ช่วยสร้างความสุขให้แก่ประชาราษฎรชาวสีพีให้ปลอดภัย แต่เป็นความเข้าใจผิดรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของชาวแคว้นสีพี ซึ่งมองตื้นเกินไป เห็นไปว่าพระองค์ยกสมบัติของชาติไปให้ศัตรูหรือไปให้ผู้อื่น

^{๓๙} ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๐๕๕/๔๘๗.

ตารางที่ ๑๔ แสดงวิธีคิดเห็นคุณโทษแล้วหาทางออก

ตัวละคร	กัณฑ์ที่ปรากฏ	ข้อความที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง
พระเวสสันดร	กัณฑ์หิมพานต์	“...ท้าวเธอได้ฟังก็ชื่อบานโสมนัส จึงตรัสว่า พราหมณ์เอ๋ย เราจะให้สำเร็จตรัสแล้วก็เสด็จลงจาก บรมคชไอยเรศ..” ^{๔๐}

๓.๔.๗ วิธีคิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม

ในนครสีพี กษัตริย์แคว้นสีพีมีประเพณีธรรมอันดี คือ ฟังเสียงประชาชนชาวแคว้นสีพี เมื่อชาวแคว้นมีมติด้อย่างไรอันถือว่าเป็นเสียงข้างมาก กษัตริย์ก็ต้องปฏิบัติตาม ในขณะที่ชาวพระนครขับไล่พระองค์ออกจากกรุงสีพี พระองค์ก็ทรงปฏิบัติตาม เช่น “เราจักไปตามทางที่พระราชามีโทษเสด็จไป ขอให้ท่านทั้งหลายจงงดแก่เราคืนและวันหนึ่งพอให้เราได้ให้ท่านก่อนเถิด”^{๔๑}

เหตุที่พระองค์ทรงปฏิบัติตาม เพราะพระองค์คิดว่า แม้พระองค์จะทรงมีพระอิสริยยศเป็นกษัตริย์ก็ตาม แต่ก็ทรงมีภารกิจที่ยิ่งใหญ่กว่านั้น คือ การบำเพ็ญทานบารมีเพื่อบรรลुพระโพธิญาณ การที่เราดำรงอยู่ในฐานะเป็นกษัตริย์นั้น เป็นพันธะผูกพันให้เราบำเพ็ญทานบารมีให้ยิ่งกว่านี้ได้ยาก เมื่อคิดได้ดังนั้น ขณะที่ทรงทราบว่าถูกชาวพระนครเนรเทศจึงเข้าทูลลาพระบิดา เพื่อปฏิบัติตามมติของมหาชน พระเวสสันดรทรงเลือกเอาการบำเพ็ญทานบารมี ว่าสำคัญยิ่งกว่าความเป็นกษัตริย์ แต่พระองค์ก็ทรงตระหนักอยู่เสมอว่า ความเป็นกษัตริย์นั้น มีค่าตรงที่พระองค์ทรงบริจาควัตถุทานได้มาก และหลังจากเสด็จกลับจากเขาวงกตแล้ว พระองค์จึงทรงหวนกลับมาทรงครองราชย์สมบัติอีกครั้งหนึ่ง เพื่อทรงบริจาควัตถุทานจนสิ้นพระชนมายุ

วิธีคิดเช่นนี้ เป็นการคิดแสดงคุณค่าของการเป็นกษัตริย์ กับ คุณค่าของการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร

^{๔๐} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร : องค์การของคุรุสภา, ๒๕๓๑). หน้า ๒๕-๒๖.

^{๔๑} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๐๗๐/๔๗๒.

ตารางที่ ๑๕ แสดงวิธีคิดแบบอริยสัจ

ตัวละคร	กัณฑ์ที่ปรากฏ	ข้อความที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง
พระเวสสันดร	กัณฑ์หิมพานต์	“...สมเด็จพระบรมนราธิบดินทร์ปิ่นกษัตริย์ มีราชโองการตรัสประกาศสั่ง...จึงตรัสให้นายนักการให้ช่วยทูลงดสักสองราตรี แต่พอเราได้บำเพ็ญบารมีให้อิ่มศรัทธาแล้ว จะถวายบังคมลาทูลกระหม่อมแก้วจากพระนคร จะบุกป่าฝ่าดงตอไม้ไปตามโทษ...” ^{๔๒}

๓.๔.๘ วิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรม

พระเวสสันดรทรงปลอบพระทัยพระนางมัทรี ในขณะที่ปริจาคสองกุมารแก่ชูชก ในเบื้องต้นพระนางมัทรี ยังไม่ทราบความปรารถนาโพธิญาณของพระเวสสันดร จึงตัดพ้อพระเวสสันดรและเที่ยวออกแสวงหาบุตรทั้งสองตลอดทั้งคืน จนสลบลงตรงหน้าของพระเวสสันดร เมื่อได้สติแล้วจึงทราบความจริงจากพระเวสสันดร เช่น “แม้มิได้ทรงถูกต้องพระกายตลอด ๗ เดือน แต่ไม่อาจจะทรงกำหนดความที่พระองค์เป็นบรรพชิต เพราะความโศกมีกำลัง มีพระนัยนาเต็มไปด้วยพระอัสนุชชล ซ้อนพระเศียรของพระนางเจ้าขึ้นวางไว้บนพระเพลา พรหมด้วยน้ำ ลูบพระพักตร์และที่ตรงพระหทัยประทับนั่งอยู่”^{๔๓}

เหตุที่พระเวสสันดรยอมบอกความจริงแก่พระนางมัทรี เพราะพระองค์คิดว่า เราเองก็เป็นบิดาของพระชาติและพระกัณหา การสูญเสียทั้งสองกุมารไปก็มีความเศร้าโศกไม่แพ้พระนางมัทรีเอง ฉะนั้นเมื่อเราทำใจได้แล้ว แต่พระนางมัทรียังทำพระทัยไม่ได้ เราก็ควรจะบอกความจริงแก่พระนางว่า การที่เราปริจาคบุตรทั้งสองไปนั้น ก็เพื่อยังการบำเพ็ญบารมีให้เต็ม เพื่อพระโพธิญาณแก่ชนหมู่มาก ฉะนั้นเธอเองก็เป็นคู่บารมีของเรา ถ้าหากเธอจะอนุโมทนาในทานนี้ด้วย ตัวเธอเองก็ได้ชื่อว่าเป็นส่วนหนึ่งในการยังเราให้ถึงพระโพธิญาณเช่นกัน ขอเธอจงอนุโมทนาในทานนั้นเถิด

วิธีคิดเช่นนี้ เป็นวิธีคิดคิดแบบปลุกเร้าคุณธรรม เพราะพระนางมัทรีเป็นมารดาของพระกุมารทั้งสอง ความรักของแม่ที่มีต่อบุตรนั้น ไม่มีสิ่งใดที่จะมาทดแทนได้

^{๔๒} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร : องค์การของคุรุสภา, ๒๕๓๑). หน้า ๓๐-๓๑.

^{๔๓} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) เล่ม ๔ ภาค ๓ หน้า ๗๕๗.

ฉะนั้นการที่พระเวสสันดรทรงอธิบายถึงพระโพธิญาณนั้น ย่อมทดแทนการสูญเสียพระกุมารทั้งสองไปได้ แสดงให้เห็นถึงความมั่นคงในการปรารถนาพระโพธิญาณของพระเวสสันดรเอง

พระเจ้ากรุงสญชัยในฐานะที่เป็นพ่อ พระองค์ได้มอบราชสมบัติให้พระเวสสันดรเมื่อเสร็จพิธีอภิเษกสมรสแล้ว

เหตุที่พระเจ้ากรุงสญชัยทรงมอบราชสมบัติให้พระโอรส เพราะพระองค์คิดว่า ลำดับกษัตริย์นั้นจะต้องให้พระโอรสสืบสันตติวงศ์ และพระเวสสันดรนั้นก็ถึงพร้อมแล้วด้วยวัยวุฒิ และคุณวุฒิของพระเวสสันดรก็เทียบพร้อมด้วยศิลปะวิทยาทั้ง ๑๘ ศาสตร์แล้ว จึงถึงเวลาแล้วที่เราสมควรที่ทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระเวสสันดร

วิธีคิดเช่นนี้เป็นวิธีคิดแบบปลุกเร้าคุณธรรม เพราะพระเจ้ากรุงสญชัยเห็นว่า เมื่อพระโอรสมิ่ววัยอันสมควรก็ถึงเวลาที่จะต้องบริหารปกครองบ้านเมืองต่อไป

ตารางที่ ๑๖ แสดงวิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรม

ตัวละคร	กัณฑ์ที่ปรากฏ	ข้อความที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง
พระเวสสันดร	กัณฑ์มัทรี	“...มัทรีเอ๋ย อันอริยสัจบุรุษเห็นปานตั้งตัวพีชะนี้ ถึงจะมีข้าวของสักเท่าใดๆ ถ้าเห็นยากเข้ามาใกล้ให้หวอนขอไม่ย่อท้อในทางทาน จนแต่ชั้นลูกรักยอดสงสารพี่ยังยกให้เป็นทานได้ อันสองกุมารนี้ไซ้รับเป็นแต่ทานพาหิระกะภายนอกไม่อ้อมหน้า พีชะใครให้อัชฌัตติกทานอีกนะเจ้ามัทรี...” ^{๔๔}

^{๔๔} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร : องค์การของคุรุสภา, ๒๕๓๑). หน้า ๒๕๔.

๓.๔.๙ วิธีคิดแบบมีสติอยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน

พระเวสสันดรพร้อมด้วยพระนางมัทรี พระชาลีพระกัณหา เสด็จถึง มาตุลนครในเวลาเย็น อันเป็นเมืองสุดท้ายก่อนที่จะเข้าสู่ป่าหิมพานต์ ทางไปเขาวงกต กษัตริย์เจตราชทั้งหลายพอเห็นพระเวสสันดรแล้วก็ทรงรีบเข้ามาต้อนรับ และทูลเชิญให้ ครอบครองพระนคร แต่พระเวสสันดรก็ทรงปฏิเสธ เช่น “พระเวสสันดรตรัสว่า ข้าพเจ้าไม่ มีความพอใจ ไม่ตกลงใจเพื่อจะปกครองราชสมบัติ ท่านเจตบุตรทั้งหลาย ขอท่าน ทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้าผู้ถูกขับไล่จากแคว้นแคว้นชาวพระนครสีพี ทั้งพลนิกายและชาว นิคม คงไม่ยินดี”^{๔๕}

เหตุที่พระเวสสันดรทรงปฏิเสธการเป็นกษัตริย์นั้น เพราะพระองค์คิดว่า ขณะนี้ตัวเราเอง ก็เพิ่งถูกชาวเมืองเนรเทศออกจากเมืองในเวลาเข้ามาถึงเมืองนี้ในเวลา เย็น ยังไม่ทันข้ามวันข้ามคืนเลย เราจะรับคำเชิญได้อย่างไร อีกทั้งขณะนี้ ชาวเมืองสีพีก็ กำลังโกรธเราอยู่ คงจะยังไม่ทันได้หายเคียดแค้น หากเรารับคำเชิญเป็นกษัตริย์ในขณะนี้ ชาวสีพีคงจะต้องดูหมิ่นเหยียดหยามชาวมาตุลนครเป็นแน่แท้ ฉะนั้น เราไม่ควรรับคำเชิญ นั้น และการที่เราไปอยู่เขาวงกต ในป่าหิมพานต์จะเป็นการดีกว่า

วิธีคิดเช่นนี้ เป็นวิธีคิดแบบมีสติอยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน เพราะพระ เวสสันดรทรงคำนึงถึงฐานะของพระองค์เองในปัจจุบัน ซึ่งเป็นถึงกษัตริย์แต่ถูกชาวเมือง เนรเทศออกจากพระนคร และคำนึงถึงเจตนาอารมณ์ในปัจจุบันที่ต้องการบำเพ็ญบารมี

ตารางที่ ๑๗ แสดงวิธีคิดมีสติอยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน

ตัวละคร	กัณฑ์ที่ปรากฏ	ข้อความที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง
พระเวสสันดร	กัณฑ์วนประเวสน์	“...สมเด็จพระเจ้าสญชัยบรมนาถราชบิดา...ได้มี พระราชบัญญัติขาลงอาชญาแก่เรา ให้ขับไล่เราไปอยู่ ในเขาวงกตบรรพต เรามีความเคารพจะไม่ล่วงพระ ราชกำหนดนั้นโดยพลัน จะขอไปตามรับสั่ง ขอ ท่านทั้งหลายจงรู้โอกาสที่ควร...” ^{๔๖}

^{๔๕} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๑๒๐/๕๑๘.

^{๔๖} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร : องค์การของคุรุสภา, ๒๕๓๑). หน้า ๙๑.

๓.๔.๑๐ วิธีคิดแบบวิภังชวาท

จำแนกในด้านของความจริง

ก่อนที่พระองค์จะพระราชทานบุตรให้กับชูชกได้คิดวางแผนเพื่ออนาคตไว้แล้ว ดังจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงตรัสบอกพระชาติพระภักทหาโดยให้ชูชกได้ยินด้วย โดยทรงตีราคาค่าตัวพระชาติเป็นทองคำ ๑,๐๐๐ แห่ง ทรงตีราคาค่าตัวพระภักทหาเป็น ทาสชาย ๑๐๐ คน ทาสหญิง ๑๐๐ คน ช้าง ม้า โค อย่างละ ๑๐๐ ตัว และทองคำ ๑๐๐ แห่ง เช่น “แน่พ้อชาติถ้าพ่อใครเพื่อจะเป็นไท พ่อควรให้ทองคำพันลี้มแก่พราหมณ์ชูชก จึงควรเป็นไท ก็กนิษฐภคินีของพ่อเป็นผู้ทรงอุดมรูป ใคร ๆ ชาติต่ำพึงให้ทรัพย์เล็กน้อย แก่พราหมณ์ ทำกนิษฐภคินีของพ่อให้เป็นไท ทำให้แตกชาติ ยกเสียแต่พระราชาก็จะให้ สิ่งทั้งปวงอย่างละ ๑๐๐ ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น กนิษฐภคินีของพ่อยากจะเป็นไท พึงให้ สิ่งทั้งปวงอย่างละ ๑๐๐ อย่างนี้ คือ ทาสี ทาสชาย ม้า โค อย่างละ ๑๐๐ และทองคำ ๑๐๐ ลี้ม แก่ชูชก แล้วจึงเป็นไทเกิด”^{๔๗}

เหตุที่พระเวสสันดรทรงกำหนดค่าไถ่ไว้ เพราะพระองค์คิดว่า ตาม สถานการณ์ที่เป็นจริงแล้ว เราได้กำหนดราคาไถ่ไว้สูงมากขนาดนี้ แม้แต่เศรษฐกิจ ลำบากใจที่จะไถ่พระกุมารทั้งสอง เพราะคิดว่า ประโยชน์อะไรด้วยการไถ่เด็กทั้งสองนี้ไป จากชูชก ด้วยทองคำพันลี้ม ช้างม้าวัวควายทาส ทาสา อีกมากมาย อย่างละร้อย ทั้งที่ เด็กนั้นจะทำกิจการงานต่าง ๆ ก็ไม่เกิดประโยชน์มากมาย ฉะนั้นก็คงจะมีแต่ เสียดใจ เสียดใจ ย่า สองพระองค์เท่านั้นที่จะทรงยอมเสียสละทรัพย์มากมายขนาดนั้นให้กับชูชก เพื่อแลก กับสองกุมาร

วิธีคิดเช่นนี้ เป็นวิธีคิดแบบมองในด้านของความเป็นจริง ก็เท่ากับว่า พระเวสสันดรได้ยืมมือชูชก ให้พาชาติภักทหาออกจากป่าไปหาเสด็จปู่ คือ พระเจ้ากรุงสญชัย และพระเจ้ากรุงสญชัยนั้นแหละจะเป็นผู้ไถ่พระกุมารทั้งสอง เป็นอันว่าชูชกนี้จะต้อง มุ่งพาเด็ก ๒ คนนี้ไปหาปู่เพราะไปที่ไหนก็ไม่มีใครไถ่เอา แล้วการก็เป็นไปตามที่ พระองค์ทรงคาดไว้ พระเจ้ากรุงสญชัยและพระนางมุลดีทรงไถ่พระกุมารตามข้อเสนอ ราคาที่ชูชกบอกไว้ พระเจ้ากรุงสญชัยและพระนางมุลดีไม่เชื่อ หว่าชูชกไปขโมยเด็กมา ฝ่ายเด็ก ๒ คน ก็ยืนยันว่าพระบิดาได้ยกให้ชูชกไปจริง ๆ พระบิดาได้ตีราคาไว้จริง ๆ

^{๔๗} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) เล่ม ๔ ภาค ๓ หน้า ๗๑๒.

การกระทำบุตรเป็นทานของพระเวสสันดร จึงไม่ใช่การกระทำที่โง่เขลา แต่เป็นการกระทำของบัณฑิตผู้เห็นการณ์ไกล ที่เอาประโยชน์ ได้ทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ

จำแนกโดยส่วนประกอบ

ในฐานะความเป็นพระบิดา คราวที่ทรงถูกเนรเทศ นอกจากทรงตั้งพระทัยจะไม่พาพระนางมัทรีไปกับพระองค์แล้วยังทรงตั้งพระทัยที่จะไม่พาพระโอรสพระธิดาไปด้วย โดยทรงเกรงว่าจะทำให้ลำบาก แต่เมื่อพระนางมัทรีไม่ทรงยินยอมจึงทรงไปด้วย เช่น “ก่อนพระนางมัทรี เธอพึงเอาใจใส่ในลูกทั้งสอง ในพระชนนีและพระชนกของพี่ อึ่ง ผู้ใดพึงตกลงปลงใจว่าจะเป็นพระสวามีพระน้องนาง เธอพึงบำรุงผู้นั้นโดยเคารพ ถ้าไม่มีใครมาตกลงปลงใจเป็นพระสวามีพระน้องนาง เพราะพระน้องนางกับพี่จะต้องพลัดพรากจากกัน พระน้องนางจงแสวงหาพระสวามีอื่นเถิด อย่าลำบากเพราะจากพี่เลย”^{๔๘}

เหตุที่พระเวสสันดรทรงให้พระนางมัทรีพร้อมลูกๆ ตามเสด็จด้วย เพราะพระองค์คิดว่า ในฐานะครอบครัวๆ หนึ่งแล้วก็ต้องประกอบไปด้วย สามี ภรรยา บุตร ธิดา ฉะนั้น การที่เราไปคนเดียวปราศจากมัทรี เราอาจจะไม่มีกำลังทั้งกายทั้งใจที่จะบำเพ็ญเพียรได้เป็นแน่ และการที่บุตรน้อยทั้งสองไปกับเราด้วย ก็เนื่องจากเชื่อว่าบุตรนั้น ย่อมยังความสุข ความยินดี มาให้แก่ผู้เป็นบิดามารดา คือ เรากับมัทรีเองในขณะที่อยู่ในป่าอันปราศจากความสุขอื่นใด

ระหว่างเสด็จพระราชดำเนินไปกลางป่านั้นพระองค์ทรงช่วยพระนางมัทรีทรงอุ้มพระโอรสและพระธิดาไปจนกระทั่งถึงอาศรมที่ประทับ เช่น “พระราชาทรงอุ้มพระโอรส ส่วนพระราชบุตรทรงอุ้มพระธิดา ทรงยินดีร่วมกันดำเนิน ตรัสปราศรัยด้วยคำอันน่ารักกะกันและกัน”^{๔๙} และในเวลาที่พระนางมัทรีไปหาผลไม้ในป่า พระเวสสันดรก็จะเป็นผู้คอยดูแล พระกุมารทั้งสอง เช่น หาของเล่นให้ เป็นต้น

เหตุที่พระองค์ทรงช่วยพระนางมัทรีดูแลบุตร เพราะพระองค์คิดว่า เรากับพระนางมัทรีต่างก็เป็นสามีและภรรยาซึ่งกันและกัน ฉะนั้น เราเองก็ควรจะมีส่วนในการช่วยดูแล รักษา ปกป้อง ค้ำครอง บุตรเช่นกัน เพราะหน้าที่ของสามีก็ต้องประกอบกับหน้าที่ของภรรยาด้วย ฉะนั้น พระองค์จึงทรงทำหน้าที่แทนพระนางมัทรีด้วย

^{๔๘} ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๐๗๔/๔๗๓.

^{๔๙} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๑๐๗/๕๑๔.

วิธีคิดทั้งสองนี้ เป็นวิธีคิดแบบแยกส่วนประกอบ โดยทรงแยกให้เห็นองค์ประกอบของครอบครัว และการอยู่โดยพร้อมหน้าพร้อมตา ทำให้สามารถที่จับาแก้ปัญหาให้มีได้ และโดยทรงแบ่งหน้าที่ของสามีภรรยาออกชัดเจนแล้วพิจารณาถึงความ เป็นสามีความเป็นภรรยาเข้าด้วยกันอีก จึงทรงช่วยแบ่งเบาภาระไม่ให้ตกไปอยู่กับพระนางมัทรีเสียคนเดียว

จำแนกโดยลำดับขณะ

การที่พระเวสสันดรทรงตีราคาค่าตัวพระโอรสและพระกุมารไว้อย่างนี้ จะเห็นว่ามีความแตกต่างกันระหว่างพระโอรสกับพระธิดา โดยทรงตีราคาค่าตัวพระธิดาไว้มากกว่าตีราคาค่าตัวพระโอรส การที่พระเวสสันดรทรงตีราคาค่าตัวพระโอรสและพระกุมารไว้อย่างนี้ จะเห็นว่ามีความแตกต่างกันระหว่างพระโอรสกับพระธิดา เช่น “แนะพ่อชาลีถ้าพ่อใครเพื่อจะเป็นไท พ่อควรให้ทองคำพันลี้มแก่พราหมณ์ชุก จึงควรเป็นไท ก็กนิษฐภคินีของพ่อเป็นผู้ทรงอุดมรูป ใคร ๆ ซาติต่ำฟังให้ทรัพย์เล็กน้อยแก่พราหมณ์ ทำกนิษฐภคินีของพ่อให้เป็นไท ทำให้แตกชาติ ยกเสียแต่พระราชาก็จะให้สิ่งทั้งปวงอย่างละ ๑๐๐ ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น กนิษฐภคินีของพ่อยากจะเป็นไท ฟังให้สิ่งทั้งปวงอย่างละ ๑๐๐ อย่างนี้ คือ ทาสี ทาสา ช้าง ม้า โค อย่างละ ๑๐๐ และทองคำ ๑๐๐ ลี้ม แก่ชุก แล้วจึงเป็นไทเกิด”^{๕๐}

เหตุที่พระเวสสันดรทรงตีราคาค่าตัว พระโอรสกับพระธิดาไว้มากกว่ากัน เพราะพระองค์คิดว่า เราควรคำนึงถึงความเป็นหญิงของพระธิดา กล่าวคือ หากเราตีราคาตัวไว้หน่อย ก็เกรงว่า พระธิดาอาจตกไปอยู่ในเงื้อมมือของชายที่ไม่มีสกุล แต่มีทรัพย์ เพียงพอจะไถ่ตัวพระธิดาได้ การได้ไปอยู่กับชายไม่มีสกุลย่อมทำให้พระธิดาลำบาก

เหตุที่ ทรงตีราคาค่าตัวพระโอรสไว้น้อยกว่า ราคาตัวของพระธิดา เพราะพระองค์คิดว่า เราควรจะให้พระโอรสได้เรียนรู้ การใช้ชีวิตอยู่สังคมเช่นเดียวกับลูกผู้ชายโดยทั่ว ๆ ไป เพราะพระโอรสเป็นชายถึงอย่างไรก็สามารถเอาตัวรอดได้ เนื่องจากความเป็นชายทำให้มีภัยน้อยกว่า

วิธีคิดทั้งสองนี้ เป็นวิธีคิดแบบจำแนกโดยลำดับ ทรงกำหนดค่าตัวของพระโอรสก่อน เพื่อให้เบาใจแก่ผู้ไถ่ แล้วจึงทรงกำหนดค่าตัวของพระธิดาไว้มาก แสดงให้เห็นว่า ราคาตัวไถ่ดังกล่าวจึงเป็นค่าตัวที่เหมาะสม จะช่วยพระธิดาให้พ้นจากชายไม่มี

^{๕๐} ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) เล่ม ๔ ภาค ๓ หน้า ๗๑๒.

สกุลงได้ เนื่องจากชายที่มีทรัพย์จะมาจ่ายค่าตัวขนาดนั้นต้องเป็นเศรษฐีหรือไม่ก็เป็น กษัตริย์ ซึ่งล้วนแต่เป็นผู้มีสกุลงทั้งสิ้น หากพระธิดาจะต้องไปอยู่กับชายที่มีสกุลงอย่างนั้น ก็ คงจะไม่ลำบากเป็นแน่

จำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี คือ การบริจาคชั้นสูงสุด อันเป็นสิ่ง ที่มนุษย์เราทำได้ยากโดยเฉพาะการบริจาคบุตรธิดา สามภรรยา ซึ่งเป็นบุคคลที่ตนรักและ ห่วงแหนยิ่งนัก เช่น “เราจะให้หทัย ให้จักขุ เงิน ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์ หรือแก้ว มณี เป็นทรัพย์ภายนอกของเรา จะเป็นอะไรไปเมื่อยามาถึง เราเห็นแล้วก็จึงให้ แขนขวาแขนซ้าย ไม่หวั่นไหวเลย ใจของเรายินดีในทาน ชาวสี่พีทั้งปวงจงขับไล่ จงฆ่า เราเสียหรือจะตัดเราให้เป็นเจ็ดท่อนก็ตามเถิด เราจักไม่งดการให้ทานเลย”^{๕๑}

เหตุที่พระเวสสันดรทรงบริจาคบุตรภรรยา เพราะพระองค์คิดว่า ถึงแม้ เราจะมีความรักในพระโอรสพระธิดาและภรรยาก็จริง แต่เราก็มีความรักในพระสัพพัญญุต ญาณมากกว่าเป็นร้อยเท่าพันเท่า เพราะเพื่อมาทำประโยชน์ให้แก่โลก แต่เนื่องจากในอีก หน้าที่หนึ่งของเรา คือ การเป็น พระโพธิสัตว์ผู้จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้ามาช่วยเหลือ สัตว์โลกอันเป็นหน้าที่สำคัญและยิ่งใหญ่กว่าการเป็นบิดาของพระกุมารทั้งสองและการ เป็นสามีของพระนางมัทรี อนึ่ง การที่เราจะมาช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นจากทุกข์ คือ เกิด แก่เจ็บตาย ได้นับว่ายิ่งใหญ่

วิธีคิดเช่นนี้ เป็นวิธีคิดแบบจำแนกความสัมพันธ์ ของความเป็นบิดาและ สามีที่ดี พระเวสสันดรทรงทำหน้าที่พระบิดาต่อพระโอรสและพระธิดา และหน้าที่สามีของ พระนางมัทรีอย่างดีที่สุดแล้ว แสดงให้เห็นว่า พระโอรสและพระธิดา และพระนางมัทรี ก็คือสัตว์โลกที่พระองค์จะทรงช่วยเหลือให้พ้นทุกข์เช่นกัน การที่พระองค์ช่วยเหลือสัตว์ โลก ก็คือช่วยพระโอรสพระธิดาและพระนางมัทรีนั่นเอง

^{๕๑} ขุ.ชา.ม. (ไทย), ๒๘/๑๐๖๘/๔๗๒.

จำแนกโดยเงื่อนไข

ในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ คือ บุคคลผู้ปรารถนาพระโพธิญาณ หรือ บุคคลจะได้ตรัสรู้เป็นพุทธเจ้า ภารกิจหลักของพระโพธิสัตว์ คือ การบำเพ็ญบารมี ๑๐ ให้ครบถ้วน พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ เรื่อยมาจนกระทั่งถึงพระชาติที่เป็นพระเวสสันดร ซึ่งบำเพ็ญบารมี ๑๐ อย่างครบถ้วน ในชาตินี้ทรงเน้นหนักที่ทานบารมี

เหตุที่พระเวสสันดรทรงเน้นหนักที่ทานบารมี เพราะพระองค์คิดว่า ในชาตินี้บารมีอื่นๆ ทั้ง ๙ ก็ได้บำเพ็ญประกอบกันอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็น คีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตาและอุเบกขา แต่เงื่อนไขที่ทรงเน้นบำเพ็ญทานบารมี เพราะว่าทานเป็นสิ่งที่บุคคลบำเพ็ญได้ยากที่สุด ฉะนั้นเราควรบำเพ็ญทานบารมี ด้วยการบริจาคทรัพย์สิ่งของอย่างไม่จำกัด คือ บริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์ บริจาคพระโอรสพระธิดาและพระอัครมเหสี การจะได้บรรลุพระโพธิญาณของเรานั้นจะต้องตัดความรักความอาลัยในชีวิต รวมทั้งสิ่งที่รักเสมอด้วยชีวิตให้ได้ มิฉะนั้นแล้ว เราก็มีอาจจะบรรลุโพธิญาณได้เลย เพราะที่เราก่อการบรรลุพระโพธิญาณ ก็คือ การบรรลุนิพพานอันเป็นการดับกิเลสทั้งมวล รวมทั้งความรัก อาลัยในสิ่งที่รักทั้งปวงและจากนั้นเราก็หันกลับมาทำประโยชน์ให้แก่โลก ด้วยการแสดงธรรมโปรดให้เวไนยสัตว์ให้เต็มอมตธรรม หรือบรรลุนิพพานเฉกเช่นเราดีกว่า

วิธีคิดเช่นนี้ เป็นการจำแนกโดยใช้เงื่อนไข ระหว่าง การหวังความสุขในชาตินี้ กับ การหวังความสุขในชาติหน้า และการหวังความสุขของตัวเอง กับ การหวังความสุขของสัตว์โลก ฉะนั้น การบริจาคซึ่งนอกจากวัตถุสิ่งของแล้ว ช้างปัจจัยนาเคนทร์ พระโอรสพระธิดาและพระอัครมเหสี คือ สิ่งที่พระองค์ทรงรักเสมอด้วยชีวิตทั้งสิ้น แต่พระเวสสันดรทรงรักพระโพธิญาณมากกว่า เพราะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลก

จากการศึกษาวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ๑๐ ประการ ทำให้ทราบถึงวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการทั้ง ๑๐ ประการว่า เป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติที่เป็นประโยชน์สามารถใช้ได้ตลอดเวลา ในการดำเนินชีวิตประจำวันเริ่มตั้งแต่ “การวางใจ วางท่าที่ การตั้งแนวความคิด หรือ การทำใจ การคิด การพิจารณา” โดยอาศัยหลักธรรมนี้และโยนิโสมนสิการทั้ง ๑๐ สรุปลงได้เป็น ๒ ประเภท คือ ๑. โยนิโสมนสิการ ประเภทพัฒนาปัญญา เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ระดับสังฆธรรม ๒. โยนิโสมนสิการ ประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ระดับจริยธรรมและในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรจากบทบาทและพฤติกรรมของตัวละคร

สำคัญที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกทำให้ทราบถึงแต่ละตัวละครสำคัญในเวสสันดรชาดกนั้น
มีวิธีคิดอย่างแยบคายก่อนที่จะลงมือกระทำการงานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการให้ทานของ
พระเวสสันดร เป็นต้นและจะได้ทำการศึกษาประโยชน์จากวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของ
ตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกในบทที่ ๔ ต่อไป

บทที่ ๔

วิเคราะห์ประโยชน์จากผลการศึกษาวีธีคิดตามหลักโยนิโสมนสิการ

ของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก

ในส่วนของบทที่ ๔ นี้จะทำการวิเคราะห์ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครสำคัญที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก เพื่อให้ทราบถึงประโยชน์ทางด้านต่างๆ เช่น ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองการปกครองและด้านประเพณีวัฒนธรรม

เนื้อเรื่องเวสสันดรชาดก แผงไว้ด้วยคติสอนใจให้รู้จักการดำเนินชีวิตและแก้ปัญหาชีวิตให้เกิดสุข ตลอดจนหล่อหลอมอภัยของคนในสังคมให้มีความสามัคคีมีน้ำใจ รู้จักให้อภัยและให้ออกาสกัน ซึ่งเป็นการเสริมสร้างบารมีธรรมให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและผู้อื่น หากจะนำเอาหลักการทางพระพุทธศาสนามาขยายความพฤติกรรมของตัวละคร ก็จะทำให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นและทำให้เห็นถึงคุณธรรมที่ปรากฏในพฤติกรรมต่างๆ ของตัวละคร อันจะเป็นการส่งเสริมปัญญาและเป็นแนวปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาวเคราะห์ประโยชน์ในด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองการปกครองและด้านประเพณีวัฒนธรรมของแต่ละตัวละครที่ปรากฏในตัวละครเรื่องเวสสันดรชาดกพบ ดังนี้

๔.๑ ประโยชน์ด้านสังคม

พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญปัญญาจนหาบริจาครบ ๕ ประการ ตามความปรารถนาทุกประการ ทรงบำเพ็ญบารมีธรรมทั้งทางกาย วาจาและใจ ทรงตั้งตนอยู่ในทศพิธราชธรรมตลอดพระชนม์ชีพ ได้สะท้อนแนวคิดอันเป็นแบบอย่างที่ดีในด้านศีลธรรม จรรยาหลายประการ ทั้งในส่วนตนและในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคม ดังนี้

๔.๑.๑ การเสียสละ

พระองค์ทรงพอพระทัยในการบริจาทาน โดยที่สละแม้ร่างกายและชีวิตก็ทรงพอพระทัยที่จะบริจาคให้เป็นทานได้ เมื่อพระเวสสันดรเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วได้บริจาคพญาช้างปัจจัยนาคนให้แก่พราหมณ์ ๘ คนที่มาทูลขอ ทำให้ชาวเมืองโกธธแดนจึง

รวมตัวกันขับไล่ให้ไปอยู่ที่เขาวงกต แต่ก่อนที่จะเสด็จไปก็ทรงบริจาคสัตตสดกมหาทาน แม้ในขณะที่กำลังเสด็จออกจากพระนคร ก็มีผู้มาขอราชรถพร้อมทั้งม้าทรง พระองค์ก็ทรงบริจาคให้เป็นทานอีก

พระเวสสันดร ทรงตัดสินพระทัยเสียสละประโยชน์ส่วนตัว โดยให้ช้างมงคลแก่เมืองกลิงคราษฎร์ เพื่อมิให้ประเทศชาติและประชาชนลำบากจากการเกิดศึกสงคราม แม้พระองค์ต้องถูกเนรเทศได้รับความลำบากก็ตาม เป็นการเสียสละส่วนน้อยคือช้างตัวเป็นมงคลเพื่อรักษาส่วนใหญ่คือประเทศชาติ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเวสสันดรกล่าวว่า “ดวงหทัยหรือจักษุ เราก็คงให้ได้ จะอะไรกะทรัพย์นอกร่างกายของเรา คือ เงิน ทอง มุกดา ไพฑูรย์หรือแก้วมณี ในเมื่อยากจนมาแล้ว เราได้เห็นเขาแล้ว ฟังให้พาหาเบื่องขวาเบื่องซ้ายก็ได้ เราไม่ฟังหว่านไถเพราะใจของเรายินดีในการบริจาค ปวงชาวสีพีจึงขับไล่หรือฆ่าเราเสียก็ตาม พวกเขาจะตัดเราเสียเป็น ๗ ท่อนก็ตามเถิด เราก็จักไม่งดเว้นจากการบริจาคเป็นอันขาด”^๑

เนื่องด้วยพระองค์ทรงปรารถนาพระโพธิญาณจึงได้บำเพ็ญบารมีด้วยการบริจาคสิ่งของต่าง ๆ จนกระทั่งพระราชทานช้างราชพาหนะสูงสุดแก่พราหมณ์ ความทราบถึงชาวเมืองสีพีจึงได้กราบทูลพระเจ้าศุขชัยให้ขับไล่พระเวสสันดรให้ออกไปอยู่เขาวงกต

เมื่อพระเวสสันดรพระโพธิสัตว์พร้อมด้วยพระมเหสีพระโอรสและพระธิดาได้ออกไปบำเพ็ญตนเป็นนักพรตอยู่ในป่า มุ่งบำเพ็ญเพื่อพระโพธิญาณ อยู่มาวันหนึ่งพราหมณ์ชุกถูกภรรยาสาวให้นำทาสหรือทาสีมาให้ จึงได้ออกเดินทางเสาะถามทางจนถึงที่ประทับของพระโพธิสัตว์แล้วได้ทูลขอบุตรธิดาทั้งสองของพระเวสสันดรพระโพธิสัตว์นั้น

พระโพธิสัตว์ท่านอาศัยกำลังปัญญาบารมีของท่านตรวจตราดูอย่างดีแล้วจึงได้บริจาคบุตรธิดาแก่ชุกที่มาทูลขอนั้น

ฝ่ายชาติราชกุมารได้ทูลอ้อนวอนขอให้พระบิดาประทานให้พราหมณ์จนกว่าพระมารดาจะเสด็จกลับมา ขณะที่ชาติราชกุมารทรงคร่ำครวญอยู่นั้น ชุกก็เข้ามาจุดกระซากลากพาทั้งสองพระองค์จากไป ทันใดนั้นเอง ความเศร้าโศกอย่างมีกำลังเพราะ

^๑ ชุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๖๒๔.

พระโอรสพระธิดาซึ่งไม่เคยมีมาก่อน ก็ได้เกิดขึ้นกับพระโพธิสัตว์ ทรงปริเวทนาการอย่าง น่าสงสาร ทั้งรักทั้งสงสารโอรสธิดาทั้งสองพระองค์

แม้พระองค์ทรงปริวิตกด้วยเสนาหาในพระโอรสและพระธิดากลับพราหมณ์ชุก จะเบียดเบียนลูกทั้งสอง แต่พระองค์ทรงหวนคิดได้ว่า การที่ลูกเราทั้งสองถูกเบียดเบียน เป็นความลำบากยิ่ง นั้นไม่ใช่ฐานะ การบริจาคปิยบุตรทานแล้วเดือดร้อนในภายหลัง หา ใช้ธรรมของสัตบุรุษไม่ ใครเล่าที่รู้ธรรมของสัตบุรุษบำเพ็ญทานแล้วจะเดือดร้อนใน ภายหลัง มีแต่บำเพ็ญทานแล้วต้องนึกด้วยความปีติยินดี เมื่อทรงนึกถึงพระโพธิญาณ พระองค์จึงเป็นผู้มีจิตใจสูงส่ง ไม่ยอมให้ความเสนาหา ความรัก และความสงสารเข้ามา มี อิทธิพลเหนือจิตใจของพระองค์ได้

หลักธรรมที่สนับสนุน ทศพิชราชธรรม^๒ ข้อที่ ๓ บริจาคะ ทานและบริจาคจะ บริจาค หรือ จาคะ บริจาค ทั้ง ๒ นี้ต่างมาแต่ียวไม่คู่กัน ในหมวดธรรมนั้นๆ ก็มี ความหมายรวมกัน ทานคือการให้ ก็รวมถึงบริจาคจะ หรือจาคะ บริจาค คือสละด้วย หรือ เมื่อบริจาคจะหรือจาคะมาแต่ียว ก็หมายถึงทานด้วย คือหมายถึงบริจาคสละ และหมายถึง การให้ด้วย แต่เมื่อมาเป็นคู่กันดังในทศพิชราชธรรมนี้ ทั้ง ๒ คำนี้ก็อธิบายในความหมาย ที่ต่างกัน คือ ทานนั้นมุ่งถึงการให้ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้รับ เพื่อความสุขของผู้รับ เป็นการเฉลี่ยเพื่อแผ่ความสุขของตนแก่ผู้อื่นดังที่ได้อธิบายมาแล้ว ส่วนบริจาคจะ หรือ จาคะ ที่แปลทับศัพท์ว่า บริจาค หรือแปลเป็นไทยว่า สละนั้น มุ่งถึงสละสิ่งที่มีประโยชน์ น้อยหรือเป็นประโยชน์น้อย เพื่อประโยชน์ที่มากกว่า ยิ่งกว่า ดังพระพุทธานุญาตที่แปลว่า “ผู้มีปัญญาเมื่อเห็นสุขอันไพบุลย์ ฟังสละสุขพอประมาณเสีย” และที่ว่า “ฟังสละทรัพย์ เพราะเหตุรักษาอวัยวะอันประเสริฐ เมื่อรักษาชีวิตก็ฟังสละอวัยวะ เมื่อระลึกถึงธรรม ก็ฟัง สละอวัยวะ ทรัพย์ และแม้ชีวิตทั้งสิ้น”

การบริจาคหรือสละมุ่งถึงประโยชน์ที่พึงได้เป็นที่ตั้ง ฉะนั้น ลักษณะที่เรียกว่า บริจาค หรือสละนี้ จึงมุ่งถึงประโยชน์ที่พึงได้เป็นที่ตั้ง ดังที่ว่า สละสิ่งที่มีประโยชน์น้อย เพื่อสิ่งที่มีประโยชน์ยิ่งกว่า หรือประโยชน์ที่ไพบุลย์ หรือว่ามุ่งถึงสิ่งที่จะพึงได้หรือพึง รักษาไว้ได้ที่ยิ่งกว่า ก็สละสิ่งที่มีประโยชน์น้อยกว่า หรือว่ามุ่งที่จะรักษาขัมมะ คือ ความถูกต้อง ความดีที่เรียกว่าคุณธรรม ธรรมที่เป็นคุณ คือความดีที่เกื้อกูล ตลอดถึง

^๒ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่๑๓ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทอาร์ เอส พรินต์ติ้งแมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔๐-๒๔๑

ธรรมคือหน้าที่ที่พึงทำ ก็พึงสละได้ทั้งหมด ดังพุทธภาษิตข้อหลังที่ยกมาอย่างนั้น และพุทธภาษิต ๒ ข้อที่ยกมาอย่างนี้ ข้อแรกเป็นความสั้น ข้อหลังขยายความให้พิสดาร แต่ก็มีใจความเป็นอย่างเดียวกัน ในข้อหลังนั้นยกเอาตัวอย่างคือทรัพย์ อวัยวะคือส่วนของร่างกายและชีวิต ทุกคนย่อมมีทั้ง ๓ นี้อยู่ด้วยกัน และทั้ง ๓ นี้ก็เป็นสิ่งที่พึงรักษาอยู่ด้วยกัน ทรัพย์ก็พึงรักษาไว้ อวัยวะคือส่วนของร่างกายต่างๆ ก็พึงรักษาไว้ ชีวิตก็พึงรักษาไว้

ทรงสอนให้สละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ แต่เมื่อถึงคราวที่จะต้องสละ เช่นจะต้องสละทรัพย์ หรือต้องสละอวัยวะส่วนของร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง ถ้าหากว่าไม่ยอมสละทรัพย์ ก็จะต้องเสียอวัยวะร่างกาย เมื่อเป็นดังนี้ จะรักษาอะไรไว้ จะรักษาทรัพย์ไว้ หรือจะรักษาอวัยวะร่างกายไว้ทั้ง ๒ อย่างนี้เมื่อเทียบกันดูแล้ว อวัยวะร่างกายสำคัญกว่า เมื่อเป็นดังนี้ ก็ให้สละทรัพย์ ดังเช่นเกิดเจ็บป่วยขึ้นที่อวัยวะร่างกาย จำจะต้องรักษา เมื่อรักษา ก็จะต้องเสียทรัพย์เป็นค่ารักษา ถ้าไม่ยอมเสียทรัพย์รักษา ก็จะต้องเสียอวัยวะร่างกายส่วนนั้น เมื่อเป็นดังนี้ ก็พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะร่างกายที่ประเสริฐที่ต้องการนั้นไว้

ทรงสอนให้สละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิตและเมื่อจะต้องรักษาอวัยวะร่างกายไว้ด้วย รักษาชีวิตไว้ด้วย แต่ว่าจะรักษาไว้ทั้ง ๒ อย่างไม่ได้ หากว่าจะรักษาชีวิตไว้ ก็จะต้องสละอวัยวะร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง ถ้าหากว่าไม่ยอมสละอวัยวะร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง ก็จำต้องเสียชีวิต เมื่อเป็นดังนี้ ก็พึงสละอวัยวะร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งเพื่อรักษาชีวิตที่ประเสริฐกว่าเอาไว้ ดังเช่นคนที่เป็นโรคที่อวัยวะร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง หากว่าจะรักษาชีวิตก็ต้องตัดอวัยวะส่วนนั้นเสีย ถ้าไม่ยอมตัดเสีย ก็ไม่สามารถจะรักษาชีวิตไว้ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อรักษาชีวิตก็ต้องยอมให้ตัดอวัยวะส่วนนั้น เช่นภายนอก ตัดนิ้ว ตัดแขน ตัดขา ภายในก็เช่นต้องตัดถุงน้ำดีออก ต้องตัดปอดออกเสียบ้าง หรือตัดปอดออกเสียข้างหนึ่งเลย ดังนี้ เป็นต้น เมื่อสละไปแล้วดังนี้ ก็รักษาชีวิตไว้ได้ ฉะนั้น เมื่อมีเหตุจะต้องสละอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งสอง ก็ต้องเลือกเอาสละสิ่งที่มีประโยชน์น้อยกว่า ประเสริฐน้อยกว่า รักษาสิ่งที่ประเสริฐกว่าไว้

การเสียสละความสุขส่วนตน เพื่อความสุขส่วนรวม จริยวัตร ๑๐ ประการที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติเป็นหลักธรรมประจำพระองค์ การที่ทรงสละสิ่งไม่เป็นประโยชน์ หรือมีประโยชน์น้อยเพื่อสิ่งที่ดีกว่าคือ เมื่อถึง คราวก็สละได้ แม้พระราชทรัพย์ ตลอดจนพระโลหิต หรือแม้แต่พระชนม์ชีพ เพื่อรักษาธรรมและพระราชอาณาจักรของพระองค์

๔.๑.๒ การใช้กุศลให้เกิดกุศล

เป็นกลอุบายเบี่ยงเบนอารมณ์ความรู้สึกของพระนางมัทรีให้คลายโศกเรื่องสองกุมาร พระเวสสันดรได้ต่อว่าพระนางมัทรีที่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับวิทยากรจนกลับมาเย็นค่ำ ตั้งจะเห็นได้จากตอนที่พระเวสสันดรกล่าวว่า “นะมัทรี เธอมีรูปงามน่าเลื่อมใสและในหิมวันตประเทศก็มีพรานป่า ดาบสและวิทยากรเป็นต้นท่องเที่ยวอยู่เป็นอันมาก ใครจะรู้เรื่องอะไรๆ ที่เธอทำแล้ว เธอไปป่าแต่เช้า กลับมาจนเย็นนืออย่างไร ธรรมดาหญิงที่ละเด็กเล็กๆ ไปป่า จะเป็นหญิงมีสามีหรือไม่มีก็ตามย่อมไม่เป็นอย่างนี้ ความคิดแม้เพียงนี้ว่า ลูกน้อยของเราจะเป็นอย่างไรหรือสามีของเราจักคิดอย่างไร ดังนี้มิได้มีแก่เธอ เธอไปแต่เช้ากลับมาด้วยแสงจันทร์ นี่เป็นโทษแห่งความยากเข็ญของฉัน”^๓

หลักธรรมที่สนับสนุน ธรรมยมก (ภาวานาวาร) “ปฏิ.บุคคลใดกำลังละสภาวะธรรมที่เป็นอกุศล บุคคลนั้นก็กำลังเจริญสภาวะธรรมที่เป็นกุศลใช้ใหม่ วิ.ใช้”^๔

การใช้กุศลให้เกิดกุศล หรือที่เรียกกันว่า กุศลโลบายนั้นคือ วิธีการที่เกิดจากปัญญา มีเป้าหมาย คือช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ให้บรรลุถึงความเบิกบาน เวลาที่เราจะใช้วิธีการอย่างหนึ่งกับเพื่อนมนุษย์เราต้องมั่นใจว่ามันเป็นกุศลโลบาย หรือเป็นอุบายกันแน่ ในทางพุทธศาสนาพระพุทธองค์ทรงเลือกใช้กุศลโลบายคือวิธีการอันเป็นกุศลในการโปรดสัตว์มนุษย์ ทุกครั้ง เนื่องจากมนุษย์มีความแตกต่างทางสติปัญญา พระพุทธศาสนาเปรียบมนุษย์เป็น บัว ๔ เหล่า

มนุษย์เหล่าที่ ๑ เป็นบัวพินน้ำเปรียบกับบุคคลที่เป็นอัจฉริยะ

มนุษย์เหล่าที่ ๒ เป็นบัวปริ่มน้ำได้พบพระองค์แล้ว นำหลักธรรมคำสอนไปประพฤติปฏิบัติสักพักก็บรรลุธรรม กลายเป็นอารยะบุคคลเปรียบเสมือนนักเรียนประเภทเกียรตินิยมทั้งหลาย

มนุษย์เหล่าที่ ๓ เป็นบัวที่อยู่ในน้ำเทียบได้กับคนทั่วไปนักเรียนทั่วไปกลุ่มบุคคลคาบเส้น นี่คือนักศึกษากลุ่มใหญ่ของมนุษย์ในโลกนี้ที่เมื่อได้ฟังเทศน์ ได้ฟังธรรมแล้ว ฟังครั้งแรกจะยังไม่เข้าใจ ต้องฟังซ้ำๆ แต่ในที่สุดเขาก็สามารถบรรลุได้เช่นกัน

^๓ ชุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๗๔๙.

^๔ ดูรายละเอียดใน อภ.ย. ๓๙/๒๒๙/๑๖๒.

มนุษย์เหล่าที่ ๔ เป็นบัวที่อยู่ตม อาจโผล่ขึ้นมาบ้างแต่ไม่มากในที่สุดก็จะเป็นอาหารของปลา ของสัตว์น้ำ หหมดโอกาสที่จะพลิบานโดยประการทั้งปวงเปรียบเสมือนคนที่เกิดมาแล้วมีปัญหาทางสมองทามจิตใจไม่สมประกอบวิกลจริตและอีกประเภทหนึ่งร่างกายครบ ๓๒ ประการสติปัญญาดีแต่ฟังใครไม่เป็นไม่ศรัทธาใครเลยเป็นโลกนี้ศาสนาก็ไม่นับถือ คิดเองได้ นับว่าเป็นบัวในตม

กุศโลบายกับการป้องกันอกุศลธรรม การกำจัดความโกรธความโกรธเป็นศัตรูหรือคู่ปรับของความกรุณาเป็นบ่อเกิดของความอาฆาตพยาบาท กุศโลบายในการระงับความโกรธด้วยวิธีการต่างๆ สรุปความได้ว่า ให้พิจารณาความโกรธเกิดขึ้นเพราะมีความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน คือว่า หากมีผู้มาใส่ร้าย ตนเองก็โกรธเขา แต่หากเขาไปกล่าวร้ายคนอื่นตนเองก็จะรู้สึกเฉยๆ หรือมีผู้ทำลายพระปฏิมา พระธรรม อาจารย์ ญาติ มิตร ตลอดจนถึงสรรพสัตว์ที่สัมพันธ์กับตน ก็รู้สึกโกรธเช่นเดียวกัน ผู้กระทำและคนโกรธต่างทำลงไปเพราะความโง่เขลา เมื่อพิจารณาเห็นเช่นนี้แล้วพึงเจริญเมตตา กรุณาต่อสรรพสัตว์ ควรจะเจริญเมตตาต่อเขา และแม้แต่ศัตรูก็ให้ความเมตตาต่อเขาเช่นกันและหากชนะความโกรธได้ก็เท่ากับชนะศัตรู การระงับความโกรธด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาถึงความจริงแท้ที่ไม่มีอัตตาที่เที่ยงแท้กล่าวคือไม่มีผู้ทำและผู้ถูกกระทำ หรือผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้ เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยจึงเป็นเพียงแค่มายาดูจดังเงาที่มิใช่สิ่งที่เป็นจริง เมื่อเห็นดังนี้จึงมีควรที่จะไปโกรธสิ่งที่ไม่เป็นจริงอุปมาเหมือนดั่งมายาบุรุษที่หนักมายา การสร้างขึ้นเป็นสิ่งที่ไร้แก่นสาร จิตก็จะเกิดความสงบเย็น

๔.๑.๓. การข่มใจ

เป็นคุณธรรมของผู้ใหญ่ที่ควรมี แม้ว่าพระเวสสันดรจะยินดีว่าพระราชบิดามารับกลับพระนคร แต่พระองค์ก็ข่มจิต ให้สงบได้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเจ้ากรุงสมุชยทูลเชิญพระโอรสเด็จพระนคร พระเวสสันดรกล่าวว่า “พระองค์และชาวชนบท ชาวนิคมประชุมกันให้เนรเทศหม่อมฉันผู้ครองราชสมบัติโดยธรรมจากแคว้นแคว้น” พระเจ้าสมุชยเมื่อจะยังพระโอรสให้อดโทษแก่พระองค์ จึงตรัสว่า “ลูกรัก จริงที่เดียว การที่พ่อให้ขับไล่ลูกผู้ไม่มีโทษ เพราะถ้อยคำของชาวสี่พินัน ชื่อว่าพ่อได้กระทำความอันชั่วช้า ทำกรรมอันทำลายความเจริญแก่พวกเรา” พระโพธิสัตว์แม้ทรงใคร่จะครองราชสมบัติ แต่เมื่อ

ไม่ตรัสคำมีประมาณเท่านี้ ก็หาชื่อว่าเป็นผู้หนักไม่ เพราะเหตุนั้น จึงตรัสกับพระราชบิดา ว่า “สาธุ”^๔

หลักธรรมที่สนับสนุน ธรรมาสธรรม (ทมะ) การรู้จักข่มจิตข่มใจตนเอง อานิสงส์ของการมีทมะ ปลูกฝังนิสัยรักการฝึกฝนตนให้เกิดขึ้นในตัว ทำให้เป็นคนที่มีความสามารถในการทำงาน ไม่มีเวรกับใคร ยับยั้งตนเองไม่ให้หลงไปทำผิดได้ สามารถตั้งตัวได้ มีปัญญาเป็นเลิศ เมื่อมีทมะย่อมได้รับปัญญา โทษของการขาดทมะ ขาดนิสัยรักการฝึกฝนตนเอง ทำให้ขาดความสามารถในการทำงาน สามารถหลงผิดไปทำความชั่วได้ง่าย จะเกิดการทะเลาวิวาทได้ง่าย จะจมอยู่กับอบายมุข ครอบครวัเดือดร้อน ไม่สามารถตั้งตัวได้ เป็นคนโง่เขลา เมื่อขาดทมะย่อมเกิดปัญหาความโง่เขลา

ความอดกลั้น ข่มใจ เวลาจิตใจไม่มีความสุข เห็นอะไร ไม่ถูกใจ ไม่พอใจ หรือเห็นอะไร ได้ยินอะไร เกิดความอยากได้ อยากมีขึ้นมา เกิดความทุกข์ร้อนใจ ท่านสอนให้ข่มใจ คือชนะอารมณ์เหล่านั้นเสีย ไม่ว่าจะมีความโลภก็ดี ความโกรธก็ดี ให้ระงับมันเสีย อย่าปล่อยให้มันมีฤทธิ์ มีอำนาจ สั่งให้เราไปทำในสิ่งที่ไม่ดี ไม่งาม เช่น พอเกิดความโกรธขึ้นมา ก็ระบายออกทางวาจา ไปด่า ไปว่า หรือ ไปทุบ ไปตี ไปทำร้ายร่างกายผู้อื่น ถ้าสามารถข่มใจได้ อดกลั้นได้ เอาชนะความโกรธได้ ก็ไม่ต้องไปพูด ไปด่า ไปว่า ไปทะเลาะเบาะแว้ง ถ้าไปด่าเขาแล้ว เขาก็จะต้องโต้ตอบกลับมา พอโต้กันไป โต้กันมา ขึ้นต่อไป ก็จะต้องลงไม้ลงมือ ทุบตีกัน มีการเจ็บตาย คนตายก็ต้องถูกเอาไปเผา คนที่ฆ่าเขาตายก็ต้องเข้าคุกเข้าตะรางต่อไป อันนี้เป็นเพราะว่าไม่มีทมะ คือ การข่มใจ ข่มอารมณ์ ข่มตนนั่นเอง

การรู้จักข่มใจตนเอง ให้ประพฤติกและปฏิบัติ อยู่ในความสัจความดีนั้นคุณธรรมข้อนี้แยกได้เป็น ๒ ประการคือ รู้จักข่มใจตนเอง ให้ประพฤติกและปฏิบัติอยู่ในความสัจความดีนั้นการข่มใจ หมายถึงการรู้จักบังคับตนเอง ไม่ให้โลภอยากได้ในทางทุจริตผิดศีลธรรม ไม่ให้โกรธเคืองคิดอาฆาตพยาบาทจองเวรไม่หลงมกมายคนที่มีความข่มใจจะเป็นคนเก็บอารมณ์เก่ง ไม่แสดงอาการผิดปกตออกนอกหน้าตามคำพังเพยที่ว่า เก็บน้ำขุนไว้ข้างใน นาน้ำใสไว้ข้างนอก และการฝึกใจ หมายถึง การรู้จักฝึกฝนตนเองรู้จักฝึกตัวฝึกใจปรับปรุงแก้ไขตัวเอง ให้เหมาะสมกับภาวะและสถานะของตน อีกประการหนึ่งคือการหยุดใจ เป็นการรู้จักยับยั้งใจไม่ถลาลงไปสู่ความชัง ความผิด ความเสียหาย

^๔ ชุ.ชา.ม.อ. (ไทย) ๔/๘๐๒-๘๐๓.

พระพุทธเจ้าท่านจึงสอนให้มีทมะ คือ การข่มใจ ความอดกลั้น ขณะตนดีกว่า ขณะผู้อื่น ขณะผู้อื่นก็สร้างความเคียดแค้นให้กับเขา ถ้าผู้อื่นชนะเรา เขาก็สร้างความเคียดแค้น ความอาฆาตพยาบาทให้แก่เราไม่มีที่สิ้นสุด แต่ถ้าเราชนะตัวเราได้แล้วทุกอย่างจะสงบทุกอย่างจะเย็น เวลาเราโกรธเราเอาชนะความโกรธได้เราก็สบายใจคนที่ถูกเราโกรธก็จะไม่เดือดร้อนกับการที่ต้องฟังการดุด่าจากเรานั้นเอง

การข่มใจนั้น เป็นสิ่งที่ดีเป็นสิ่งที่สำคัญ สำหรับฆราวาส ไม่ว่าใครก็ตาม ที่จะต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น ควรจะมีทมะ ไว้สำหรับดูแล ควบคุมอารมณ์ ไม่ให้ระเบิดออกมา

๔.๑.๔. พึงยอมเสียสละเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม

หลักธรรมที่สนับสนุน ฆราวาสธรรม (จาณะ) การสละสิ่งของและความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น อานิสงส์ของการมีจาคะ ปลูกฝังการมีอารมณ์ผ่องใสและนิสัยเสียสละให้เกิดขึ้นในตัว เป็นการสร้างความปลอดภัยแก่ตนเอง เป็นที่นับหน้าถือตาของคนทั่วไป ครอบครัวยุติธรรมและสังคมเป็นสุขและมีกัลยาณมิตรรอบตัว เมื่อมีจาคะย่อมเกิดมิตรที่ดีไว้เป็นสมัครพรรคพวกในสังคม โทษของการขาดจาคะ ปลูกฝังความตระหนี่ให้เกิดขึ้นในใจ ได้รับความครหาตีเตียน เป็นทุกข์ใจ ไม่มีใครอยากเข้าใกล้ เมื่อขาดจาคะย่อมเกิดปัญหาความเห็นแก่ตัวเกิดขึ้นในสังคม

ความเสียสละเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานของผู้ที่อยู่ร่วมกันในสังคม ทุกคนในสังคมต้องมีน้ำใจเอื้อเพื่อเสียสละแบ่งปันให้แก่กัน ไม่มีจิตใจคับแคบ เห็นแก่ตัว ความเสียสละจึงเป็นคุณธรรมเครื่องผูกมิตรไมตรี ยึดเหนี่ยวจิตใจไว้ เป็นเครื่องมือสร้างลักษณะนิสัยให้เป็นคนที่เห็นแก่ประโยชน์สุขส่วนรวมมากกว่าประโยชน์สุขส่วนตัว

คนที่อยู่ร่วมกันในสังคมจะเกิดความสงบสุขได้ควรจะมีคุณธรรมคือความเสียสละ คือเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อส่วนรวม เพราะถ้าต่างคนต่างเห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่คนอื่นแล้ว ส่วนรวมก็จะเดือดร้อน เมื่อส่วนรวมเกิดความเดือดร้อนเสียแล้วความสุขความสงบจะเกิดขึ้นได้อย่างไร

การเสียสละจึงเป็นคุณธรรมสำคัญอย่างหนึ่งในสังคม เริ่มตั้งแต่ครอบครัวอันเป็นหน่วยเล็ก ๆ ของสังคม ต้องเสียสละความสุขส่วนตัวให้แก่กัน เสียสละทรัพย์สินที่หามาได้ด้วยความเหน็ดเหนื่อยลำบากให้แก่กัน ทั้งในยามปกติและคราวจำเป็น

ดังจะเห็นได้จากที่มีการเสียสละ และบริจาคทรัพย์ สิ่งของเพื่อช่วยเหลือกัน ในเมื่อประสบภัยอย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นแก่คนในที่ใดที่หนึ่ง ก็มักจะมีการรับบริจาคเพื่อนำเงินหรือสิ่งของไปช่วยเหลือผู้ที่ได้รับความทุกข์ความเดือดร้อนอันเกิดจากภัยพิบัติต่างๆ เช่น อุทกภัย วาตภัย เป็นต้น หรือไม่ก็มีการรับบริจาคสิ่งของเพื่อนำไปสร้างเป็นสาธารณ ประโยชน์ให้แก่สังคมส่วนรวม

บุคคลผู้มีน้ำใจเสียสละ มีจิตใจโอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ทุกคนในสังคมช่วยเหลือเท่าที่เห็นว่าสมควรจะช่วยเหลือได้ เห็นใครควรแก่การช่วยเหลือก็ช่วยเหลือตามกำลังมากบ้างน้อยบ้าง หรือบางครั้งก็ช่วยเหลือด้วยกำลังกาย บางครั้งก็ช่วยเหลือด้วยกำลังทรัพย์ บางครั้งก็ช่วยเหลือด้วยกำลังสติปัญญา ทุกๆ ครั้งที่ช่วยเหลือก็มีความกรุณาสงสารเป็นเบื้องหน้า มุ่งที่จะปลดเปลื้องความทุกข์ของผู้อื่นด้วยความเต็มใจบริสุทธิ์ใจ

ผู้ที่ฝึกฝนมาดีในเรื่องของการเสียสละย่อมสละได้โดยง่าย ไม่ต้องฝืนใจสามารถที่จะทำได้อย่างสม่ำเสมอ และสามารถที่จะเสียสละให้ได้แม้สิ่งอันเป็นที่รัก ที่ให้ได้โดยยาก มีอวัยวะและชีวิตเป็นที่สุด

ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และการเสียสละเป็นคุณธรรมสำคัญประการหนึ่งที่สร้างความนับถือ ผูกไมตรี ทำคนเกลียดให้รัก ทำคนที่รักอยู่แล้วให้มีความรักมากยิ่งขึ้น ย่อมให้ผลที่ดีเสมอ ก่อให้เกิดความชื่นชมยินดีต่อกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นผู้ให้หรือผู้รับ คนที่มีน้ำใจเสียสละคิดจะเฉลี่ยแบ่งปันลาภผลและความสุขของตนแก่ผู้อื่นอยู่เสมอ นั่นไม่ว่าใครๆ ก็อยากคบหาสมาคมด้วย

ดังนั้น ผู้ที่มองเห็นการณ์ไกลควรพยายามฝึกตนให้เป็นคนเสียสละแบ่งปันวันละนิด เป็นการสร้างนิสัย อุปนิสัยและอริยาศัยที่ดีให้แก่ตนเอง ซึ่งอุปนิสัยนี้จะค่อยๆ ฝังลึกลงในจิตใจ กลายเป็นอุปนิสัยที่มั่นคง ทำลายได้โดยยาก เป็นอุปนิสัยประจำตัวต่อไป

๔.๑.๕. สติ

เป็นเครื่องป้องกันอันตรายทั้งปวงได้ ขันติป้องกันความหุนหันพลันแล่นได้ เป็นเหตุให้พระเวสสันดรไม่ประหารชูชกด้วยพระขรรค์ เมื่อถูก ชูชกประณาม

หลักธรรมที่สนับสนุน สติ ความระลึกได้ – ขันติ ความอดทน สติ ความระลึกได้ ทำให้ตื่นตัวอยู่เสมอ อาการที่จิตนึกถึงสิ่งที่จะทำอะไรจะพูดได้ นึกถึงสิ่งที่ทำค่าที่พูดไว้แล้วได้ เป็นอาการที่จิตไม่หลงลืม ระวังยับยั้งใจได้ ไม่ให้เลินเล่อพลั้งเผลอ ป้องกันความ

เสียหายเบื้องต้นยับยั้งชั่งใจไม่ปมปาม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ความไม่ประมาท ขั้นตอนความอดทน การรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม เช่น อดทนต่อความลำบากตรากตรำ อดทนต่อทุกข์เวทนา อดทนต่อความเจ็บใจ อดทนต่ออำนาจกิเลส

การมีสติ ทำให้ผู้ปฏิบัติหรือพุทธบริษัทได้เกิดความเข้าใจเข้าถึงแก่นธรรม น้อมนำให้เกิดเห็นคุณค่าของคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดศรัทธาความเชื่อมั่นอย่างมั่นคงว่า วิถีทางแห่งพุทธธรรมคือวิถีทางแห่งชีวิต การดำรงชีวิตอย่างมีสติทุกขณะคือชีวิตที่เปี่ยมสุขและเบิกบานการดำเนินชีวิตหรือการปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ หรือมีความไม่ประมาทนั้น เป็นหลักธรรมสำคัญยิ่งสำหรับความก้าวหน้าในระบบจริยธรรม เพราะเป็นตัวควบคุมยับยั้งป้องกันไม่ให้นุชนุชย์หลงเพลินไปตามความชั่วและในขณะเดียวกัน ก็ช่วยให้ตระหนักรู้ที่จะดำรงอยู่ในทางแห่งความดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

การมีสติมีประโยชน์เกื้อกูลแก่ชีวิตอย่างมากมาย ผู้ขาดสติหรือประมาทย่อมนำชีวิตไปสู่ความทุกข์และความล้มเหลว ฉันทใจ ในทางตรงกันข้าม ผู้มีสติชอบหรือเป็นอยู่ด้วยสติย่อมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ฉันทนั้น ผู้ที่มีสติ จึงเชื่อว่าเป็นผู้ที่รักษาทั้งตนเอง ครอบครัวและสังคม นั้น ๆ ด้วย และผู้ที่มีสติจะทำ พูด คิดสิ่งใดก็จะประกอบไปด้วยปัญญาและเมตตาเสมอ ดังนั้น คุณค่าของสติในการดูแลรักษาตนเอง จึงเชื่อมโยงเป็นตังกันและกันกับคนอื่นและสังคมด้วย

ในการอยู่ร่วมกันในสังคม ผู้มีสติเพียงคนเดียวย่อมเป็นประโยชน์อย่างมากแก่สังคมนั้น ๆ และหากคนในสังคมส่วนมากมีสติแล้ว ปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากการอยู่ร่วมกันก็จะลดลง เพราะสติส่งเสริมให้การคิด การพูด และการกระทำที่ติงามต่อกัน ทำให้เป็นที่รักเป็นที่เคารพกัน ไม่วิวาทกัน ด้วยอำนาจพลังแห่งสติ อันเป็นธรรมที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันและกันและมีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ความจริงประการหนึ่งของการใช้ชีวิตร่วมกันในสังคมปัจจุบัน คือมีปัญหา นานัปการเกิดขึ้นในทุกมุมของสังคม ซึ่งหนีไม่พ้นในเรื่องกิน กาม โภช อันมีรากเหง้ามาจากความโลภโภช หลง ที่นอนเนื่องอยู่ในอนุสัยสันดานของบุคคลผู้ที่ไม่ได้รับการฝึกฝนขัดเกล่าอย่างจริงจังแม้สักครั้งเดียว จึงก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้ง การทะเลาะวิวาท และปัญหาอื่น ๆ ซึ่งมีตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน ประเทศชาติ และสังคมโลก

การเจริญสติ หรือการสร้างวัฒนธรรมแห่งการตื่นรู้ให้แก่สังคม คือ หนทางที่จะจัดการรับมือกับปัญหาบรรดามีทั้งหลายได้อย่างแท้จริง เพราะการสร้างสันติไม่ใช่เรื่องเทคนิควิธี ไม่ใช่เรื่องที่จะเรียนรู้ผ่านเพียงทฤษฎีเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของการมีสติตระหนักรู้ในชีวิตประจำวัน๑๗๗ สติจึงเป็นรากฐานที่แท้จริงในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในทุกกระดับ เช่น ผู้ที่มีสติจะไม่โกรธตอบคนที่กำลังโกรธ นั้นย่อมเป็นการระงับการทะเลาะวิวาท และยังเป็นการป้องกันไม่ให้คนพาลได้ใช้โอกาสของความโกรธที่มีในใจตนเป็นเหตุทำร้ายทำลายผู้อื่นได้อีกด้วย

๔.๒ ประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ

พระเวสสันดรทรงบริจาคช้างและการที่ชาวเมืองกลิงครรัฐส่งทูตมาขอช้างปัจจัยนาคนั้น ไม่ได้ขอเปล่า ไม่ได้ขอเอาไปเด็ดขาด เป็นเพียงการขอยืมไปเพื่อเป็นเหตุทำให้บ้านเมืองฝนตกหน้อยเพราะแล้งมาตั้งเจ็ดปีแล้ว ทำนาไม่ได้ผล ขอยืมเอาไป ไม่ได้โกงเอาเป็นของตัวหรอก เมื่อฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาลแล้วจะนำมาคืนให้

แบบอย่างของการเสียสละ พระเวสสันดร ทรงตัดสินใจพระทัยเสียสละประโยชน์ส่วนตัว โดยให้ช้างมงคลแก่เมืองกลิงคราษฎร์ เพื่อมิให้ประเทศชาติและประชาชนลำบากจากการเกิดศึกสงคราม แม้พระองค์ต้องถูกเนรเทศได้รับความลำบากก็ตาม เป็นการเสียสละส่วนน้อยคือช้างตัวเป็นมงคลเพื่อรักษาส่วนใหญ่คือประเทศชาติ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระเวสสันดรกล่าวว่า “ดวงหทัยหรือจักษุ เราก็ให้ได้ จะอะไรกะทรัพย์นอกร่างของเรา คือ เงิน ทอง มุกดา ไพฑูรย์หรือแก้วมณี ในเมื่อยากจนมาแล้ว เราได้เห็นเขาแล้ว ฟังให้พาหาเบื่องขวาเบื่องซ้ายก็ได้ เราไม่ฟังห้วนเหวเพราะใจของเรายินดีในการบริจาค ปวงชาวสีพีจึงขับไล่หรือฆ่าเราเสียก็ตาม พวกเขาจะตัดเราเสียเป็น ๗ ท่อนก็ตามเถิด เราจักไม่งดเว้นจากการบริจาคเป็นอันขาด”^๖

หลักธรรมที่สนับสนุน ทศพิธราชธรรม^๗ ข้อที่ ๓ บริจาคะ (การบริจาค) คือ เสียสละความสุขสำราญ ตลอดจนชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

^๖ ชู.ชา.ม.อ. (ไทย) เล่มที่ ๔ ภาค ๓ หน้า ๖๒๔.

^๗ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทอาร์ เอส พรินต์ติ้งแมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔๐-๒๔๑

๔.๒.๑ ปรিজาคะ

ปรিজาคะ คือ การเสียดสละความสุขส่วนตน เพื่อความสุขส่วนรวม จริยวัตร ๑๐ ประการที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติเป็นหลักธรรมประจำพระองค์ การที่ทรงสละสิ่งไม่เป็นประโยชน์หรือมีประโยชน์น้อยเพื่อสิ่งที่ดีกว่าคือ เมื่อถึง คราวก็สละได้ แม้พระราชทรัพย์ ตลอดจนพระโลหิต หรือแม้แต่พระชนม์ชีพ เพื่อรักษาธรรมและพระราชอาณาจักรของพระองค์ และยังทรงเข้าถึงความพอเพียงดังกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ดังนี้

๑. เป็นปรัชญาแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกๆ ระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ

๒. เป็นปรัชญาในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง

๓. จะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจให้ก้าวทันโลกยุคโลกาภิวัตน์ เพื่อให้สมดุล และพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว กว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

๔. ความพอเพียง หมายถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผลรวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อ การมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน

๕. จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวัง อย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและดำเนินการทุกขั้นตอน

๖. จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบ

ดังนั้นการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในขั้นแรก ต้องยึดหลัก "พึ่งตนเอง" คือ พยายามพึ่งตนเองให้ได้ก่อน ในแต่ละครอบครัวมีการบริหารจัดการอย่างพอดีประหยัดไม่ฟุ่มเฟือย สมาชิกในครอบครัวแต่ละคนต้องรู้จักตนเอง เช่น ข้อมูลรายรับ-รายจ่าย ในครอบครัวของตนเองสามารถรักษาระดับการใช้จ่ายของตน ไม่ให้เป็นหนี้ และรู้จักตั้งศักยภาพในตัวเองในเรื่องของปัจจัยสี่ให้ได้ในระดับหนึ่ง

การพัฒนาตนเองให้สามารถ "อยู่ได้อย่างพอเพียง" คือ ดำเนินชีวิตโดยยึดหลักทางสายกลางให้อยู่ได้อย่างสมดุล คือ มีความสุขที่แท้ไม่ให้อารมณ์สับสนวุ่นวาย ไม่ต้องเบียดเบียนตนเอง หรือดำเนินชีวิตอย่างเกินพอดี ไม่ต้องเบียดเบียนผู้อื่น หรือเบียดเบียนสิ่งแวดล้อมดังกับพระเวสสันดรที่เราทุกคนควรเอาเป็นแบบอย่าง

๔.๓ ประโยชน์ด้านการเมืองการปกครอง

คุณลักษณะของผู้ปกครอง ผู้ปกครองที่ดีจะใช้ปัญญาพิจารณาทั้งกฎหมาย ประเพณีและหลักการปกครองหลักรัฐศาสตร์ ในภาวะเดือดร้อนจะใช้หลักรัฐศาสตร์เพื่อให้บ้านเมืองสงบสุขไม่เกิดความขัดแย้งและเกิดสงครามนอกจากนี้ยังทรงมองการณ์ไกลว่า ถ้าอยู่ที่เมืองเจตราชูฎร์ก็จะเกิดความขัดเคืองใจกัน ไม่เป็นผลดีแก่ทุกฝ่าย จึงยอมทุกข์เพียงเฉพาะพระองค์ไม่ย่อท้อต่อความยากลำบากใดๆ

ผู้นำทางธรรมะ พระเวสสันดรทรงเป็นผู้นำทางธรรมะที่แท้จริงแม้การกระทำที่ทำให้ลูกและเมียเดือดร้อน แต่สุดท้ายยอมเป็นผลดีในระยะยาวทั้งต่อประชาชน และสรรพสัตว์จำนวนมากเป็นการบำเพ็ญบารมีตั้งประเพณีแห่งพระโพธิสัตว์ในชาติต่างๆที่เสียสละแม้อวัยวะร่างกาย และชีวิตให้เป็นทาน เพื่อช่วยเหลือบริวารไม่ให้ทุกข์ยากตั้งนั้นการบำเพ็ญบารมีทานสูงสุด ๑๐ ประการ จะทำให้บรรลุพระสัมพันธัญญะ และสั่งสอนให้ทุกคนปฏิบัติให้พ้นทุกข์ได้ หลักธรรมที่สนับสนุน ความรอบคอบ เมื่อถูกเนรเทศไปอยู่ป่า ชาวเมืองสีพีแตกความสามัคคีแบ่งเป็นสองฝ่าย เมื่อได้ยินเสียงกองทัพยกมา พระเวสสันดรยังทรงหวาดระแวงอยู่จึงชวนพระนางมัทรีไปซ่อนเร้นดูให้รอบคอบก่อน

แนวความคิดทางปรัชญาทางการเมืองการปกครองที่เป็นแนวทางการปกครองของพระเวสสันดร มองเห็นได้อย่างชัดเจนที่สุดในหลักของการปกครองและประยุกต์หลักธรรมมาเป็นหลักในการปกครองของพระองค์ คือ

หลักธรรมที่สนับสนุน คือ ทศพิธราชธรรม^๕ ข้อที่ ๔ อาชวะ ความซื่อตรง ทศพิธราชธรรม คือ ธรรมของพระราชา, กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ

^๕ บ.ช.า. ๒๘/๒๔๐/๘๖.

๔.๓.๑ อาชวะ

คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง, หรือธรรมของนักปกครอง^๙ ประกอบด้วย
 อาชวะ (ความซื่อตรง) คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต
 มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

ความซื่อตรง ทรงสัตย์ไร้มารยา ความถูกต้อง ความจริงใจ ในหน้าที่การงาน
 การดำเนินชีวิต โดยสุจริต ไม่หลอกลวงปวงชน อธิบายลักษณะของความซื่อตรง ดังนี้

ซื่อตรงต่อตนเอง คือการไม่หลอกตนเอง ซื่อสัตย์ต่ออุดมการณ์ของตน คิดอยู่
 เสมอว่าความลับไม่มีในโลก แล้วงดเว้นการทำ พูด คิดในทางชั่ว ตั้งใจใฝ่ดีมุ่งมั่นทำ พูด
 คิด อยู่ในทำนองคลองธรรม พร้อมรักษาความดีให้คงมั่นตลอดไป ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง

ซื่อตรงต่อบุคคล คือมีความจริงใจ ซื่อสัตย์ต่อบุคคลผู้เกี่ยวข้องกับตน ไม่ว่าจะ
 เป็นคนชั้นสูง ต่ำ หรือเสมอกัน ไม่คดโกง ไม่หลอกลวง ไม่นินทาว่าร้ายใครในที่ลับหลัง
 ด้วยเจตนาชั่ว ไม่คิดร้าย ทำลายกันและกัน ที่สำคัญคือผู้มีพระคุณ ไม่ประพฤติดนเป็น
 คนหน้าไว้หลังหลอก

ในครอบครัว หากสามีภรรยา ไม่ซื่อตรง ไม่จริงใจต่อกัน ความทุกข์เบื้องต้นจะ
 ปรากฏชัด คือ ความไม่ไว้วางใจกัน ต่อจากนั้น จะเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกัน เป็นเหตุ
 ให้เกิดปัญหาครอบครัวแตกแยก เป็นปัญหาสังคมมากมาย

ในสังคม หากผู้นำและผู้ตาม ไม่ซื่อตรง ไม่จริงใจต่อกัน จะก่อให้เกิดปัญหา
 ความหวาดระแวงไม่ยอมรับนับถือกัน อีกทั้งงานในองค์กรจะไม่เจริญก้าวหน้าและสำเร็จ
 ตามเป้าหมาย

ดังนั้น ชนทุกระดับชั้น ในสังคม ควรมีความซื่อตรงเป็นหลัก จะก่อให้เกิดความ
 สามัคคีปรองดอง เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีความเจริญและสันติสุขร่วมกัน

ซื่อตรงต่อเวลา คือได้นัดหมายกับใครแล้ว ไม่ผิดนัด ตรงตามเวลา หรือตั้งใจ
 จะทำอะไรแล้วลงมือทำให้แล้วเสร็จตามที่กำหนดไว้ ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าทุกคนนิยมตรง
 ต่อเวลา ไม่มีใครต้องการเสียเวลา ทุกภารกิจจึงต้องกำหนดเวลาเป็นสำคัญ

^๙ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่
 ๑๓ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทอาร์ เอส พรินติ้งแมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔๐-๒๔๑

ชื่อตรงต่อหน้าที่ คือชื่อสัตย์สุจริตรับผิดชอบในตำแหน่งหน้าที่ของตน ไม่ปล่อยให้เกิดความเสียหาย ไม่เปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาตลอดถึงญาติมิตร มีช่องทางทำการทุจริตคิดมิชอบ เบียดบังภาษีอากรของชาติมาเป็นของตน ไม่ปล่อยให้งานค้างค้ำ ไม่ละทิ้งหน้าที่ความรับผิดชอบ

ชื่อตรงต่อความดี คือการยึดมั่นในความซื่อสัตย์สุจริตใจ และขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีอันดีงามซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของชาติและพระศาสนา บูชาความถูกต้องเหนือสิ่งอื่นใด ความชื่อตรงต่อความดีเป็นยอดของความชื่อตรง เพราะครอบคลุมความดีทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นความดีทางกาย วาจาและใจ โดยอาศัยหลักกรรมประจำใจ

๔.๔ ประโยชน์ด้านประเพณีวัฒนธรรม

พระเวสสันดรเป็นแบบอย่างทางจริยธรรมต่อสังคม แบบอย่างทางจริยธรรมมีอยู่หลายกรณี นอกจากพระเวสสันดรแล้ว พระนางมัทรีก็ดี พระกุมารทั้งสองก็ดี พระกุมารทั้งสองก็ดี นางอมิตตตาก็ดีล้วนแต่เป็นแบบอย่างที่ดีได้ทั้งนั้น ผิดแต่ระดับต่ำ กลางหรือยอดเยี่ยมเท่านั้น ผู้เขียนจะกล่าวถึงกรณีของพระเวสสันดร พระจริยวัตรตลอดพระชนมายุของพระองค์ ไม่เคยประพฤตินสิ่งที่ไม่ดีเลย การทานบารมีของพระองค์นั้นทรงเป็นตัวอย่างที่สมบูรณ์แบบในเรื่องศีลธรรมจริยธรรม

พระเวสสันดรเป็นแบบอย่างชีวิตครอบครัวที่ดี ครอบครัวถือเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดแต่มีมาก่อนสถาบันอื่น และเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งในประเทศ

พระเวสสันดรเป็นแบบอย่างชีวิตครอบครัวที่ดีในทางธรรมท่านหมายเอาครอบครัวที่สมาชิกทุกคนสามัคคีกันและดำเนินชีวิตตามธรรมจากที่พระเวสสันดรจะเสด็จไปอยู่ป่า แล้วพระนางมัทรี กับพระราชบุตรทั้งสองพระองค์ก็เสด็จตามไปอยู่ในป่าด้วยกัน

หลักธรรมที่สนับสนุน คือ สามีที่ดี ในทศ ๖

๔.๔.๑ ทศ ๖ ข้อสามีที่ดี

สามีที่ดี ในทศ ๖ คือ ดังพุทธพจน์ว่า “คหบดีบุตร สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง
๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. มอบความเป็นใหญ่ให้

๕. ให้เครื่องแต่งตัว”^{๑๐}

สามีตามทรศนะของสังคมไทยโบราณแล้วถือว่าเป็นช่างทำหน้าที่ของครอบครัว เพราะเป็นผู้มีความสำคัญมากในการที่จะทำให้ครอบครัวมีความมั่นคงและมีความสุข แต่อย่างไรก็ตาม ภรรยาก็นับว่าเป็นผู้มีความสำคัญในครอบครัวไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าสามีตั้งนั้นครอบครัวใด สามีภรรยาเป็นคนดีมีศีลธรรมที่เรียกว่า “ผัวแก้วเมียขวัญ” ครอบครัวนั้นก็จะมีแต่ความเจริญมั่นคง มีความสุขความเจริญ ถ้าสามีภรรยา เป็นคนไม่ดี ก็จะมีแต่ความแตกแยกวิวาทบาทหมาง ไม่มีความสุข ไม่มี ความเจริญมั่นคง ฝ่ายชายที่จะเป็นสามีซึ่งฝ่ายหญิงจะต้องพิจารณาให้รอบคอบ ถ้าสามารถหลีกเลี่ยงได้ จะเป็นการตัดไฟแต่ต้นลมและไม่สายเกินแก้ ถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว อาจจะเป็นสาเหตุนำไปสู่การหย่าร้าง

หลักธรรมเท่าที่แสดงมานี้ ส่วนใหญ่เป็นข้อปฏิบัติที่แสดงออกมามากมาย การแสดงออกภายนอกในทางที่ดีงามเช่นนี้ย่อมต้องอาศัยมีคุณธรรมต่าง ๆ เป็นพื้นฐานอยู่ในจิตใจ ที่จะช่วยให้คงรักษาข้อปฏิบัติเหล่านี้ไว้ได้มั่นคง ยั่งยืน และด้วยความจริงใจ ด้วยเหตุนี้ ผู้ครองเรือนจึงต้องมีคุณธรรมสำหรับรักษา ความสัมพันธ์อันดีนี้ไว้เป็นหลักในใจที่เรียกว่า ฆราวาสธรรม หรือ ธรรมสำหรับชีวิตครองเรือน ๔ ประการ คือ

สัจจะ ความซื่อสัตย์ จริงใจต่อกัน เป็นหลักสำคัญที่จะให้เกิดความไว้วางใจและไมตรีจิตสนิทต่อกัน ขาดสัจจะเมื่อใด ย่อมเป็นเหตุ ให้เกิด ความหวาดระแวงแคลงใจกัน เป็นจุดเริ่มต้นแห่งความริ้วฉาน ซึ่งยากนักที่จะประสานให้คืนดีได้ดั้งเดิม

ทมะ การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ ช่มใจ ระวังความรู้สึกต่อเหตุบกพร่องของกันและกัน รู้จักฝึกฝนปรับปรุงตน แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับนิสัยและอัธยาศัยให้กลมกลืนประสานเข้าหากันได้ ไม่เป็นคนถือด้านเอาแต่ใจและอารมณ์ของตน คนที่ขาดธรรมข้อนี้ ย่อมปล่อยให้ข้อแตกต่างปลีกย่อย ทางอุปนิสัยและการอบรมกลายเป็นเหตุแตกแยกสามัคคีใหญ่โต และถ้าไม่สามารถปรับตนเข้าหากันได้ ก็เป็นอันต้องทำลายชีวิตคู่ครองแยกทางขาดจากกัน

^{๑๐} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๔.

ขันติ ความอดทนอดกลั้นต่อความหนักและความร้ายแรงทั้งหลาย ชีวิตของผู้ อยู่ร่วมกันนอกจากมีข้อแตกต่างขัดแย้งทางอุปนิสัย การอบรม และความ ต้องการ บางอย่างซึ่งจะต้องหาทางปรับปรุงเข้าหากันแล้ว บางรายอาจจะมีเหตุล่วงเกินรุนแรง แสดงออกจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งซึ่งอาจเป็นถ้อยคำหรือกิริยาอาการ จะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ ตาม เมื่อเกิดเหตุเช่นนี้ อีกฝ่ายหนึ่งจะต้องรู้จักอดกลั้นระงับใจ ไม่ก่อเหตุให้เรื่องลุกลาม กว้างขยายต่อไปความร้ายจึง จะระงับลงไป นอกจากนี้ ยังจะต้องมีความอดทนต่อความ ล้าปากตรากตรำและเรื่องหนักใจต่าง ๆ ในการประกอบภาระงานอาชีพ เป็นต้น โดยเฉพาะเมื่อเกิดภัยพิบัติ ความตกต่ำคับขัน ไม่มีดีพอตีพาย แต่มีสติอดกลั้น คิดอุบาย ใช้ปัญญาหาทางแก้ไขเหตุการณ์ให้ลุล่วงไปด้วยดี ชีวิตของคุณครองที่ขาดความอดทน ย่อม ไม่อาจประคับประคอง พาकिनให้รอดพ้นเหตุร้ายต่าง ๆ อันเป็นประดุจกรรมแห่งชีวิตไป ได้

จาคะ ความเสียสละ ความเผื่อแผ่ แบ่งปัน ตลอดถึงความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ชีวิตบุคคลที่จะมีความสุขจะต้องรู้จักความเป็นผู้ให้ด้วยมิใช่คอยจ้องแต่จะเป็นผู้รับเอา ฝ่ายเดียว การให้ในที่นี้มีไฉนหมายแต่เพียงการเผื่อแผ่แบ่งปันสิ่งของอันเป็นเรื่องที่มองเห็น และเข้าใจได้ง่าย ๆ เท่านั้น แต่ยังหมายถึง การให้น้ำใจแก่กัน การแสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ตลอดจนการเสียสละความพอใจและความสุขส่วนตนได้ เช่น ในคราวที่คุณครองประสบ ความทุกข์ความเจ็บไข้ หรือมีธุรกิจใหญ่เป็นต้น ก็เสียสละความสุขความพอใจของตน ขวนขวายช่วยเหลือ เอาใจใส่ดูแล เป็นที่พึ่งอาศัย เป็นกำลังส่งเสริม หรือช่วยให้กำลังใจ ได้โดยประการใดประการหนึ่งตามความเหมาะสม รวมความว่า เป็นผู้มีจิตใจกว้างขวาง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัวชีวิตครอบครัว ที่ขาดจาคะก็คล้ายการลงทุน ที่ปราศจากผลกำไรมาเพิ่มเติม ส่วนที่มีมาแต่เดิมก็คงที่หรือค่อยร่อยหรอพร่องไป หรือ เหมือนต้นไม้ที่ไม่มีได้รับการบำรุง ก็มีแต่อบเฉา ร่วงโรย ไม่มีความสดชื่นงอกงาม

ธรรม ๔ ประการ คือ สัจจะ ทมะ ขันติ และ จาคะ ที่ พรรณนามานี้ มิใช่ ประสงค์ให้เป็นข้อปฏิบัติจำกัดเฉพาะในระหว่างคุณครองเพียง ๒ คนเท่านั้น แต่มุ่งหมายให้ ใช้ทั่วไปในชีวิตการครองเรือนทั้งหมด โดยยึดถือเป็นคุณธรรมพื้นฐานของจิตใจในการ สร้างความสัมพันธ์อันดีงามกับคนทั้งหลายที่จะอยู่ร่วมหรือติดต่อกันให้ เหมาะสมตามฐานะนั้น ๆ เพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ชีวิตของตนเอง และแก่ชีวิตของคนใน สังคม

๔.๖ บทสรุป

เนื้อเรื่องเวสสันดรชาดก แผงไว้ด้วยคติสอนใจให้รู้จักการดำเนินชีวิต และแก้ปัญหาชีวิตให้เกิดสุข ตลอดจนหล่อหลอมอริยาถ้อยของคนในสังคมให้มีความสามัคคีมีน้ำใจ รู้จักให้อภัยและให้ออกากัน ซึ่งเป็นการเสริมสร้างบารมีธรรมให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและผู้อื่น หากจะนำเอาหลักการทางพระพุทธศาสนามาขยายความพฤติกรรมของตัวละคร ก็จะทำให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นและทำให้เห็นถึงคุณธรรมที่ปรากฏในพฤติกรรมต่างๆ ของตัวละคร อันจะเป็นการส่งเสริมปัญญาและเป็นแนวปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม

พระเวสสันดร เป็นแบบอย่างผู้เสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มุ่งบำบัติทุกข์บำรุงสุขของประชาชนเป็นที่ตั้ง ยอมเสียสละความสุขส่วนพระองค์ แม้จะทุกข์ก็ไม่หวั่น เป็นแบบอย่างของบุคคลผู้ไม่ยึดติดอำนาจวาสนา รู้ซึ่งถึงโลกธรรมที่ว่า “ยามมียศเขาก็ยก ยามต่ำตกเขาก็หยาม” หาได้หวั่นไหว หรือลุ่มเลิกบำเพ็ญบารมีไม่ ฉะนั้น เรื่องพระเวสสันดรชาดกซึ่งเป็นเหมือนคัมภีร์หรือวรรณกรรมสำคัญคู่บ้านคู่เมือง สอนให้รู้จักโอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มิเห็นแก่ตัว ซึ่งจะทำให้สังคมสงบสุข

จากการศึกษาประโยชน์จากวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก ทำให้ทราบถึงประโยชน์ใน ๔ ด้าน คือ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองการปกครองและด้านประเพณีวัฒนธรรม ว่าเป็นหลักธรรมปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ในการดำเนิน เช่น การให้ทานของพระเวสสันดร เพื่อลดความขัดแย้ง การยอมขับไล่พระเวสสันดรออกจากเมืองของพระเจ้ากรุงสญชัย เพื่อยึดประเพณีธรรม และการยอมติดตามสามีไปในทุกสถานที่ของพระนางมัทรี เพื่อเป็นรักษาหน้าที่ของภรรยาที่ดี เป็นต้นและจะได้ทำการสรุปผลและข้อเสนอแนะจากการศึกษาวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกในบทที่ ๕ ต่อไป

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก” งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของเวสสันดรชาดก วิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก และประโยชน์จากผลการศึกษาวีธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกผู้วิจัยได้ดำเนินการตามลำดับขั้นตอนดังนี้ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก” เป็นการวิจัยเกี่ยวกับความเป็นมาและความสำคัญของเวสสันดรชาดก วิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก และประโยชน์จากผลการศึกษาวีธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก ซึ่งจากผลการวิจัยทำให้ทราบว่ามียุคสมัยที่เกี่ยวกับตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก มาประยุกต์ใช้ได้ในยุคปัจจุบัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงสรุปเป็นประเด็นต่างๆ จากที่ได้ทำการวิจัยมา ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของเวสสันดรชาดก

๑. เป็นหลักคำสอนหนึ่งในนวงคัสตฤศาสน์ ชาดกถือว่าเป็นหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า นวงคัสตฤศาสน์ก่อนที่จะมีการสังคายนา แล้วยกออกไปเป็นหมวดหนึ่งในขุททกนิกาย

๒. เป็นชีวประวัติของพระโพธิสัตว์ในด้านการบำเพ็ญบารมี พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จะต้องได้บำเพ็ญบารมีมาก่อน พระพุทธองค์ต้องฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ นานัปการ ถึงขั้นแลกด้วยชีวิตก็ยอม เพื่อแลกกับพระสัมพันธัญญาน

๓. เป็นชาดกที่ทรงยกขึ้นมาตรัสเพื่อแก้ปัญหาในปัจจุบัน ชาดกทุกเรื่องในชั้นนรรัตนกถา จะมีการปรารภเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันก่อน โดยเรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ตัดสินปัญหาด้วยพระองค์ โดยการยกเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ขึ้นมาเล่าเพื่อแก้ปัญหาในปัจจุบันนั้น

๔. เป็นชาดกที่กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดในสมัยพุทธองค์ ชาดกทุกเรื่อง ตอนจบของชาดกจะมีการตรัสสรุปบุคคลหรือสัตว์ที่สำคัญ ๆ ในเรื่องที่ยกขึ้นมาเล่า นั้นว่า มีใครบ้างที่กลับชาติมาเกิดในสมัยพุทธองค์ เพื่อเป็นเครื่องยืนยันถึงพฤติกรรมของบุคคลที่เป็นต้นเหตุในเรื่องปัจจุบันนั้นว่าเหมือนกับพฤติกรรมในอดีตชาติ

๕.๑.๒ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการตามแนวพระพุทธศาสนาในเวสสันดรชาดก

ในทางพระพุทธศาสนาหลักโยนิโสมนสิการ ก็คือ การคิดเป็น คิดถูกต้องตามความเป็นจริงอาศัยการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบและคิดเชื่อมโยงตีความข้อมูลเพื่อนำไปใช้แก้ปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งและต้องมีทางออกของปัญหานั้นเสมอ ถ้ามองในแง่ของขอบเขตแล้วโยนิโสมนสิการ กินความกว้าง ครอบคลุมตั้งแต่ความคิดในแนวทางของศีลธรรม การคิดตามหลักความดีงามและหลักความจริงต่างๆ ที่ตนได้รับการอบรมสั่งสอนมา มีความรู้ความเข้าใจดีอยู่แล้วไม่ต้องใช้ปัญญาลึกซึ้งอะไร ตลอดถึงการคิดแยกแยะองค์ประกอบและสืบสาวหาสาเหตุปัจจัยที่ต้องใช้ปัญญาอย่างละเอียดประณีต เนื่องด้วยโยนิโสมนสิการมีขอบเขตกว้างขวางอย่างนี้ จึงถือว่าโยนิโสมนสิการ เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในกระบวนการคิดตามแนวทางพระพุทธศาสนา เพราะบุคคลสามารถที่จะนำหลักการเหล่านี้ไปประยุกต์ใช้ในโอกาสต่างๆ กัน โดยอนุโลมให้เหมาะสมในด้านการดำเนินชีวิตประจำวัน

๕.๑.๓ วิเคราะห์ประโยชน์ของวิธีคิดตามหลักโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก

เนื้อเรื่องเวสสันดรชาดก แผงไว้ด้วยคติสอนใจให้รู้จักการดำเนินชีวิต และแก้ปัญหาชีวิตให้เกิดสุข ตลอดจนหล่อหลอมอัธยาศัยของคนในสังคมให้มีความสามัคคี มีน้ำใจ รู้จักให้อภัยและให้โอกาสกัน ซึ่งเป็นการเสริมสร้างบารมีธรรมให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง และผู้อื่น หากจะนำเอาหลักการทางพระพุทธศาสนามาขยายความพฤติกรรมของตัวละคร ก็จะทำให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นและทำให้เห็นถึงคุณธรรมที่ปรากฏในพฤติกรรมต่างๆ ของตัวละคร อันจะเป็นการส่งเสริมปัญญาและเป็นแนวปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม

พระเวสสันดร เป็นแบบอย่างผู้เสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มุ่งบำบัตทุกข์บำรุงสุขของประชาชนเป็นที่ตั้ง ยอมเสียสละความสุขส่วนพระองค์

แม้จะทุกข์ก็ไม่หวั่น เป็นแบบอย่างของบุคคลผู้ไม่ยึดติดอำนาจวาสนา รู้ซึ่งถึงโลกธรรมหาได้หวั่นไหวหรือได้ล้มเลิกบำเพ็ญบารมีเรื่องพระเวสสันดรชาดกจึงเป็นวรรณกรรมสำคัญสอนให้รู้จักโอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่เห็นแก่ตัว ซึ่งจะทำให้สังคมสงบสุข

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

จากการวิจัยในเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก ผู้วิจัยได้สรุปข้อเสนอแนะไว้ดังต่อไปนี้

๑. ควรมีการแลกเปลี่ยนการศึกษาค้นคว้าวรรณกรรมทั้งของในประเทศและต่างประเทศให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยเฉพาะวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา และวรรณกรรมท้องถิ่นต่างๆ

๒. ควรจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ (work shop) ระหว่างนักการศึกษา นักวิชาการ เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ในวรรณคดีเรื่องเวสสันดรในมิติต่างๆ

๓. ควรจัดสัมมนาทางวิชาการระหว่างประเทศเพื่อหาทางร่วมมือในการส่งเสริมวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาให้แพร่หลายในรูปแบบต่างๆ

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

เพื่อให้วัตถุประสงค์ของการวิจัยในเรื่อง วิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก มีข้อเสนอแนะดังนี้

๑. ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก ซึ่งลึกบางประเด็น และจึงควรมีการวิจัยประเด็นอื่นๆ เพื่อเป็นแนวทางนำไปสู่การปฏิบัติในสังคมได้

๒. ควรศึกษาวิจัยคุณค่าของมหาเวสสันดรชาดกที่มีต่อสังคมในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓. ควรศึกษาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับมหาเวสสันดรชาดกของนักเรียน นักศึกษาไทย

๔. ควรศึกษาคุณค่าของประเพณีการเทศน์มหาชาติที่มีต่อสังคมไทย

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ข. เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ :

กรมวิชาการ. การสังเคราะห์รูปแบบการพัฒนาศักยภาพของเด็กไทยด้านทักษะ

การคิด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒.

กรมสามัญศึกษา. สอนให้คิด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕.

กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒,

กรุงเทพมหานคร : องค์การของคุรุสภา, ๒๕๓๑.

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. ทิฆมิตโกสลชาดก นิบาตชาดก เล่ม ๔.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐.

_____ นิบาตชาดก เล่ม ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,

๒๕๒๘.

_____ มหาเวสสันดรชาดก นิบาตชาดก เล่ม ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐.

_____ วรรณชาดก นิบาตชาดก เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา

ลาดพร้าว, ๒๕๔๐.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. ลายแทงนักคิด. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร :

ซัคเซส มีเดีย, ๒๕๔๘.

_____ ปฏิรูปวิธีคิดแบบไทยต้องคิดให้ได้ครบ ๑๐ มิติ, (กรุงเทพมหานคร :

มองไกล ไอเอฟดี, ๒๕๔๒).

คณะกรรมการจัดทำหนังสือ, พระพุทธศาสนา-ศาสนาประจำชาติไทย, (กรุงเทพฯ :

อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗).

คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง. **ทศบารมี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง,
๒๕๓๗.

คุณ โทษณ์. **พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.
พรินติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๕.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **พระมหาธรรมิกราชาธิราช**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

โจเซฟ โอ คอนเนอร์และไอแอ แมคเดอมอทท์. **หัวใจนักคิด Systems Thinking**.
แปลโดยวีรวิฑู มาชะติรานนท์ และณัฐพงศ์ เกศมาริช. พิมพ์ครั้งที่ ๘.
กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอ็กซ์เปอร์เน็ท จำกัด, ๒๕๕๐.

จรรยา สุภาพ. **ลัทธิการเมืองและเศรษฐกิจเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๘.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. **บารมี ๑๐ ทศ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๒๔.

เฉลิม มากนวล. **การวิเคราะห์และเปรียบเทียบชาดกกับนิทานอีสป**. บัณฑิตวิทยาลัย.
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่จัดพิมพ์, ๒๕๓๗.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. **สันติทฤษฎี/วิถีวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์,
๒๕๓๗.

ฐานิสร์ ชาครัดพงศ์, “ความรู้เรื่องชาดก”. **อักษรสาร**. พิมพ์เนื่องในโอกาสงานสี่
ศาสตราจารย์ ๘ กันยายน ๒๕๑๕. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๑๕.

दानุภา ไชยพรธรรม. **การเมืองการปกครอง (ฉบับชาวบ้าน)**. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์มายิก, ๒๕๓๗.

ทิตนา แคมมณี. **รูปแบบการเรียนการสอนที่หลากหลาย**. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____. **ศาสตร์การสอน : องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มี
ประสิทธิภาพ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๕๐.

ทิตนา แคมมณี และคณะ. **การเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิด**. กรุงเทพมหานคร :
ไอเดียแอสควอร์, ๒๕๔๑.

- ทิตินา แชมมณี และคณะ. **วิทยาการด้านการคิด**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เดอะมาสเตอร์กรุ๊ป แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๔๗.
- ธนิต อยู่โพธิ์. **ตำนานเทศมณฑลชาติและแหล่งเครื่องเล่นมณฑลชาติบางแหล่ง**. พระนคร : โรงพิมพ์ศิwap, ๒๕๑๔.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. **ปัญญาสาตก**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ห้วยแก้ว, ๒๕๓๙.
- บรรจบ บรรณรุจิ. **นิทานชาตก พระมหาชน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๙.
- ประจักษ์ ปรากฏพิทยากร. **สมญาภิธานมหาเวสสันดรชาตก**. กรุงเทพมหานคร : สยามพัฒนา, ๒๕๒๒.
- ประพัฒน์ ตรีณรงค์ และสงวน อึ้งคง. **สารานุกรมวรรณคดี**. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๕.
- ประเวศ วะสี. **พุทธธรรมกับสังคม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ม.ป.ป.
- ประสาธ อิศรปริดา. **สารัตถะจิตวิทยาการศึกษา**. ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๔๗.
- ประสิทธิ์ ศรีสมุทร. **วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๔๖.
- ป๋วย แสงฉาย. **มหานิบาดชาตก เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๙.
- _____ **มหานิบาดชาตก เล่ม ๓**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๙.
- เปลื้อง ณ นคร. **พจนะ - สารานุกรมฉบับทันสมัย เล่ม ๑**. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖.
- พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว. **รัฐศาสตร์ พัฒนาการและแนวการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๔.
- พุทธทาสภิกขุ. **การทำงานด้วยจิตว่างเพื่อสังคม**. กรุงเทพมหานคร : องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาจัดพิมพ์, ๒๕๒๓.
- _____ **ธรรมบรรยายชุดทศพิธราชธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหมิตร, ๒๕๓๑.
- พระครูวิจิตรธรรมโกศล (ชัยวัฒน์ ธมฺมวฑฺฒโน). **กะเทาะเปลือกเวสสันดรชาตก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๖.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดกใน

ประชุมศิลาจารึก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ. พระมหาชนก ฉบับการ์ตูน.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อรินทร์พรีนตีแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน),
๒๕๓๔.

_____. พระราชนิพนธ์ เรื่อง พระมหาชนก. กรุงเทพมหานคร : อรินทร์พรีนตีแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๙.

พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต). ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๔.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (แปลและเรียบเรียง). วิรุทธชาดก : หัวใจอมตะ.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๕.

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี). ปรีทรรศน์เวสสันดรชาดก. พระนคร : เสริมวิทย์

บรรณาการ, ๒๕๑๓.

พระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร). ธิบสร้างบารมี (บาริสบิตศ).

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สทรรวมิก, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๖.

_____. จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ
พุทธธรรม, ๒๕๓๙.

_____. ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ
พุทธธรรม, ๒๕๔๐.

_____. ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____. ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :
มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒.

_____. นิติศาสตร์แนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสทรรวมิก
จำกัด, ๒๕๓๘.

_____. พุทธวิธีในการสอน. กรุงเทพมหานคร : สทรรวมิก, ๒๕๔๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.

_____ .วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ศยาม, ๒๕๔๗.

_____ . เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก,
๒๕๔๐.

พระพิพิธธรรมสุนทร (ชัยวัฒน์ รมุมวฑฒโน). เทศนาว่าไรดี. กรุงเทพมหานคร : เลียง
เซียง, ๒๕๓๙.

พระมหาสมปอง มุกฺกิตโต. คัมภีร์อภิธานวรรณนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท ประยวงค์พริ้นติ้งจำกัด, ๒๕๔๗.

พระอัครคังสเถระ. สัททนีติธาตุมาลา. แปลโดย พระมหานิมิต ทุมมสาโร ป.ธ. ๙ และ
คณะ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยา
เขตบาฬีศึกษาพุทธโฆษา นครปฐม, ๒๕๔๖.

พิสิฐ เจริญสุข (รวบรวมและเรียบเรียง). เกียรติความรู้ในชาดก. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๙.

แพร เยื่อไม้ (นามแฝง). มหาเวสสันดรชาดก วรรณกรรมอมตชาดก.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

พิน ดอกบัว. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพมหานคร : โสภณการพิมพ์, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค
๓. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

มานพ นักการเรือน. พระพุทธศาสนากับวิทยาการร่วมสมัย. กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ . พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมศึกษา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๖.

รังษี สุทนต์. อบรมบาลีก่อนสอบภาค ๒. โครงการอบรมบาลีก่อนสอบ ภาค ๒ ปีที่ ๖
ระหว่างวันที่ ๒๘ มกราคม - ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๗. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

วิทย์ วิศทเวทย์. **หนังสือเรียนสังคมศึกษารายวิชา ส. ๔๐๒.** กรุงเทพมหานคร : อักษร
เจริญทัศน์, ๒๕๓๐.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตจางราชานุภาพ. **ภาพยมหาชาติ.** พิมพ์ครั้งที่ ๓.
พระนคร, : คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

_____. **ภาพย่นประเวศน์.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๓๕.

สมทรง แสงแก้ว. **โค่นทวิศาล.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔.

สมบูรณ์ สุขสำราญ. **พระพุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม.**
กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สีบพงศ์ ธรรมชาติ. **วรรณคดีชาดก.** กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง, ๒๕๔๒.

สุชีพ ปัญญาภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๖.

กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุพิตรา สุภาพ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัวยุคใหม่ ศาสนา ประเพณี.**

กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๖.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา.** กรุงเทพมหานคร :

ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, ๒๕๓๗.

สุวัจชัย สมไพบลูย์. **แนวโน้มการจัดการทรัพยากรบุคคล.** กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์แมนแมนเนจ, ๒๕๓๗.

สุมน อมรวิวัฒน์. **การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒,

กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราคณะครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ร่วมกับสำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.

_____. **การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๓.

_____. **การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.

_____. **คำบรรยายเรื่องระบบการสอนตามแนวพุทธวิธี.**

การอบรมครูจริยศึกษาและการบรรยายแก่นิสิตปริญญาตรีบัณฑิต.

สาขาหลักสูตรและการสอน บัณฑิตวิทยาลัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๒๖.

สุวิทย์ มูลคำ. กลยุทธ์...การสอนคิดเชิงบูรณาการ. กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์,
๒๕๔๗.

_____ . กลยุทธ์...การสอนคิดเชิงประยุกต์. กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๗.

_____ . กลยุทธ์...ครบเครื่องเรื่องการคิด. กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๗.

เสาวลักษณ์ สิงห์โกวินท์ และกมล อุดุลพันธ์. การพัฒนาบุคคล. กรุงเทพมหานคร :
ออฟเซ็ทโปรดักชั่น, ๒๕๒๕.

ศรีศักร วิลลิโกดม. สุจิตต์ วงษ์เทศ, วิวัฒนาการของวัฒนธรรม ใน สู่ความเข้าใจ
วัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓.

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์, สอนให้เด็กคิดเป็น. กรุงเทพมหานคร : ทิปส์ พับบลิชเคชั่น, ๒๕๔๔.

หทัยวรรณ ไชยะกุล. วรรณกรรมศึกษา. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๔.

เหม เวชกร. ภาพประกอบเรื่องมหอสถ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
๒๕๔๐.

หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรรมรัช ป.๙). ธาตุอุปที่ปิกา หรือ พจนานุกรม บาลี - ไทย
แผนกธาตุ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๓๔.

อภิชาติ พลลี. "ปฏิรูปประชาธิปไตยวิถีพุทธ". อังใน พระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหา
วิกฤติการณ์ของโลก. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่,
๒๕๕๒.

อภิชัย พันธเสน. พุทธเศรษฐศาสตร์ วิวัฒนาการ ทฤษฎีและการประยุกต์กับ
เศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์,
๒๕๔๗.

เอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน, สอนศิษย์ให้คิดเก่ง, แปลโดย ทวี ลักษณะมีวัฒนา, (กรุงเทพมหานคร
: บริษัท เอ็กสเปอร์เน็ท จำกัด, ๒๕๕๐).

(๒) บทความ :

ทองอยู่ แก้วไทรฮะ. "คิดเป็น : เพื่อนเรียนรู้สู่นาคต". วารสาร กศน. เพื่อนเรียนรู้.

(๕ มีนาคม ๒๕๕๐) : ๑๒-๑๖.

ทิตนา แชมมณี. "การเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิด". วารสารครุศาสตร์. (กรกฎาคม-
ตุลาคม ๒๕๔๐) : ๓๖-๓๘.

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). “ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลของพระไตรปิฎก”.

พุทธจักร. ปีที่ ๔๖ ฉบับที่ (๙ กันยายน ๒๕๓๕) : ๗ - ๘.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

กานต์สินี จันทรวิภาติก. “การศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

เฉลิม มากนวล. “ศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป”. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๘.

ชฎาพร สิงห์ปิ่น “ผลของโปรแกรมการพัฒนาตนโดยใช้หลักโยนิโสมนสิการต่อความสุขของนักศึกษามหาวิทยาลัย”, วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓.

ชอบกิจ กนกหงส์. “การสร้างแบบสอบวัดการคิดอย่างมีวิจารณญาณสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕”. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๗.

ธิดีนัดดา จินาจันทร์. “กลวิธีการใช้ภาษาในการสร้างเรื่องชาดก : กรณีศึกษาจากสุวัณณสังขราชกุมารชาดก”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓.

เทพพร มังธานี. “การวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์เถรวาทในมหาสุบินชาดก”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒.

นันทวัน อีสรานุวัฒน์ชัย. “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

นัดดา ธรรมวงศ์ผล. “ผลของการสอนแบบไตรสิกขาที่มีต่อการคิดแบบโยนิโสมนสิการและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเรื่อง หลักธรรมในรายวิชา ส ๐๔๑๒ พระพุทธศาสนาของนักเรียน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนสีกัน (วัฒนานันท์อุปถัมภ์)”. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๒.

- บรรจง หมายมั่น. “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสัปปุริสธรรมกับสันโดษเพื่อเป็นแนวทางในการค้นหาบุคลิกภาพธรรมาริปีไทย”. **วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๑๘.
- พระมหานรินทร์ ทวีสิทธิ์. “การวิเคราะห์แนวคิดของกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้หลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.
- พระมหาบุญทัน อานนุโท (พาหา). “เวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี การบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- พระมหาหนึ่งฤทัย นิพุกโย (กรัตพงษ์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องคุณธรรมของท้าวสักกะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช, ๒๕๕๐.
- พระนิเทศ ญาณวีโร (ชิงหอม). “ศึกษาวิเคราะห์วิถีชวาทในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระมหาบุญทัน อานนุโท(พาหา) “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเวสสันดรชาดก ศึกษาเฉพาะทานบารมี”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- พระมหาหนูพัฒน์ กองบาง. “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการในพระสุตตันตปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.
- พระมหาสุกิตย์ อาภากรโ (อบอ่อน). “การศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในวรรณกรรม พระพุทธศาสนาเรื่องอานิสงส์และคัมภีร์ที่ใช้เทศน์ในเทศกาลต่างๆ ของล้านนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระสามารถ อานนุโท. “ภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พิราพรรณ ใจจิตร. “การใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการกับประสิทธิผลการบริหารงานของ
ผู้บริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาในจังหวัดนครพนม”.

วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :

มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, ๒๕๕๒.

มานิดา สีโทชวลิต. “การวิเคราะห์นิทานชาดกที่ส่งเสริมสันติธรรมสำหรับเด็กปฐมวัย”.

วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

วัจนา พละหงส์. “วิเคราะห์ตัวละครเชิงปฏิบัติในวรรณคดีทศชาติชาดก”. **วิทยานิพนธ์**

การศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,

๒๕๓๕.

วัชรวิ วันธงชัย. “การพัฒนาแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้พระพุทธศาสนา โดยเน้น

ลักษณะกระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการ เรื่องโลกธรรม ๘”.

วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๘.

วิลาวลัย เจริญพงศ์. “ความสัมพันธ์ระหว่างการคิดวิเคราะห์ การคิดสร้างสรรค์ การคิด

วิพากษ์กับความสามารถในการอ่านจับใจความของนักเรียน ระดับชั้น

มัธยมศึกษาปีที่ ๓”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต.**

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๗.

วีระ สุดสังข์. “การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ทักษะการคิดวิเคราะห์ และความ

ฉลาดทางอารมณ์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ระหว่างการจัดการเรียนรู้

แบบแผนผังความคิดรวบยอด และการจัดการเรียนรู้แบบสืบเสาะหาความรู้

เรื่อง การอ่านวรรณกรรมประเภทเรื่องสั้นกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย”,

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย

มหาสารคาม, ๒๕๕๐.

สมชาย รัตน์ทองคำ. “การพัฒนารูปแบบการสอนที่เน้นกระบวนการคิดอย่างมี

วิจารณญาณสำหรับนักศึกษากายภาพบำบัด มหาวิทยาลัยขอนแก่น”.

วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :

มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๖.

- สุดารัตน์ พลแพงพา. “ผลของการสอนนิทานชาดกเรื่องพระมหาชนกโดยใช้การสอนแบบ
โครงการที่มีต่อความเพียรของเด็กอนุบาล”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหา
บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- สุรพงษ์ จันลี. “ศึกษาวิเคราะห์คุณธรรมจากชาดก ตามที่ปรากฏในสาระการเรียนรู้
พระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ระดับชั้นมัธยมศึกษา
พุทธศักราช ๒๕๔๔”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- สุนันท์ เพ็ชรพิรุณ. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของ
พุทธทาสภิกขุ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- สุนิษา มูลผล. “การศึกษาความสัมพันธ์คานิคอลระหว่างชาวปัญญาทางอารมณ์กับการ
คิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖”. **วิทยานิพนธ์
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ, ๒๕๔๗.

๔) เอกสารอื่น

- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. “การพัฒนาทักษะการคิด”. **สยามรัฐ**. (๓ มกราคม ๒๕๔๕) : ๒.
เดลินิวส์. (๒ มิถุนายน ๒๕๔๗) : ๑, ๑๘.
เดลินิวส์, (๙ มิถุนายน ๒๕๔๗) : ๑, ๑๐.
มติชน, (๑๘ มิถุนายน ๒๕๔๗) : พาดหัวข่าวหน้า ๑.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Adler, M. J. **Aristotle for Everybody : Difficult thought Made Easy**. Bantam
Books, Toronto, 1985, pp. 1- 4.

Vidya Bhushan and D.R. Sachdeva. **An Introduction to Sociology**. Allahabad :
Kitab Mahal (W.D.) Pvt. Ltd., 1984), p.168.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระมหาวรวรรธน นภฏริสิริ (อัคราพร)
เกิด	๒๕๓๐ วันเสาร์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๓ ปีชาล
สถานที่เกิด	บ้านโคกน้ำเกลี้ยง อำเภอบุรบดี จังหวัดขอนแก่น
การศึกษา	๒๕๔๒ ประถมศึกษา โรงเรียนบ้านพระบาทท่าเรือ ๒๕๔๕ มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนอุบลรัตน์พิทยาคม ๒๕๔๘ มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนวิเวกธรรมประสิทธิ์วิทยา ๒๕๕๓ ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ ๑) มจร. ๒๕๕๗ นักรรณชั้นเอก สำนักเรียนวัดธาตุ จ.ขอนแก่น ๒๕๕๓ เปรียญธรรม ๕ ประโยค สำนักเรียนวัดชัยศรี จ.ขอนแก่น ๒๕๔๙ - ๒๕๕๒ ได้รับทุนเล่าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทยปริญญาตรี ๔ ปี ๒๕๕๓ - ๒๕๕๔ ได้รับทุนเล่าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทยปริญญาโท ๒ ปี
บรรพชา	๒๕๔๕ วันจันทร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะโรง ณ วัดเขื่อนอุบลรัตน์ พระมงคลพรหมसार เจ้าอาวาสวัดเขื่อนอุบลรัตน์ เป็นพระอุปัชฌาย์
อุปสมบท	๒๕๕๐ วันศุกร์ ขึ้น ๑ ค่ำเดือน ๘ ปีกุน ณ วัดธาตุ พระอารามหลวง ดร.พระเทพกิตติรังษี เจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น เป็นพระอุปัชฌาย์ พระมหาเสน่ห์ ธมฺมสิเนโห จอ.หนองเรือ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระมหาจริทธิ์ วชิรเมธี จอ.อุบลรัตน์ เป็นพระอนุสาวนาจารย์
สังกัด	วัดธาตุ พระอารามหลวง
หน้าที่	๒๕๔๗ ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม สำนักเรียนวัดธาตุ ๒๕๕๐ ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม สำนักเรียนวัดชัยศรี ๒๕๕๑ ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ๒๕๕๒ กองงานเลขานุการเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น ๒๕๕๓ กรรมการตรวจข้อสอบธรรมสนามหลวง ๒๕๕๔ ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี สำนักเรียนวัดธาตุ ๒๕๕๕ กรรมการสอบบาลีสนามหลวง จังหวัดขอนแก่น เขต ๑ วัดธาตุ
เข้าศึกษา	ปีการศึกษา ๒๕๕๒
สำเร็จการศึกษา	ปีการศึกษา ๒๕๕๔
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดธาตุ พระอารามหลวง (คณะ ๑) ถ.กลางเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น